FRITID I FÖRÄNDRING.

Om kön och fördelning av fritidsresurser.

Slutbetänkande från fritidsutredningen. SOU 1996:3.

A: Ref KB
Occ SOU
14

Statens offentliga utredningar
1996:3
Civildepartementet

Fritid i förändring

Om kön och fördelning av fritidsresurser

Slutbetänkande av Fritidsutredningen
Stockholm 1996

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08–790 09 86
Telefon: 08–405 24 81

NORSTEDTS TRYCKERI AB
Stockholm 1996

ISBN 91-38-20152-6
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Marita Ulvskog

Regeringen beslutade den 11 maj 1995 att tillsätta en kommitté med uppdrag att utreda fördelning av offentliga resurser till fritidsverksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv (C1995:06). I enlighet med beslutet tillkallades Gertrud Åström den 16 maj 1995 som särskild utredare. Som sekreterare förordnades Helén Lundkvist den 15 juni 1995. Kommittén har antagit namnet Fritidsutredningen.

Som sakkunniga förordnades Hugo Blom, sekreterare och Tomas Johansson, kansliråd.

Som experter förordnades Anna Aspegren, byrådirektör, Siv Junback, avdelningsdirektör, Britten Månsson-Wallin, kanslichef och Marianne Söderberg, forsknings- och utvecklingschef.

Kommittén har i sitt arbete använt sig av kvinnoforskningens resultat och de erfarenheter som arbetet för ökad jämställdhet har gett. Med anledning av uppdraget att studera vilken forskning som finns om kvinnors och mäns fritid anordnade kommittén en konferens, Fritid och Jämställdhet, den 31 oktober 1995. Som talare inbjöds professor Rosemary Deem, Lancaster University, professor Kari Fasting, Idrottshögskolan i Oslo, professor Karla Henderson, University of North Carolina och beteendevetaren och journalisten Petra Ulmanen, Stockholm. Kommunförbundet var behjälpliga vid administrationen av konferensen. Översättare har varit Sheila Ghose. Konferensbidragen presenterades i kommitténs delbetänkande SOU 1995:145 *Fria val? Om kön, makt och fritid.*

Kommittén har inventerat befintliga undersökningar om människors fritidsvanor. Dessutom har en egen kommunundersökning gjorts, undersökning om jämställd fritid, i form av en enkät till samtliga kommuner. Undersökningen genomfördes i samarbete med Kommunförbundet. Vidare har kommittén gjort en specialstudie av åtta kommuner, Borås, Botkyrka, Eksjö, Eskilstuna, Forshaga, Jönköping, Lund och Skellefteå, utifrån deras egna kultur- och fritidsvaneundersökningar. Kommittén har slutligen valt ut två kommuner, Skellefteå och Botkyrka, för fördjupade studier. Intervjuer har genomförts med fritids- och kulturförvaltningscheferna i de båda kommunerna. Jonas Persson och Anders Björkman vid Idrottsekonomiskt centrum, IEC, har arbetat med en kartläggning av

kostnader på pojkar och flickor inom fritidssektorn i de åtta specialstuderade kommunerna. IEC har också kartlagt penningströmmarna till idrotten.

Ingemar Norling, Göteborgs universitet, har gjort datakörningar över forskning om fritid ur kvinnoperspektiv. Han har sedan relaterat detta till sin forskning om relationen fritid och hälsa i artikeln *Fritid och rekreation ur ett kvinnoperspektiv* i detta betänkande. Ulf Blomdahl har på utredningens uppdrag i samarbete med Ingrid Widegren skrivit artikeln *Missgynnas kvinnor av de offentliga satsningarna på fritidsområdet?*

Härmed överlämnar kommittén sitt slubetänkande Fritid i förändring. Om kön och fördelning av fritidsresurser (SOU 1996:3). Kommitténs uppdrag är nu slutfört.

Stockholm i januari 1996

Gertrud Åström

Hugo Blom

Tomas Johansson

Anna Aspegren

Siv Junback

Britten Månsson-Wallin

Marianne Söderberg

/Helén Lundkvist

Innehåll

1 Inledning 7

2 Vad är fritid? 13
2.1 Fritidens framväxt och organisering 13
2.2 Det offentliga stödets framväxt 17
2.3 Fritid som forskningsfält 20
2.4 Fritid eller tidsfrist? 24

3 Fritidsverksamhet 29
3.1 Att mäta fritid 29
3.2 Kvinnors och mäns fritid 35
3.3 Flickors och pojkars fritidsverksamhet 46

4 Resursfördelning 65
4.1 Myndigheter och organisationer 65
4.2 Kommunal resursfördelning till fritidsverksamheten .. 90
4.3 Skenbar rättvisa? 92

5 Kvinnor, politik och konsekvenser. 101
5.1 Fritidspolitiken i kommunerna 101
5.2 Socioekonomiska och etniska bakgrunds-faktorer och kön 116
5.3 Förening - demokrati och jämställdhet? 126
5.4 Kvinnors idrottande 139

6 Sammanfattning med förslag 157

Fördjupningsdel

Ingemar Norling: *Fritid och rekreation ur ett kvinnoperspektiv* .. 169
Ulf Blomdahl: *Missgynnas kvinnor av de offentliga satsningarna på fritidsområdet?* 209
Idrottsekonomiskt Centrum (IEC): *Penningströmmarna till svensk idrott* 239

Direktiv 253

1 Inledning

Den svenska jämställdhetspolitiken har genomgått stora förändringar under de senaste åren. Det som framförallt utmärker dessa förändringar är att jämställdhetsfrågan nu i växande grad konkretiseras i sakpolitiska områden. Vår utredning om de offentliga resursernas fördelning till fritidsverksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv, är ett exempel på en sådan konkretisering.

Inom kvinnoforskningen har den förda jämställdhetspolitiken analyserats. Ett exempel på en sådan analys är den som gjordes inom ramen för maktutredningen. Där formulerades hypotesen att "konflikter mellan könen här transformeras till för systemet hanterbara frågor".[1] Det betyder i klartext att sådant som krav, missnöje och motsatta intressen kanaliseras så att befintliga ordningar inte störs. Traditionell svensk jämställdhetspolitik kan beskrivas som en sådan upprätthållande transformeringskanal. Dess viktigaste kännetecken kan sammanfattas i begreppen utbyggnad, sidoordning och allmängiltighet.[2] Kontentan av detta har varit att kvinnor sysslat med jämställdhetsfrågor i avgränsade rum. Detta har nu brutits. En grundläggande fråga för utredningen har varit hur vi skapar en fritidspolitik som bygger på jämställdhet och som genomförs utan sidoordnande tillbyggnationer och allmängiltigheter.

Fritidsutredningen har som en bas för analyser och förslag utgått från de erfarenheter som arbetet för en ökad jämställdhet har gett. Vi har också använt oss av de kunskaper och frågeställningar som kvinnoforskningen utvecklat. De teoretiska utgångspunkter som utredningen använt i planerandet och utförandet av uppdraget är först och främst teorier om makt och kön. Andra teoretiska infallsvinklar som varit viktiga är de tankegångar som utvecklats om erfarenhet och skillnad.[3]

---

[1] SOU 1990:44 *Demokrati och makt i Sverige*, Maktutredningens huvudrapport s. 83

[2] Se Åström, Gertrud, "Ut ur sidorummet" i *Kvinnorepresentation. Magasin om jämställdhetsprojekt*. Socialdepartementet. 1993

[3] Se exempelvis SOU 1990:44, kap. 3; Harding, Sandra (red.) *Feminism and Methodology*, Indiana University Press, 1987, och Harding, Sandra *Whose Science? Whose knowledge?* Ithaca NY: Cornell University Press, 1991;

Utredningen har redan i utgångsläget försökt vidga förståelsen av fritid och dess expertgrupp speglar det breda grepp som utredningen tagit. Där har förutom representant för civildepartementet även funnits representanter för Ungdomsstyrelsen, Folkbildningsrådet, Kommunförbundet, Riksidrottsförbundet och Kulturrådet. Representanterna skulle emellertid ha kunnat vara ännu fler, som exempelvis från Landstingsförbundet, Svenska Kyrkan och de fria trossamfunden, Naturvårdsverket etc. Utredningens sammansättning kan ses som en början till en sektorsövergripande diskussion om fritid.

Fritidssektorn domineras idag av idrotten. På kommunal nivå har fritidsförvaltningarna traditionellt handhaft frågor om idrott och fritidsgårdar. Idrottens centrala placering har också återspeglats i de förfrågningar som utredningen fått från allmänheten. Den har undrat hur det ser ut med ishallar och ridhus och liknande frågor. I betänkandet behandlas idrottsfrågorna utförligare än frågor från andra sektorer. Det beror delvis på den refererade historien, delvis på att det fortfarande är där som fritidsbudgetarna per definition återfinns och slutligen beror det på att övriga sektorer inte har samma utarbetade statistik som idrotten. Det betyder emellertid inte att övriga sektorer som exempelvis folkbildningen är mindre viktig för människors upplevelse av en meningsfull fritid.

Utredningsuppdraget

Det uppdrag som kommittén fick var att kartlägga kvinnors och mäns fritidsvanor och fritidsverksamheter och att analysera hur fördelningen av offentliga resurser till kvinnor och män ser ut. Uppdraget bestod också i att studera vilka satsningar som gjorts när det gäller forskning om kvinnors respektive mäns fritidsverksamhet. Slutligen skulle också utredningen beakta om medel finns tillgängliga så att behovet av nya metoder och förnyelse i syfte att stimulera en utveckling mot en jämställd fritidsverksamhet kan tillfredsställas.

Bland de första arbetsuppgifter som utredningen tog itu med, var att ta fram en forskningsöversikt över svensk och internationell fritidsforskning. Fritidsforskningen i Sverige är liten till omfånget och de

---

Jónasdóttir, Anna *Love Power and Political Interest*, Högskolan i Örebro, 1991; Pateman, Carole *The Sexual Contract*, Polity press, Cambridge, 1988; Young, Iris *Justice and the politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey; Åström , Gertrud & Hirdman, Yvonne *Kontrakt i kris*, Carlsson Bokförlag, 1992

forskare som rör sig inom området återfinns på olika institutioner och organisationer. I andra länder, företrädesvis USA och England, är fritidsforskning ett eget ämne med egna institutioner. Utomlands finns också en feministisk fritidsforskning. Denna inriktning saknas i princip helt i Sverige. Det finns några få forskare som verkar inom fritidsområdet och som använder sig av ett kvinnoperspektiv men de betecknas som något annat, exempelvis idrottsforskare.

Utländska feministiska fritidsforskare har ifrågasatt fritidsbegreppets giltighet och användbarhet för att förstå vilka möjligheter som olika människor har för att uppleva en meningsfull fritid. De kritiserar den tyngdpunkt på *tid* och *aktivitet* som lagts i fritidsbegreppet.[4] Somliga forskare menar till och med att begreppet är oanvändbart, eftersom ett begrepp som så tydligt utgår från en verklighet, som endast vissa delar av mänskligheten haft, bär en normering av vad som är det riktiga, av vad som kan räknas som fritid och under vilka förhållanden fritid kan utövas. En intressant fråga är hur en mer nyanserad definition av fritid skulle se ut som gav mening och innehåll åt fritidsbegreppet och som därigenom skärpte beskrivningen av en människas livssituation och möjligheter. (Kapitel 2)

Utredningen har inventerat de undersökningar som finns om vad vi sysslar med på vår fritid. Vi har använt Statistiska centralbyråns (SCB) undersökningar av levnadsförhållanden och kommunernas kultur- och fritidsvaneundersökningar. I SCB:s material finns uppgifter om vuxnas fritidsvanor, medan de kommunala fritidsvaneundersökningarna i stort sett uteslutande kartlägger barns och ungdomars fritidsverksamheter. Utredningen har också företagit flera egna undersökningar. En enkätundersökning riktades till landets samtliga kommuner. En specialstudie har gjorts av åtta kommuner, Borås, Botkyrka, Eksjö, Eskilstuna, Forshaga, Jönköping, Lund och Skellefteå och en fördjupad studie har utförts i två kommuner, Botkyrka och Skellefteå. Kommunerna har i mycket varierande grad gjort undersökningar om fritidsvanor bland sina medborgare. Det betyder att många beslut på det fritidspolitiska området fattas utan att ordentliga beslutsunderlag finns. Majoriteten av kommunerna har aldrig gjort någon fritidsvaneundersökning. Skellefteå kommun har emellertid gjort tre stycken under en ungefärlig tioårsperiod och där finns också en väl utvecklad fritidspolitik. (Kapitel 3)

Det är lättare att mäta verksamheter och aktiviteter än att mäta resursfördelning. Det återstår mycket innan det är möjligt att med en större säkerhet exakt uttala sig om hur resursfördelningen ser ut.

---

[4]Se SOU 1995:145 Fria val? *Om kön, makt och fritid*

Utredningen har inventerat resursfördelningen till och i myndigheter och organisationer. Vi gav också i uppdrag åt Idrottsekonomiskt centrum, IEC, att kartlägga hur kostnader inom fritidssektorn fördelas mellan könen. Vad som dock kan sägas är att hur beräkningarna än har utförts missgynnas flickor och kvinnor. Flickors och kvinnors något högre deltagande inom kultursektorn uppväger inte deras underrepresentation inom fritidssektorn. Män dominerar nyttjandet av anläggningar och eftersom det är dit den största delen av det kommunala stödet inom fritidssektorn går innebär det att kvinnor får en mindre del av fritidsresurserna. De ungdomar som är med i aktiviteter som är föreningsdrivna får större del av det kommunala stödet inom fritidssektorn, men det är de som dessutom bedriver sin verksamhet i kommunalt ägda anläggningar som får ut allra mest. Flickors verksamheter såsom ridning och dans återfinns fortfarande i begränsad utsträckning i offentlig regi, även om flera kommuner byggt ridhus och utvecklat även sådana verksamheter som dans, där Dansens Hus i Luleå kan nämnas som ett exempel.

Den grupp av ungdomar som allra minst tillgodogör sig det offentliga stödet till föreningar och anläggningar är flickor från socialgrupp tre. Invandrarflickor är en grupp som statistiskt kan skiljas ut som låga nyttjare av fritidsresurserna. Det är en utmaning att forma en fritidspolitik som ger utrymme för skillnader och som förhåller sig aktivt till de skeva fördelningar som kan iakttas. (Kapitel 4)

Vilka möjligheter har den enskilda människan att under rådande normeringar och resursfördelningar hitta fram till den verksamhet som just hon vill syssla med? Vilket handlingsutrymme ges i den faktiskt förda politiken? Vilka hinder och möjligheter ger kön, etnicitet, klass, boendeort etc? Hur möter föreningslivet de förändringar som sker i samhället och i efterfrågan av fritidsaktiviteter? Vilken möjlighet finns för kvinnor att få utöva den idrott de vill, på det sätt de vill? Utredningen har besökt Redbergslids boxningslokal i Göteborg och pratat med Sveriges första licensierade kvinnliga boxare. Det motstånd som kvinnlig boxning möter, framförallt internationellt, påminner mycket om det motstånd som kvinnor med intresse för idrott mött under hela 1900-talet. Det har alltid funnits ett motstånd mot att kvinnor själva ska identifiera vad de vill göra och på vilket sätt. Om kvinnor boxas är det dåligt och om 45.000 kvinnor springer runt i Grete Waitz-loppet och sjunger och har det gemytligt är det inte heller bra. Således är vi tillbaka i den gamla frågan om kön och makt. (Kapitel 5)

Utredningen fick i uppdrag att föreslå de förändringar som resultaten av analysen motiverar. Vi har identifierat flera viktiga områden för förändring både på en övergripande politisk nivå och på en praktisk

konkret nivå. Förslagen syftar till konkretisering, omfördelning och integrering. (Kapitel 6)

Utredningen har bett forskaren vid Göteborgs universitet, Ingemar Norling, att skriva om förhållandet mellan fritid och hälsa utifrån en datasökning som han gjort om kvinnoforskning på fritidsområdet. Utredningen har också bett Ulf Blomdahl vid Fritid Stockholm att skriva om de undersökningar han gjort av resursfördelning inom fritidsområdet. (Fördjupningsdel)

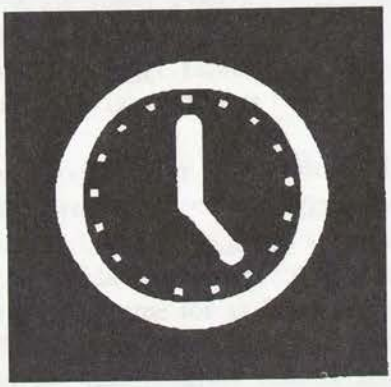

2 Vad är fritid?

Fritid är ett av de begrepp vi använder för att bringa ordning och reda på strukturerna i våra liv och skilja ut det ena från det andra. Fritid kan definieras mer eller mindre snävt, mer eller mindre avgränsat i förhållande till andra delar av livet. Det är valet av frågor som avgör hur definitionen av fenomenet blir. Forskare har således försökt att definiera fritidsbegreppet utifrån en rad olika frågeställningar. Är fritiden den tid då man inte förvärvsarbetar? Om man inte har något förvärvsarbete, har man då heller ingen fritid? Är exempelvis en pensionär en person som hela tiden *bara* har fritid eller är det en person som helt *saknar* fritid? Hur skulle en mer nyanserad definition se ut som gav mening och innehåll åt fritidsbegreppet och som därigenom skärpte beskrivningen av en människas livssituation och möjligheter? För att kunna problematisera kvinnors fritid har det visat sig att andra frågor måste ställas än de som traditionell fritidsforskning har rört sig med, exempelvis hur det obetalda arbetet förhåller sig till fritid. Fritid kan kanske inte ses enbart utifrån en tidsanvändningsaspekt utan som en erfarenhet som har värde för den enskilde?

I detta kapitel diskuteras olika definitioner av fritidsbegreppet, svensk och internationell fritidsforskning samt feministisk fritidsforskning presenteras och tidsstudier i syfte att ringa in fritiden ventileras. Framväxten av det offentliga stödet till fritidsverksamheter och dess organisering beskrivs.

2.1 Fritidens framväxt och organisering

Fritidsforskarna tycks vara överens om att fritid som företeelse och begrepp är ett relativt modernt fenomen vilket är förknippat med industrialismens framväxt. Att begreppet är kopplat till industrialismen innebär emellertid inte att industrialismen gett människor mer fritid än de haft i andra tider och samhällen. Antropologer brukar exempelvis framhäva att den nödvändiga arbetstiden i enkla jägar- och samlarsamhällen var ytterst kort. Även arbetstiden under antiken och medeltiden brukar beskrivas som begränsad med dagens mått mätt. Det fanns då en mängd arbetsfria religiösa högtider att följa och det arbete som utfördes

integrerades med andra aktiviteter i livet. Sociologer hävdar till och med att kulturen vuxit fram i fritidssfären snarare än i arbetssfären.[5]

Under perioden 1850 - 1920 då Sverige gick från bondesamhälle till industrisamhälle skedde en stor befolkningsomflyttning samtidigt som befolkningen ökade från 3,5 miljoner till 5,9 miljoner invånare. År 1850 bodde var tionde svensk i städer, men 1920 var en tredjedel stadsbor.[6] Det var när jordbrukarna flyttade in till städerna och blev fabriksarbetare som fritiden synliggjordes och avgränsades från det betalda arbetet. Hans-Erik Olson som forskat om ungdomars fritid har uttryckt denna uppdelning på följande sätt: *När fabriksvisslan ljöd vid arbetsdagens slut kunde industriarbetaren, i motsats till jordbruksarbetaren, känna sig fri att göra vad han ville.*[7] Detta är en beskrivning av förändrade villkor och möjligheter för män, men som en beskrivning av kvinnors liv är det inte träffande. Förra sekelskiftets brytningtid har belysts av Eva Olofsson i boken *Har kvinnorna en sportslig chans?* Med ett kvinnovetenskapligt perspektiv undersöker Olofsson förhållandet mellan kvinnorna och idrottsrörelsen. Hon menar att samhällsomvandlingen från bondesamhälle till industrisamhälle och den därmed sammanhängande tudelningen av tiden i arbetstid och fritid var en förutsättning för idrottens expansion som sådan. Den betydelse som ryms i detta konstaterande är dock väldigt olika för kvinnor och för män. Rent generellt har kvinnoforskningen visat att tudelningen av tiden har liten relevans för kvinnor. Olofsson poängterar att mäns fritid har möjliggjorts av att kvinnor burit ansvaret för hem och familj, men att detta för kvinnorna själva inneburit att de egna möjligheter till fritidsverksamhet starkt begränsats.[8] Olofsson visar att historieskrivningen om fritidens framväxt tar sin utgångspunkt i männens livsmönster och att kvinnor är osynliga. Även Ulf Blomdahl lyfter i sin artikel *Missgynnas kvinnor av de offentliga satsningarna på fritids- och kulturområdet?* i detta betänkande, fram dominansen av män i kultursfären och fokuseringen på män i den framväxande fritidssfären.

---

[5]Perlinski, M., Livet utanför fabriksgrinden och kontorsdörren i Åberg, R. (red). *Industrisamhälle i omvandling*, 1990

[6]SOU 1987:33 *Ju mer vi är tillsammans*. Betänkande av 1986 års folkrörelseutredning. Stockholm 1987. s. 29

[7]Olson, Hans-Erik, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?*, Lund 1992, s.12

[8]Olofsson, Eva, *Har kvinnorna en sportslig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet.* Pedagogiska institutionen, Umeå universitet 1989. s.183

Hans-Erik Olson refererar den brittiska socialhistoriska forskningen som beskriver framväxten av fritidsområdet som en kamp om dess form och innehåll mellan borgarklass och arbetarklass. För borgarklassen blev den dominerande strategin efter mitten av 1800-talet att anlägga nyttoaspekter på fritiden. Den skulle göras nyttig och upplyftande i syfte att förfina arbetarnas vanor och förbättra deras hälsa. Borgarklassen tog på sig plikten att sörja för fritidens innehåll. Fritiden blev ett medel att uppnå andra ideella värden, inte ett värde i sig. Resultatet av denna politik blev i England att lekplatser, parker, söndagsskolor, muséer och bibliotek öppnades. Parallellt hade arbetarklassen sina egna fritidsarenor med fotbollsklubbar, music-halls och sångföreningar förutom fackliga och politiska organisationer. Kampen kan sägas handla om kontroll och autonomi, borgarklassens behov av att kontrollera arbetarklassen och arbetarklassens behov av autonomi på fritiden.[9]

För svenskt vidkommande växte föreningslivet och de stora folkrörelserna, såsom nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och arbetarrörelsen, fram under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Trots denna expansion stod dock ett stort antal människor utanför föreningslivet. För att systematisera och förklara varför människor går in i eller står utanför föreningslivet, använder sig många forskare av begreppen *instrumentell* och *expressiv* fritidsstil eller fritidsaktivitet. Instrumentell fritidsaktivitet är organiserad utifrån att deltagarna underordnar sig bestämda och klart uttalade mål, både långsiktiga och kortsiktiga. Den kräver föranmälning, regelbundet deltagande och den är tidsbunden. En expressiv fritidsaktivitet karaktäriseras av att vara inriktad på kortsiktiga mål. Någon föhandsanmälan krävs inte och den är heller inte regelbunden eller tidsbunden. Den instrumentella aktiviteten är planerad på ett sådant sätt att den uppställer hinder för ett varierat och fritt utövande närhelst det passar den enskilde. Endast de som kan binda sig till ett visst förbestämt deltagande kan vara med, vilket skulle kunna uttryckas så att denna typ av aktivitet kan anses vara sluten. Den expressiva fritidsaktiviteten kan utövas när den enskilde själv har lust eller tid. Få hinder uppreses för utövande, vilket gör att denna aktivitetstyp skulle kunna kallas öppen. Exempel på instrumentell fritidsaktivitet är att delta i föreningslivet och exempel på expressiv fritidsaktivitet är att gå på fritidsgård eller simhall.

[9]Olson, Hans-Erik. *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?* Lund 1992.s. 13f.

1939 års ungdomsvårdskommitté[10] menade att samhället borde försöka tillgodose båda dessa fritidsstilars behov. För att nå de föreningslösa ungdomarna föreslog kommittén att samhället skulle satsa på den öppna verksamheten. Hans-Erik Olson menar att det då fortfarande handlade om en kontroll från samhällets sida. Åtgärderna formulerades inte utifrån en vilja att erbjuda en meningsfull fritid, utan de var ett led i viljan att kontrollera och uppfostra ungdomar och hålla dem borta från alkohol och kriminalitet.[11] Något senare tillkom även rent fördelningspolitiska aspekter, där det framhölls att även de ungdomar som inte deltog i föreningslivet hade rätt att få del av de skattemedel som satsades på fritidsverksamhet. Olson menar att folkrörelsernas ungdomsarbete, den instrumentella fritidsverksamheten, byggde på tanken om ideologi som uppfostran, medan den expressiva och öppna fritidsverksamhetens grundtanke var uppfostran som ideologi.[12]

Förutom de klassiska folkrörelserna, arbetarrörelsen, väckelserörelsen och nykterhetsrörelsen, växte också idrottsrörelsen till sig från 1870-talet och framåt även om den äldsta idrottsklubben, Upsala simsällskap, världens äldsta simklubb, grundades redan 1796.[13] Idrotten, som influerades av idéer från Storbritannien, var till en början en storstadsföreteelse. Många av de tidiga idrottsföreningarna bildades i Göteborg och Stockholm. Sveriges Riksidrottsförbund, RF, bildades 1903, men det första specialidrottsförbundet, Svenska friidrottsförbundet bildades redan år 1895.[14] Idrotten fick ett genombrott på 1930-talet då arbetarungdomen i högre grad än tidigare anslöt sig till idrotten och idrottsföreningar etablerades även på landsbygden.[15] I riktigt stor skala kom ungdomar in i idrotten först på 1960-talet.

Folkbildningen tog sin början redan på 1840-talet och kom därefter att ingå i de olika rörelsernas ordinarie verksamhet. Godtemplarna

---

[10]1939 års ungdomsvårdskommitté lämnade sju betänkanden. För detta resonemang är SOU 1947:12 *Ungdomens fritidsverksamhet*, speciellt relevant. Även SOU 1945.22 *Stöd åt ungdomars föreningsliv, del 2*, är av intresse.

[11]Ibid, s.214

[12]Ibid

[13]Se exempelvis J. Lindroth (1974): *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915* (Studia Historica Upsaliensa 60), Uppsala ; Göran Patriksson (1987): *Socialisation och involvering i idrott*. (Acta Universitatis Gothoburgensis). Göteborg.

[14]*Sports in Sweden*. Riksidrottsförbundet. 1994

[15]SOU 1987:33, s. 33

grundade 1894 det första bildningsförbundet och Arbetarnas bildningsförbund (ABF) bildades 1912. Fram till 1940-talet hade en rad olika bildningsförbund börjat med sina verksamheter. Det senaste tillskottet är idrottsrörelsens bildningsförbund SISU, som bildades 1984. Vid sidan av bildningsförbunden kan det också noteras att lokala kulturföreningar slutit sig samman i rikstäckande organisationer.[16]

2.2 Det offentliga stödets framväxt

Det statliga stödet till ungdomsorganisationernas arbete utvecklades mellan 1920 och 1950. Frågan aktualiserades i Riksdagen för första gången 1918 utifrån en motion om behovet att motverka ungdomars förvildning.[17] I en skrift från Kommunförbundet ges en bild av hur föreningsstödet, ett snårigt och detaljstyrt regelverk, vuxit fram. Bidragsgivningen har sedan 1960-talet i stor utsträckning kommit att förskjutas från stat till kommuner och landsting. Under 1960-talets stora utbyggnad av den offentliga servicen, tog kommunerna även på sig uppgiften att sörja för kultur-, idrotts- och annan fritidsverksamhet. Politiskt tillsatta fritidsnämnder, som ofta kom att domineras av idrottens företrädare, bildades i de flesta kommuner. Under denna expansiva period skedde en kraftig utbyggnad av anläggningar inom fritidssektorn. Kommunförbundet konstaterar att föreningslivet aldrig tidigare erhållit så stort stöd från kommunerna som idag. Kommunerna står för byggnation, investering och drift av anläggningar, de subventionerar föreningarnas nyttjande av anläggningarna och de utbetalar kontanta bidrag för den verksamhet som föreningarna bedriver.[18]

Manlig norm och kvinnlig avvikelse

Den bild som frammanas vid en genomgång av fritidens framväxt är att dess utformning och innehåll till stor del skapats utifrån manliga

---

[16]Ibid, s.33f.

[17] Jämför Blomdahl U. "Missgynnas kvinnor av de offentliga satsningarna på fritids- och kulturområdet?", detta betänkande.

[18]Lundkvist, A., Fahlström, Ch., Olofsson, J. *Föreningsstöd och idrottsverksamhet.* Dokumentation från Kommunförbundets konferens Kultur & Fritid 95.

livsmönster och preferenser. Eva Olofsson menar att idrotten är en samhällelig institution där männens dominans är tydlig. Hon har undersökt idrottsrörelsens framväxt under 1900-talet med huvudsyfte att beskriva och förstå villkoren för kvinnors deltagande i idrott. *Idrott har skapats av och för män och dessutom beskrivits av män*, sammanfattar Olofsson. Hon menar vidare att inom idrotten har manligt beteende och manliga förhållningssätt bildat norm och i förhållande till detta framstår kvinnor som avvikare.[19] En effekt av detta kan bland annat vara att kvinnor blir osynliga när undersökningar görs på idrottens område. Ett exempel på detta är doktorsavhandlingen *Den ojämlika idrotten* av Bo Schelin. Syftet var att undersöka de sociala mekanismer som ligger bakom människors val att utöva olika idrotter, idrottsstratifiering och idrottspreferenser. Schelin visar att det "fria valet" av idrott är en myt och räknar upp ett stort antal faktorer som bidrar till att upprätthålla idrottsstratifieringen: språk, idrottsimage, yrke och utbildning, åldersbarriärer, föräldrar och bostads- och skolsegregation. Kön finns emellertid inte medtaget i listan över påverkande faktorer. Avhandlingen diskuterar inte könets eventuella betydelse för val av idrott. Kvinnor finns med bland de undersökta personerna, men när huvuddelen av resultaten presenteras finns inte kvinnor med som synlig kategori. Det är således manliga idrottsutövare som huvudsakligen är undersökningsobjekt även om detta inte är uttalat.[20]

Ett annat exempel där kvinnors livsmönster och livssituation behandlas utifrån att det avviker från normen är 1937 års Fritidsutredning. Den hade till uppdrag att utreda hur den icke-jordägande befolkningen skulle kunna ges ökade möjligheter att idka friluftsliv.[21] En del av utredningen kom att ägnas enbart åt kvinnor och resulterade i ett betänkande rörande semester för husmödrar.[22] Bakgrunden till att denna grupp kvinnor uppmärksammades med ett eget betänkande var att Riksdagen 1938 lagstadgat om två veckors semester. Semesterlagen gällde emellertid endast de som förvärvsarbetade, d.v.s. utförde betalt

---

[19]Ibid, s.182f.

[20] Schelin, B. *Den ojämlika idrotten. Om idrottsstratifiering, idrottspreferens och val av idrott*. Lunds universitet, 1985.

[21]SOU 1938:45, *Betänkande med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m.m.* och SOU 1940:12, *Betänkande med utredning och förslag angående inrättande av fritidsreservat för städernas och de tättbebyggda samhällenas befolkning*.

[22]SOU 1942:19, *Betänkande med utredning och förslag angående semester för husmödrar*.

arbete. Motioner väcktes, i både första och andra kammaren, om att semester för husmödrar som utförde obetalt arbete borde införas. Olika organisationer yttrade sig positivt för en utredning av frågan och välkomnade förslag till semester för landsbygdens husmödrar. Resultatet blev att Fritidsutredningen föreslog att staten, trots det samhällsekonomiska läget, skulle stödja genomförandet av husmorssemester. Utredningen beskriver ingående det tunga arbete som kvinnorna utför och deras långa arbetsdagar som i vissa fall vida översteg en normal arbetstid. Behovet av vila och rekreation för dessa kvinnor är således klart, men det blir ändå problematisk med begreppen. Utredningen nödgas precisera vad som menas med semester i det här fallet. Begreppet semester är knutet till begreppet lönearbete och innebär ledighet med bibehållen lön. Då husmödrar saknar lön, även om de arbetar, framför utredningen att med husmorssemester åsyftas ändamålet, ledigheten, och inget annat. Riksförbundet landsbygdens folk påpekade i sitt yttrande att hushållsarbete inte kunde anses vara förvärvsarbete, men att det ändå var väl så viktigt och hade större ekonomisk betydelse än andra faktorer för familjens ekonomi. I betänkandet betonas vikten av att husmodern får komma bort från hushållet för att få vila. Hemhjälp eller vikariesystem ansågs inte fullgott och även familjesemester på annan ort avvisades, eftersom kvinnors arbetsbörda ofta ökar om familjen vistas på en plats där standarden är ännu sämre än i hemmet. En parallell kan här dras till Lena Jarlövs studier av fritidsboendet i början av 1980-talet.[23] Jarlöv fann i sina undersökningar att det var männen i de undersökta familjerna som i stor utsträckning eftersträvade att äga fritidshus. Kvinnorna var mer tveksamma eftersom detta innebar en ytterligare arbetsbörda för dem. Jarlöv menar att kostnaden för fritidsboende i form av extra arbete (resor, planering av inköp, packning, dubbel städning, etc.) är något som kvinnor i hög grad får stå för. Hon menar att rekreationsmotivet definierats utifrån ett manligt perspektiv och att detta kommit att dominera utformningen av ett livsmönster där ägandet av fritidshus är välfärdsmålet.

[23]Jarlöv, Lena. Boende och skaparglädje. Människans behov av skapande verksamhet - en försummad dimension i samhällsplaneringen. Chalmers 1992. Se även Kvinnovetenskaplig Tidskrift 1982/1, s.29-35. *Kvinnoperspektiv på fritidsboendet.*

2.3 Fritid som forskningsfält

I en rapport från Ungdomsstyrelsen 1994 gör Per Nilsson en genomgång av forskningen om barns och ungdomars fritid i Sverige. Han konstaterar att denna forskning till stor del består av sektorsforskning och noterar att forskarna på området är nära knutna till ansvariga politiska och administrativa system.[24] Forskningen bedrivs på uppdrag av myndigheter eller organisationer som behöver underlag för beslutsfattande. Denna typ av pragmatiskt inriktade fritidsundersökningar har gett kunskap om främst barn och ungdomars fritidsvanor. Ett av problemen med denna forskning, menar Nilsson, är att "fritidsvana" blir ett normativt begrepp. Det framstår då som att den som inte utövar någon fritidsaktivitet har en "ovana" och således avviker från normen. Forskarens primära uppgift kan därför bli att leverera underlag till beslutsfattare för att de ska kunna formulera hur "dåliga" eller oönskade fritidsvanor ska kunna ändras.[25]

Svensk fritidsforskning

Den inomvetenskapligt motiverade forskningen om fritid i Sverige är liten till omfånget i jämförelse med exempelvis den som bedrivs i Storbritannien eller USA. 1984 bildades Forum för fritidsforskning vid Stockholms universitet. Syftet med organisationen var att bl.a. öka samarbetet mellan forskare som har fritiden som sitt forskningsområde och stödja ett tvärvetenskapligt forskningssamarbete. En rapport från Forum för fritidsforskning hette symptomatiskt *Att forska om fritid. Plan för uppbyggande av svensk fritidsvetenskap*, 1989. Redan titeln talar helt tydligt om att fritid är ett, för svenskt vidkommande, nytt och tidigare oproblematiserat forskningsområde. Fritidsområdet har i och för sig berörts i annan forskning, men det har inte ställts i centrum för analysen.[26]

Forum för fritidsforskning är inte längre verksamt. Vid Fritidsförvaltningen i Stockholm har emellertid en forskningsenhet byggts upp med

---

[24]Nilsson, P. *Den allvarsamma fritiden. En litteraturstudie av undersökningar om barn och ungdomars fritids- och kulturvanor.* Statens Ungdomsråd 1994. s. 12

[25]Ibid, s.15

[26]*Att forska om fritid. Plan för uppbyggandet av fritidsvetenskap.* Fritidspolitiska studier 3. Forum för fritidsforskning 1989.

Ulf Blomdahl och Stig Elofsson som verksamma forskare, men den forskning som bedrivs där tillhör sektorsforskningen. Det finns även en forskningsinriktning i Sverige som relaterar fritid och hälsa. Ingemar Norling vid Göteborgs universitet representerar denna inriktning och han menar att begreppet rekreation ibland är att föredra framför fritid, eftersom rekreation är den egentliga kvalitativa målsättningen.[27] Övrig fritidsforskning bedrivs i Sverige av företrädesvis pedagoger och sociologer som finns utspridda på olika institutioner och lärosäten. Nämnas kan exempelvis den verksamhet som finns vid lärarhögskolan i Stockholm.

Fritidsforskningen tycks dock vara väl etablerad i andra länder. I USA började den utvecklas under 1960-talet. Den utgick där från två forskningsinriktningar: physical education (idrottsutbildning) och forestry (skogs- och lantbruksutbildning). Under 1970-talet växte den till sig och blev ett eget vetenskapligt område med särskilda institutioner. Utvecklingen av fritidsforskningen i Europa började något senare än i USA, men under 1970-talet etablerades inriktningen och idag har många länder, i och utanför Europa, utbildningar med fritidsvetenskaplig inriktning på universitetsnivå.[28]

Den feministiska fritidsforskningen

Någon kvinnoforskning där fritid utgör det centrala problemområdet finns inte i Sverige. Utredningen har utfört en databassökning vid de kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg utifrån sökord som kvinnor/-fritid/forskning. Sökningen gav ett relativt stort urval utländska titlar, men endast ett fåtal av svenska författare. De svenska bidragen utgörs av tidskriftsartiklar, enstaka kapitel i böcker eller vetenskapliga uppsatser skrivna av studenter på universitetens grundutbildningar.[29]

I andra länder har det emellertid vid sidan av den fritidsvetenskapliga

---

[27] Se Norling, I. :*Fritid och rekreation ur ett kvinnoperspektiv. Redovisning och analys av utländsk och svensk forskning*. Detta betänkande.

[28]Olson, Hans-Erik. *Fritidsvetenskap jorden runt. En snabbresa.* Fritidspolitiska studier 6. Stockholm, 1993.

[29]De vetenskapliga uppsatserna är: Berggren Torell, Viveka. *Lyftet ur vardagen: en etnologisk studie av kvinnors fritid.* B-uppsats i etnologi, 1992; Forsell, Jeanette. *Tjejer på Maneten: en socialisationsstudie av fyra flickor i ett förortsgäng.* C-uppsats i socialt arbete, 1992; Andersson, Carin. *Stallet - endast för tjejer: en studie av stalltjejernas kultur.* Uppsats för påbyggnadskurs i etnologi, 1991; Åberg, Britt. *Kvinna och fritiden - i en samhällsstudie.* 2-betygsuppsats i psykologi, 1980.

"main-stream"-forskningen sedan 1980-talet även bedrivits en kvinnovetenskaplig eller feministisk forskning om fritiden.[30] Som en av pionjärerna inom den feministiska fritidsforskningen brukar Rosemary Deem nämnas. Hon var en av dem som började att ställa frågor om fritidens betydelse för kvinnor och gick därmed emot det dittills accepterade antagandet att fritiden tedde sig lika för kvinnor och för män. Den feministiska fritidsforskningen har utvecklats och förgrenats till att behandla en rad frågor som rör kvinnors rätt att på jämlika villkor delta i fritidsaktiviteter. En viktig frågeställning handlar om att finna nya definitioner på fritidsbegreppet som inte exkluderar kvinnor och kvinnors erfarenheter. Enligt en tämligen vanlig definition, karaktäriseras feministisk forskning av att den kritiskt granskar rådande sociala strukturer, den verkar korrigerande genom att erbjuda alternativa synsätt och den eftersträvar att lägga en grund för förändring av såväl samhällsvetenskapen som samhället.[31] Den feministiska fritidsforskningen stämmer väl överens med denna definition.[32]

Den amerikanska fritidsforskaren Karla Henderson menar att det inom fritidsforskningen finns en samstämmighet om att betydelsen av fritid skall relateras till livskvalitet. Fritidsbegreppet operationaliseras genom att delas upp i de tre aspekterna tid, aktivitet eller erfarenhet (mening) relaterat till livskvalitet. Den feministiska fritidsforskningen har visat att de två första kategorierna, tid och aktivitet, har haft liten relevans då kvinnors fritid studerats, medan den tredje kategorin, erfarenhet eller mening, är det mest användbara analysinstrumentet för förståelsen av kvinnors fritid.

Fri tid är den enkla, traditionella definitionen på fritid. Detta blir synnerligen tydligt på svenska, eftersom vårt enda ord för att benämna fenomenet fritid är just en sammansättning av orden fri och tid. Den engelska motsvarigheten till det svenska ordet fritid är "leisure", som på samma gång både döljer den traditionella definitionen och öppnar för andra förståelser av begreppet. Feministiska forskare har visat att det inte är särskilt användbart att utgå från tidsaspekten när kvinnors fritid ska studeras, eftersom många kvinnor varken anser sig ha eller

---

[30]Följande genomgång av den feministiska fritidsforskningen baseras på en artikel av Karla Henderson där hon gör en genomgång av den feministiska forskningsutvecklingen. The Meaning of Leisure for Women: An Integrative Review of the Research. I *Journal of Leisure Research*, 1990, Vol.22, No. 3.s 228-243.

[31]En definition av feministisk forskning har diskuterats av många. Denna är M. Eichlers (1980) och Karla Henderson refererar till den i sin artikel.

[32] Jämför SOU 1995:145 *Fria val? Om kön, makt och fritid.*

"förtjäna" tid för fritid. Tidsaspekten bygger på dikotomin mellan betalt arbete och fritid och fångar därför inte in det obetalda arbetet som kvinnor, i större utsträckning än män, utför i hemmen. Dessutom har studier visat att kvinnors fria tid är mer fragmentariserad än männens. [33]

Fritid som *aktivitet* har inte heller varit fullt användbart för att skapa förståelsen för kvinnors fritid. De typiska listor över fritidsaktiviteter som använts för att empiriskt ta reda på vilka aktiviteter folk ägnar sig åt, har inte fångat in sådana aktiviteter som kvinnor själva anser vara fritidsaktiviteter, såsom att besöka eller tala i telefon med vänner eller att ta ett varmt bubbelbad. En annan brist med denna inriktning, enligt Henderson, är att de analytiska instrumenten blir för trubbiga. När en kvinna ägnar sig åt en fritidsaktivitet, kanske hon på samma gång utför ett obetalt arbete. Hon lyssnar kanske på radio samtidigt som hon stryker tvätt. Vad utför hon då? En fritidsaktivitet eller ett hushållsarbete? Samma problematik finns också vid fritidsaktiviteter i anläggningar, som exempelvis när någon går och simmar och samtidigt har barnen med sig. Den primära uppgiften torde då vara att se till barnen och inte att utöva den egna fysiska aktiviteten.

Fritid som *erfarenhet eller mening* har således varit det mest användbara sättet att närma sig förståelsen av kvinnors fritid, eftersom utgångspunkten där är vilken mening som kvinnors erfarenhet av fritid skapar i deras liv. Detta bildar en kontextuell ram inom vilken även frågor om tid och aktivitet kan behandlas. Utgångspunkten för denna inriktning är en analys av kvinnors plats i samhällsstrukturen och hur detta påverkar deras fritid. I denna forskning är fritiden en av flera situationer eller aspekter av livet.

Det finns inte ett enskilt feministiskt perspektiv på fritiden, utan i stället existerar många olika infallsvinklar. Henderson ger exempel på olika frågeställningar och resultat från den feministiska forskningen. Vissa forskare är teoretiskt inriktade och diskuterar den begreppsliga innebörden i fritiden. De hävdar att själva fritidsbegreppet är androcentriskt, d.v.s. att det bygger på manliga livsmönster och normer. En del forskare menar till och med att eftersom fritidsbegreppet är ett manligt identifierat begrepp med små tillämpningsmöjligheter på kvinnors liv, bör feministiska forskare inte ens studera "kvinnor och fritid", utan försöka beskriva och definiera fenomenet på ett annat sätt för att bättre förstå kvinnors liv. Andra forskare har mer ägnat sig åt att diskutera

---

[33] Jämför Klas Rydenstam: *I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91*. Rapport 79. SCB Levnadsförhållanden. Örebro 1992. Ämnet behandlas utförligare under rubriken *Fritid eller tidsfrist* i detta betänkande.

konkreta samhällspolitiska åtgärder och behovet av samhällelig förändring för att förbättra kvinnors möjligheter till en meningsfull fritid.

Denna utredning behandlar huvudsakligen den offentligt finansierade fritidsverksamheten, varvid forskning om fritid som ett komplext område med vida tolkningsramar, kan verka perifer. Det förefaller emellertid nödvändigt att diskutera fritid på annat sätt än utifrån en dikotomisk utgångspunkt. En inblick i den kvinnovetenskapliga fritidsforskningen kan förhoppningsvis inspirera till en reflektion över vilken fritidspolitik som kan bli resultatet av ett sådant (eventuellt) nytänkande. Noteras kan att när forskare som Rosemary Deem diskuterar "fritid utanför hemmet" applicerar hon synnerligen teoretiska resonemang på kvinnors vardagliga liv för att belysa betydelsen av offentliga och privata insatser för kvinnors möjlighet att uppleva fritid.[34] En internationell utblick visar också på bristen av kvalificerad forskning om fritiden som ett eget viktigt problemområde i Sverige.

2.4 Fritid eller tidsfrist?

För att i praktiken utröna vad fritid är för olika människor genomförs diverse fritidsundersökningar. De flesta av dessa undersökningar brukar innehålla ett avsnitt om hur fritid och fri tid förhåller sig till varandra, även om många fritidsforskare menar att detta är ett otillräckligt grepp för att förstå människors fritid. Statistiska centralbyråns (SCB) studier av fritid i undersökningar av levnadsförhållanden (ULF-undersökningar) är ett exempel på detta. En viktig utgångspunkt är att människor måste ha fri tid att disponera för att kunna bedriva diverse fritidsaktiviteter.

Arbetarrörelsens klassiska krav på 8 timmars arbete, 8 timmars fritid och 8 timmars vila verkar bringa ordning och reda på dygnets timmar, men studier av människors tidsanvändning visar att så enkelt och redigt förhåller det sig inte i verkligheten. I synnerhet inte om människorna i fråga är kvinnor. SCBs senaste tidsanvändingsstudie, *I tid och otid,* systematiserar dygnets och veckans aktiviteter i fler komponenter än de tre; arbetstid, fritid och vila (sömn). Bland annat har det obetalda hemarbetet lyfts in och utgör en viktig del i studien. Undersökningen försöker skapa en bild av hur kvinnor och män genomsnittligt använder

[34] Se Deem, R (1995): *Kvinnors fritid i Storbritannien under 1990-talet: praktik och politik*, i SOU 1995:145 Fria val? Om kön, makt och fritid.

sin tid, men det poängteras samtidigt att det är vanskligt att dra för stora slutsatser av materialet, eftersom talen är skattningar av genomsnitt av dagar och genomsnitt av befolkningsgrupper.[35]

Genomsnittlig tidsanvändning, kvinnor och män, per vecka

	kvinnor	*män*
Förvärvsarbete	27 tim.	41 tim.
Hemarbete	33 tim.	20 tim.
Fri tid	33 tim.	35 tim.

Källa: SCB, Levnadsförhållanden

Siffrorna ovan är något avrundade och visar det genomsnittliga antal timmar kvinnor och män lägger ner på förvärvsarbete, hemarbete och fri tid under en vecka.[36] Om förvärvsarbetstiden läggs samman med hemarbetstiden hamnar båda könen på ungefär samma totaltid för arbete. Kvinnor förefaller alltså utöver sitt förvärvsarbete arbeta oavlönat i hemmen på den tid som män förvärvsarbetar mer än kvinnor.

Livscykelperspektiv

I en uppdelning på s.k. familjecykler visar det sig inte oväntat att tiden disponeras olika i livets olika skeden. Det intressanta är att kvinnor och män går igenom samma faser, men att fasernas betydelse varierar mellan könen. Traditionella könsmönster visar sig i själva kategoriseringen av de olika undersökta grupperna. De olika livsmönster som kvinnor och män uppvisar tar sig bland annat uttryck i att vissa kategorier i undersökningarna endast består av ett kön (vilket inte innebär att det i verkligheten ser ut på ett sådant entydigt sett).

Utifrån tidsanvändningsstatistiken skulle ett genomsnittligt kvinnoliv kunna beskrivas. Som ung kvinna har hon mycket fritid, mer än motsvarande man, men från det att hon blir sambo minskar hennes fritid och hans ökar i relation till hennes. Hennes fritid blir ännu mindre när hon

[35]I tid och otid. En undersökning om kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 Rapport 79, Klas Rydenstam, SCB Levnadsförhållanden. Örebro 1992. s.23

[36]Tidsanvändningsundersökningen 1990/91. SCB Levnadsförhållanden rapport 80, s. 30, tabell 1.

får barn. Kvinnor drar då ofta ner på sin lönearbetstid, men ökar hemarbetet, medan den nyblivna pappan inte uppvisar någon sänkt förvärvsintensitet. Bägge föräldrarna får en inskränkning av fritiden när barnen kommer, men småbarnsmammor är den kategori av alla som har minst fritid till sin disposition. Varefter barnen växer ökar hennes fritid, men hennes fritid förblir mindre än mannens genom resten av livet.

I undersökningens fria tid ingår sådant som social samvaro, resor i samband med fritid, hobbies, att se på TV och lyssna radio etc., men den urskiljer även den tid som används till organiserade aktiviteter och/eller aktiviteter som förläggs utanför hemmet såsom idrott och friluftsliv, föreningsverksamhet samt underhållning och kultur.

I undersökningen förs idrott i förening in under posten idrott/-friluftsliv, medan aktiviteter i andra typer av föreningar kategoriseras som föreningsliv. Att vara med i studiecirkel räknas till studier.

Det könsmässiga mönstret för tidsanvändning förlorar något i entydighet när fritiden bryts ned i olika delaktiviteter, men vissa könsskillnader finns även här. Män använder mer tid än kvinnor till idrottsktiviteter i samtliga kategorier, medan kvinnor i flera kategorier lägger ned mer tid än män på underhållning och kultur.

Kvinnors tidsfrist

SCB:s undersökning visar även hur fritiden fördelar sig över dygnet och veckan. Det framstår då som om kvinnors fria tid har mer av jourkaraktär, d.v.s. att kvinnor har fri tid först när inget annat (hem)arbete måste utföras. Slutsatsen blir därför att kvinnors fria tid inte förefaller vara lika fri som männens.[37] SCB delar upp den fria tiden i antal episoder och hur långa de är och det konstateras att ingen tvekan råder om att kvinnors fria tid i genomsnitt är uppdelad på fler och kortare episoder än mäns.[38] Kvinnors fria tid utgörs snarast av summan av ett antal pauser, medan mäns fria tid i större utsträckning är sammanhängande. Det innebär att fritid för kvinnor bäst beskrivs som en tidsfrist innan nästa plikt tar vid.

[37] I tid och otid, s. 91

[38] I tid och otid, s.89.

Ett lapptäcke av aktiviteter

Att kvinnors fritid sker i korta episoder indikerar att det inte är fritidsaktiviteten i sig som styr, utan att någon annan aktivitet är den huvudsakliga. Kvinnoforskningens kanske främsta kritik av kvantitativa tidsbudgetanalyser är att de inte förmår fånga upp samtidigheten i människors handlande. Vi gör helt enkelt flera saker samtidigt och det brukar framföras att detta är utmärkande för kvinnors liv i större utsträckning än för mäns. Kvinnoforskare menar att tidsbudgetanalyserna tolkar kvinnors liv utifrån en traditionell manlig normering där tid delas in i komponenter som endast består av en aktivitet.[39]

Den vanliga uppdelningen av tid bygger på dikotomin arbete - fritid, men i rapporten *I tid och otid* är uppdelningen snarast arbete - icke arbete.[40] Den ena delen av motsatsparet, fritiden, har problematiserats och spjälkats upp i en rad aktiviteter som personliga behov, social samvaro, oavlönat arbete, etc. Den andra delen däremot, arbete, har setts som en sammanhållen enhet som börjar vid en tidpunkt, i princip när man går ut genom dörren för att bege sig till arbetet och slutar vid en annan, i princip när man går in genom samma dörr efter avslutad arbetsdag. Denna definition av förvärvstiden gör att sådant som att röka, gå på toaletten, ta fikapauser, prata med gamla mamma i telefonen, springa iväg på korta ärenden eller vad vi nu sysslar med på arbetstiden inte blir synligt som exempelvis att "tillgodose personliga behov", fastän det är det vi i realiteten sysslar med. Förvärvstiden är en sammanhållen enhet där diverse aktiviteter och plikter inryms under en och samma hatt.

Om samma aktiviteter som ovan äger rum utanför den tid som per definition är förvärvsarbete, kommer de att i högre utsträckning bli synliga som exempelvis just tillfredsställande av personliga behov. Det innebär att den som har kort förvärvsstid med nödvändighet får en större post av tillfredsställda behov än den som har lång förvärvstid, även om den faktiska tid som lagts ned på detta är precis lika i båda kategorierna. Svårigheterna med att fånga in samtidigheter kan exemplifieras av någon som diskar, lyssnar på radionyheterna med ett halvt öra samtidigt som barnen snurrar runt benen - vad gör denne person då? Även om en kategorisering skulle göras kvarstår problemet med att flera av de saker

[39]Se exempelvis Davies, Karen. (1979) Women and time. Weaving the Strands of Everyday Lives. Akademisk avhandling. Lunds universitet. s. 44

[40] Följande diskussion bygger på ett muntligt anförande av Gertrud Åström, I tid och otid - en kommentar, Jämställdhetsrådet, 1992. Opublicerat.

som faktiskt hände blivit osynliga. En annan osäkerhet i dessa studier är att det kan förekomma stora variationer mellan hur olika individer kategoriserar det de gör.

Diskussion

Sammanfattningsvis framstår fritid som ett begrepp i behov av tolkning. För att fånga in vad fritid är måste en analys föras på flera nivåer samtidigt. Den normativa utgångspunkten i fritidsbegreppet behöver synliggöras så att vi förstår vad vi relaterar till när vi talar om fritid. Att dikotomin arbetstid - fritid fortfarande är stark kan exemplifieras av att interner efter arbetsdagens slut i fängelset har en fastlagd "fritid" mellan förslagsvis klockan 14.00 och 16.30. Vilka grundantaganden finns då en person bakom lås och bom har fritid? Såväl mer traditionella som feministiska fritidsforskare diskuterar fritid utifrån andra aspekter än bara tid och söker efter förståelser som inte exkluderar vare sig kvinnors eller andra gruppers erfarenheter. Dessa begreppsdiskussioner är viktiga men samtidigt måste en analys göras av hur verksamheter faktiskt organiseras och hur resurser fördelas. En intressant fråga är slutligen vilket handlingsutrymme som människor eller olika grupper har i förhållande till normering och resursfördelning, att få göra det de vill.

3 Fritidsverksamhet

I detta kapitel diskuterar vi två frågor. Den ena frågan handlar om vilka fritidsverksamheter vi egentligen har och den andra frågan är hur vi vet detta. Utredningen har tagit del av de undersökningar som finns om fritidsvanor. Statistika Centralbyråns undersökningar är intressanta på flera sätt. De handlar om vuxnas vanor och de rymmer en stor mängd aktiviteter av vilka en del ryms inom offentligt subventionerad fritidsverksamhet och en del faller utanför: De möjliggör också jämförelser över tid. Kommunernas kultur- och fritidsvaneundersökningar begränsas i de flesta fall till barns och ungdomars fritidsvanor. Utredningen har valt ut åtta kommuner för att ge en bild av vilka könsmässiga mönster som barns och ungdomars fritidsvanor uppvisar. Det som bör hållas i minnet är att fritidsvaneundersökningar inte är avtryck av verkligheten utan att valet av frågor styr den information vi får.

3.1 Att mäta fritid

Kommunerna har sedan 1980-talet utfört fritidsvaneundersökningar. Olof Moen beskriver hur fritidsvaneundersökningarna växt fram i mer organiserad form i syfte att skapa en grundmodell som underlättar jämförelser över tid i den egna kommunen och i viss mån mellan kommuner.[41] Kommunförbundet började i slutet av 1980-talet att tillsammans med kommunala fritidsförvaltningar arbeta fram målstyrningsmodeller för att effektivisera den kommunala fritidsverksamheten. Enligt Kommunförbundet bör man utgå från tre frågeställningar för att få svar på frågan om man arbetar effektivt inom fritidssektorn: 1) Vilka resurser har man till sitt förfogande? 2) Vad används resurserna till? och 3) Vilken nytta har kunderna av resurserna? För att få en totalbild av kundunderlaget, brukarna i kommunen, utarbetade Kommunförbundet en standardiserad undersökningsmodell tillsammans med Ingemar

[41] *En Sverigebild av ungdomars fritidsvanor*. Olof Moen. Dokumentation i samband med Kommunförbundets konferens Kultur och Fritid 95.

Norling vid Göteborgs universitet att användas av kommunerna för kultur- och fritidsvaneundersökningar. Den bygger på modeller för beskrivning och mätning av motiv, hinder och intresse/utövande av fritidsaktiviteter. Det man primärt velat ta reda på är vad kommuninnevånarna är intresserade och deltar i när det gäller fritidsaktiviteter. Informationen som dessa fritidsvaneundersökningar ger möjliggör för kommunerna att bättre anpassa sin verksamhet samt underlättar planering för framtida satsningar. Olof Moen hävdar att behovet av fritidsvaneundersökningar också har sin grund i en förändrad syn på den kommunala/offentliga anläggningens funktion från att vara utbudsstyrd till efterfrågestyrd. En utbudsstyrd planering innebär att man ser till att den enskilde medborgarens behov och rättigheter tillgodoses. På fritidsområdet innebar det en kraftig utbyggnad av anläggningar i en tilltro att de skulle lösa eventuella sociala problem. Man intresserade sig inte för vem som nyttjade anläggningarna. Idag, menar Moen, har vi en efterfrågestyrd planering där individens val styr utbudet av offentlig service. Övergången till en efterfrågestyrd planering kan sägas ha flera orsaker, där exempelvis det svåra kommunalekonomiska läget har tvingat fram effektivare anläggningar. Kommunerna har inte råd att låta anläggningar stå tomma. Invändningar kan riktas mot Moens resonemang att det endast skulle vara den enskilde medborgarens efterfrågan som styr planering och byggnation/investeringar i kommunala anläggningar. Om fritidsvanestudier är ett sätt för kommunen att skapa sig en bild av fritidsvanor, verksamhet och intressen hos kommuninvånarna och därigenom kunna anpassa sitt utbud till att vara efterfrågestyrt är det tveksamt om den kommunala planeringen verkligen styrs av efterfrågan eftersom det fortfarande är över hälften av Sveriges kommuner som inte genomfört några kultur- och fritidsvaneundersökningar. En annan invändning mot Moens resonemang är att bilden av den enskilde medborgaren som en individ med obegränsade möjligheter och kunskaper att fritt välja sin fritidsverksamhet i detta sammanhang som oproblematiserad, i synnerhet ur ett könsteoretiskt perspektiv. I vilken utsträckning kommunernas politiker och tjänstemän använder fritidsundersökningar för att formulera sin fritidspolitik skiljer sig åt i olika kommuner. Frågan bör belysas för att kunna dra slutsatser om huruvida fritidsvaneundersökningarna är instrument för kommunal målstyrning.

Kommunförbundets undersökningar

Under ledning av docent Ingemar Norling bedrevs fritidsforskning i Göteborg under 1970 - 80-talen som inriktade sig på att studera intresset för olika fritidsaktiviteter, motiv för att utöva dem och hinder föknippade med utövandet.[42] För hanterbarhetens skull resulterade en studie i Göteborg och Karlskoga i att 72 fritidsaktiviteter genom faktoranalys reducerades till en lista om 18 typer av fritidsaktiviteter som kan användas för beskrivning och analys av intresse och utövandestruktur i fritidssammanhang. Denna 18-lista ligger till grund för Kommunförbundets fritidsvaneundersökningar där man prioriterat intresse och utövande. Kommunerna använder en grundmodell för sina undersökningar, men har möjlighet att anpassa utformningen av undersökningen till den enskilda kommunens behov, anläggningsbestånd och fritidsstruktur. Kommunförbundet tillhandahåller utbildning för kommunförvaltningarnas personal i hur en fritidsvaneundersökning skall utföras. Sedan är tanken att kommunen själv skall genomföra undersökningar, exempelvis vart tredje år utan att vara beroende av hjälp från utomstående. Undersökningarna koncentrerar sig främst på vilka fritidsaktiviteter som utövas och intresset för aktiviteterna. Bakgrundsvariabler som används är främst ålder, kön och bostadsort i kommunen. Skellefteå kommun, den enda kommunen som hittills utfört tre fritidsvaneundersökningar, har i sin senaste undersökning använt ett nytt program för databearbetning, där kommunens befolkningsstatistik kopplas samman med ett geografiskt informationssystem.[43] Det innebär att man tydligare kan få fram statistik över hela kommunen, enskilda kommundelar samt att fler bakgrundsvariabler kan användas. Det innebär att man får fram mer detaljerad kunskap om fritidsvanorna (exempelvis hur faktorer som socialgrupp, geografisk bosättning och kön samspelar vid fritidsvanor) och att analysen kan drivas längre. För den politiska målstyrningen kan kunskapen användas till att rikta insatser till eftersatta grupper.

Kundundersökningar som mer i detalj kartlägger besökarna och deras åsikter om den enskilda anläggningen utförs både i fritidssektorn och i andra kommunala sektorer. Undersökningen syftar till att vara ett verktyg för uppföljning och utvärdering av verksamheten och kan

---

[42]Norling, I. och Jägnert, Ch. *Fritiden i din kommun. En studie av invånare i Göteborg och Karlskoga.* Statens Naturvårdsverk (SNV) rapport 3185. 1986.

[43]Dataprogrammet som gör fritiden starkare, *Fritid & Kultur i Sverige*, nr. 5, 1995

användas till förändringar i verksamheten i den enskilda anläggningen.

Ulf Blomdahl och Fritid Stockholm

Ulf Blomdahl vid fritidsförvaltningen i Stockholm har tillsammans med Stig Elofsson, statistiker vid Stockholms universitet, tagit fram och arbetat med andra modeller för att undersöka fritidsvanorna. I samarbete med 29 kommuner har undersökningar av detta slag utförts. Undersökningarna har främst syftat till att undersöka fritidsvanorna i barn- och ungdomsgruppen, p.g.a av att erfarenheten givit att bortfallet varit alltför stort i vuxengruppen. Endast några få kommuner, däribland Borås har studier över den vuxna befolkningen. I grunden har Kommunförbundets och Blomdahls undersökningsmodeller samma utgångspunkt; man vill mäta intresse och utövande. Blomdahls undersökning är dock mer koncentrerad på bakgrundsfaktorer som socioekonomiska förhållanden, skolframgång och anläggningsutnyttjande. Den kritik som riktas mot Blomdahls typ av undersökningar är att de är alltför omfattande, samt att det krävs extern forskarhjälp för analysen av materialet, vilket försvårar för kommunerna att utföra undersökningarna på egen hand och med regelbundna intervall för att därigenom utläsa förändringar.

En annan av Blomdahls undersökningsmodeller är "dörrenkät-undersökningar" som på samma sätt som Kommunförbundets kund-undersökningar ger fakta från enskilda anläggningar. Modellerna skiljer sig dock på väsentliga punkter. Blomdahls modell syftar enbart till att undersöka nyttjandegraden på anläggningarna. Metoden är att gå ut på anläggningarna och räkna andel flickor och pojkar som vid olika tidpunkter nyttjar anläggningen. Genom denna undersökning tar Blomdahl fram nyckeltal som visar på andelen flickor och pojkar i olika typer av anläggningar. Dessa nyckeltal kan sedan ställas mot de investerings- och planeringsbudgetar som kommunerna fastställer för att se hur den ekonomiska fördelningen mellan könen är eller väntas bli vid planering av anläggningar.

Fritid och hälsa

Under de senare åren har Ingemar Norling kommit att intressera sig mer för sambanden mellan hälsa och fritid. Norling har i samarbete med medicinska forskare tagit fram och använt en modell för att undersöka relationerna mellan hälsa och fritidsvanor. Databasen innehåller material

med uppgifter om 12 000 personer i västkustkommunerna. Undersökningen syftar till att mäta livsstilen inom fritiden och vilka faktorer (hälsa, fritid, boende, arbete, ekonomi etc.) som samspelar för människors livskvalitet. Materialet utvisar enligt Norling att fritiden är av högst betydelse för det psykiska, fysiska och sociala hälsoläget. Fritiden har i undersökningen ett högre förklaringsvärde än arbete, boende och ekonomi, det som vi traditionellt ansett vara av stor betydelse för människors välbefinnande. Modellen för undersökningen består av tre komponenter. Den första är ett internationellt standardiserat frågeformulär som är anpassat till svenska, den s.k. SF-36 hälsoenkäten. Den bygger på deltagarnas egna bedömningar av psykiskt, fysiskt och socialt hälsoläge, trötthet, smärta och allmänt hälsotillstånd (livskvalitet). Den andra komponenten är nöjdmätning där det lämnas till den intervjuade att på en sjugradig skala redovisa hur nöjd denne är med variablerna arbete, boende, ekonomi, fritid, gemenskap och hälsa.[44] Den tredje komponenten i modellen är den 18-lista över fritidsaktiviteter som ligger till grund för kommunernas fritidsvaneundersökningar. I enkäten ombeds deltagarna att kryssa för den eller de typer av fritidsaktiviteter som har störst betydelse för deras hälsa och välbefinnande.

Fördelar och nackdelar med modellerna

Kommunförbundets modell för fritidsvaneundersökningar kan kritiseras för att ha för trubbiga mätinstrument. Vid frågor om aktivitet är den lägsta aktivitetsgraden "1 gång i veckan eller mer". Att utföra en aktivitet en gång i veckan kan ses som ett medelaktivt och regelbundet utövande. Den som utövar en aktivitet fem gånger i veckan måste anses som högaktiv. Dessa två aktivitetsfrekvenser hänförs till samma aktivitetsgrupp i en undersökning där högsta aktivitetsgraden är en gång i veckan. Detta kan ha betydelse och bli missvisande om man skall se till aktivitetsgraden hos flickor och pojkar, kvinnor och män. Flera av kommunernas undersökningar ställer heller inte frågor som är kopplade till aktiviteter i specificerade anläggningar, vilket gör att man inte kan se hur anläggningarna utnyttjas av könen.

Blomdahls modell är mer omfattande, vilket gör att det är ett större arbete för kommunerna att genomföra den. Ett fåtal kommuner har genomfört två jämförbara undersökningar efter Blomdahls modell. Det

[44]Norling, I., *Hälsa och fritid. Studier i 10 kommuner av samspelet mellan hälsoläge, livsstil och ekonomiska faktorer.* CEFOS, Göteborgs universitet. 1995

kan vara poänglöst för en kommun att endast genomföra en fritidsvaneundersökning. Möjligheten till uppföljning vid ett senare tillfälle enligt samma modell är nödvändig för jämförelser över tid. Omfattningen på undersökningen tillåter dock att andra bakgrundsfaktorer kan användas, såsom socio-ekonomisk status, invandrarbakgrund, skolframgång, etc. Därigenom kan man få en mer mångfacetterad bild av fritidsvanorna hos barn och ungdomar. Det kan ge information om vilken betydelse kön, klasstillhörighet, val av utbildning etc. har för fritidsverksamheten. Dörrenkätundersökningen och de nyckeltal vad gäller nyttjande av anläggningar som Blomdahl tar fram i sin andra modell, ger visserligen en tydligare bild av nyttjandet i anläggningarna och kan användas som ekonomisk "checklista" för att undersöka fördelningen av de ekonomiska resurserna. Den kritik man kan rikta till nyckeltalen är att de ger en statisk bild av verksamhet och anläggning. En automatisk koppling görs mellan en specifik anläggningstyp och den aktivitet som bedrivs i anläggningen. Modellen skiljer med andra ord inte på anläggning och aktivitet/verksamhet. Detta gör att modellen inte rymmer någon förändringspotential.

Norlings modell för att undersöka fritidsvanor på västkusten har en tydlig hälsoprofil, där fritidsaktiviteterna i sig inte är det primära undersökningsobjektet. Den bygger på att deltagaren i undersökningen själv skall formulera sin uppfattning om den egna hälsan, fritiden etc. Deltagaren skall redovisa den fritidsaktivitet som denne anser ha mest betydelse för välmåendet. Det torde innebära att resultaten döljer svar som är grundade på antingen "önskeaktiviteter" eller "osynliga aktiviteter". Eftersom frågan är formulerad på så sätt att det är den "goda" aktiviteten, den som är bra för välbefinnandet, som skall redovisas finns det möjlighet att å ena sidan kryssa för det alternativ man önskar att man fick ägna sig åt, eller ägna sig åt i större utsträckning. Å andra sidan kanske man osynliggör/inte redovisar aktiviteter som ägnas mycket tid, p.g.a att värdet (i välbefinnande) inte står i relation till den tid som läggs ned på aktiviteten. För en kartläggning skall man med andra ord vara försiktig med att dra för stora slutsatser av hälso- och fritidsundersökningen som statistikt underlag. Studiens fördelar ligger i att den förhåller sig till hela människan och hela livet. Man ser inte endast till fritiden, utan kopplar den till andra livsfaktorer och man ser vad fritiden innebär i ett livslångt perspektiv. En diskussion om vad fritidens relativa betydelse i förhållande till materiell standard sett ur ett samhällsekonomiskt/samhällsstrukturellt perspektiv kan föras. Norling refererar till forskarna Allen och Beattie som menar att faktorer som utbildning, arbete, boende och delvis ekonomi påverkar basbehoven. Fritid,

miljökvalitet och delvis ekonomi påverkar högre behov kopplade till livskvalitet. I länder med hög levnadsstandard, där de materiella basbehoven är tillgodosedda, har åtgärder inom fritiden större effekt på livssvalitet än materiella/ekonomiska insatser. Skulle samma studie ha genomförts i Sverige för femtio år sedan, hade kanske inte fritiden fått det höga förklaringsvärde som den får idag. De generella nivåerna i socialförsäkringarna har sänkts, vilket innebär en försämring i ekonomin och den materiella standarden för vissa grupper. Kan vi som en effekt av förändrade trygghetssystem se en förändring i fritidens föklaringsvärde och dess höga prioritering hos individen? Vad innebär detta för kvinnors fritidsverksamhet? När upphör basbehoven att anses tillgodosedda, både från samhällets sida och från individens, för att man skall prioritera materiella och ekonomiska levnadsförhållanden före fritiden och dess innehåll? Dessa frågor är värda att diskutera om man vill sätta in fritidsverksamheten i ett större samhällsperspektiv och ställa frågor om samhällets skäl till och målgrupp för subventionen av fritidsverksamheten.

3.2 Kvinnors och mäns fritid

För att ge en bild av vilka aktiviteter som vuxna ägnar sig åt på fritiden har vi utgått från SCBs undersökning av fritiden 1990-91, som ingår i SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). Levnadsnivåundersökningarna utgår från elva olika komponenter (exempelvis hälsa, ekonomi, arbetsmiljö) och söker utifrån dessa mäta välfärden. ULF-undersökningar görs vart åttonde år. Nästa gång fritiden står i tur är 1998-99.

Senast fritiden undersöktes var 1990-1991,[45] och visar befolkningens fritidsvanor i åldrarna 16-74 år. Föräldrar har också tillfrågats om deras barns fritidsvanor, varför fritidsförhållanden för barn mellan sju år och 15 år också är redovisade. Resultaten redovisas mot bakgrund av variablerna kön, ålder, socioekonomisk indelning, familjecykel (familjens sammansättning), utbildningsnivå, nationalitet samt H-region (en gruppering av olika geografiska områden efter befolkningstäthet). Listan över de olika fritidsaktiviteter som SCB frågat om är lång och många av dessa är inte finansierade med offentliga medel. Fritidsaktiviteterna har samlats under rubrikerna friluftsaktiviteter, idrott och

[45] Statistiska centralbyrån (SCB). *Fritid 1976 - 1991, Levnadsförhållanden.* Rapport 85, Stockholm, 1993.

motion, kulturaktiviteter, nöjesaktiviteter och hobbyaktiviteter. Klassificeringen är gjord utan några principiella regler och SCB skriver i fritidsundersökningen att indelningen kan diskuteras. Ska biobesök klassas som nöje eller kultur? Är dans kultur eller motion? etc. En fråga som kan ställas är huruvida det finns dolda statusmässiga värderingar inbyggda i klassificeringen och om klassificeringen gjorts utifrån en uppfattning om vad som anses värt att subventionera. Reproduceras en viss värdering genom att vissa aktiviteter förs till kategorier som har hög respektiva låg status. Innebär den gjorda klassificeringen ett missgynnande av kvinnor?

En faktor som måste uppmärksammas vid användandet av SCB:s material är att insamlandet bygger på att de intervjuade själva bedömer vad exempelvis motion är. Ett subjektivt moment finns alltså med, eftersom olika personer kan göra olika bedömningar av samma aktivitet. SCB:s undersökningar av fritidsvanorna har ett kvalitativt förhållningssätt och skiljer sig från de flesta fritidsvaneundersökningar som genomförs exempelvis i kommunerna. I SCB:s fritidsvaneundersökning förs en diskussion om fritid utifrån frågor om välfärd och även förhållandet mellan att utöva fritid och ha fri tid berörs. SCB mäter människors upplevelser och erfarenheter av fritid och SCB ligger på detta sätt nära den diskussion som förs inom den feministiska fritidsforskningen. Rosemary Deem har exempelvis föreslagit att fritid är "allt, vad som helst" som ger avkoppling, nöje, avbrott i vardagen etc.[46] Det är den erfarenhet och mening som upplevelsen av fritid ger som bör utgöra definitionen av fritid, menar Deem. Därmed inte sagt att inte fördelning av resurser är viktiga, utan Deem menar att man bör ta ett brett grepp över fritidsstrukturen för att se hur upplevelser av fritid antingen underlättas eller försvåras. SCB:s sätt att närma sig fritid ur ett medvetet perspektiv byggt på subjektivitet och erfarenhet ger goda underlag för en vidgad och fördjupad diskussion om människors fritd.

Utredningen vill här ge en bred bild av människors fritidsvanor, vilket materialet från SCB möjliggör. Det som bör uppmärksammas är att därmed återfinns även fritidsaktiviteter som ligger utanför den offentligt finansierade och organiserade fritidsverksamheten med i redovisningen.

---

[46]Deem, Rosemary, *Kvinnors fritid i Storbritannien under 1990-talet: praktik och politik* i SOU 1995:145 Fria val? Om kön, makt och fritid.

Kvinnors och mäns fritidsaktiviteter

Kvinnors och mäns fritidsaktiviteter presenteras i några diagram i slutet av detta avsnitt. Diagram 1 visar några av de fritidsaktiviteter som kvinnor och män *ofta* utövat under ett år. Denna grupp är att beteckna som regelbundna eller högaktiva utövare. Den största fritidsaktiviteten är att promenera. Kvinnor dominerar i verksamheter som att ströva omkring i skog och mark, hålla på med textilslöjd, bada utomhus, gå på teater och konstutställningar, besöka bibliotek, delta i studiecirkelsverksamhet och sjunga i grupp. Män dominerar i fritidsfiske, utomhusidrott, biobesök, spela instrument samt trä- och metallslöjd. I övriga verksamheter är könsfördelningen relativt jämn. Diagram 2 visar andelen kvinnor och män som *inte alls* utövat de fritidsaktiviteterna som undersökningen frågat om.

Utifrån de båda diagrammen kan vi se att de största aktiviteterna med *regelbundna* utövare är nöjes- och motionspromenader (kvinnor: 56,6 procent, män: 43,4) och trädgårdarbete (kvinnor 43,8 procent, män: 44,8 procent). De största aktiviteterna är alltså sådana som sker i icke-organiserad form och som inte är subventionerade med offentliga medel. Tydligaste könsskillnaderna i aktivitet finns i textilarbete och trä-/metall slöjd. Det är ungefär lika stor andel kvinnor som utövar trä- och metallslöjd (1,5 procent) som män som utövar textilarbete (1,3 procent). Däremot är könsskillnaden stor när det gäller det aktiva utövandet av den könstypiska verksamheten. 34,7 procent kvinnor textilarbetar *regelbundet*, men endast 5,6 procent män utövar trä-/metallslöjd regelbundet.

Nöjes- och kulturverksamhet

Enligt SCBs studie är kvinnor mer aktiva än män inom samtliga nöjes- och kulturverksamheter än män. Diagram 4 visar att de största skillnaderna gäller besök på bibliotek och teater. När det gäller exempelvis bibliotek är könsskillnaderna störst i åldersgruppen 25-44 år, där 47,1 procent män och 64,2 procent kvinnor uppgett att de besökt ett bibliotek det senaste året.

Motion

Enligt SCB motionerar 85 procent av befolkningen.[47] En del motionerar bara någon gång då och då, medan andra motioinerar flera gånger i veckan. Andelen kvinnor som motionerar är 84,9 procent och andelen män är 86,1 procent. Skillnaderna mellan kvinnor och män är alltså mycket små. Om utövandefrekvens tas in i beräkningen visar det sig att kvinnor dominerar i den grupp som motionerar regelbundet men *måttligt*. Män dominerar däremot i den grupp som motioner regelbundet och *kraftigt*, d.v.s. minst två gånger i veckan. 17,6 procent män och 11,5 procent kvinnor är sådana ivriga motionerare.[48]

I boken *Livsstil - Prestation - Hälsa*[49] belyses sambanden sambanden mellan levnadsvanor, fysisk prestationsförmåga och hälsotillstånd. Där beläggs bilden att kvinnor motionerar på medelhög och låg ansträngningsnivå i större utsträckning än män, men att andelen kvinnor minskar vid hög ansträngningsnivå. Engströms och SCBs rapporter skiljer sig dock åt när det gäller den totala andelen kvinnor och män som motionerar. Enligt Engströms rapport är det en större andel kvinnor, drygt 90 procent, som uppger att de motionerar, medan männen stannar på drygt 80 procent. Det generella förhållandet som framträder i Engströms rapport är alltså omvänt jämfört med SCBs resultat. Uppgifterna i bägge rapporterna bygger på subjektiva bedömningar av de intervjuade. Skillnaderna mellan de två undersökningarna är att i Engströms rapport är ansträngningsnivån definierad och dessutom har även *vardagsmotion* vägts in i resultaten, d.v.s. att gå i trappor, städa, cykla till jobbet, etc. Detta kan vara förklaringen till skillnaden i resultat. I SCBs undersökning får de intervjuade svara på frågor om de brukar promenera och arbeta i trädgården på sin frotid. Direkt efter detta kommer frågor om de får någon motion på fritiden. Detta kan betyda att de intervjuade tycker sig uppfatta signaler om att trädgårdsarbete och promenader kan anses som motion, vilket då påverkar deras svar. I vissa frågor begränsas tolkningsramarna mycket klart av intervjuaren. De intervjuade får exempelvis direkt besked om att i kategorin "promenader" inbegrips inte promenader i samband med inköp. Det verkar troligt

---

[47]SCB. *Fritid 1979-1991*. s.67

[48]Ibid. Tabell A9, s.162

[49]Engström, Lars-Magnus et.al.*Livsstil-Prestation - Hälsa. Motionsvanor, fysisk prestationsförmåga och hälsotillstånd bland svenska kvinnor och män i åldrarna 20-65 år*. Liv 90. Folksam, Högskolan för lärarutbildning, Idrottshögskolan, Karolinska Institutet, Korpen, Riksidrottsförbundet. 1993

att sådant som faller utanför SCB:s motionsbegrepp däremot räknas in i denna kategori i Engströms rapport. Hur mycket motion människor sysslar med enligt olika undersökningar beror alltså på hur motion definieras. Ingemar Norling menar att hushållsarbete kan förstås som motion och att hushållsmotionen är av stor betydelse för hälsan. Ungefär 85% av de arbetande vuxna får en otillräcklig fysisk belastning och stimulans i arbetet och fritiden kan dessutom vara passiv, men hushållsarbetet kan ge dem fysisk stimulans i nivå med vad som rekommenderas som grundskydd för t.ex. hjärt- och kärlsjukdomar.[50] Att endast räkna organiserad, tidsbestämd och regelbunden fysisk aktivitet som motion och att räkna all fysisk aktivitet, vare sig det gäller gå i trappor, dammsuga, gå med barnvagn eller bära matkassar som motion, kan sägas vara två ytterligheter av hur motionsbegreppet kan definieras.

Det kan vara av intresse att se var och på vilket sätt kvinnor och män utövar sin motion. Diagram 4 visar att män generellt dominerar i anläggningsidrotterna. Av dessa anläggningar är det endast simhallen som kvinnor besöker i något större utsträckning. Kvinnor nöjes- och motionspromenerar också i något större utsträckning än män (kvinnor 84,8 procent, män 78,1 procent). Den största könsskillnaden finns i andelen män och kvinnor som besöker fotbollsplan eller idrottsplats, kvinnorna utgör 7,2 procent och männen 12,7 procent. De största nyttjarna av isbanorna är män i åldrarna 16-24 år, där andelen är 25,3 procent. Motsvarande andel kvinnor i åldrarna 16-24 år är 18,4 procent. Böand de högfrekventa nyttjarna, en gång i veckan eller oftare, är siffran 7,7 procent för männen i åldrarna 16-24 år och för motsvarande åldergrupp kvinnor 0,6 procent.

Hobby

Diagram 5 visar att bland alla aktiviteter uppvisas de största könsskillnaderna bland hobbyaktiviteterna. Kvinnor dominerar i textilslöjd, konstnärlig hobby (måla, teckna, arbeta med lera) samt sång i grupp eller kör. Män har en liten dominans när det gäller trädgårdsarbete och att spela musikinstrument, men dominerar större vid annan hobby, fritidsfiske samt trä- och metallslöjd.

---

[50]Norling, Ingemar *Fritid och rekreation ur ett kvinnoperspektiv. Redovisning och analys av utländsk och svensk forskning*. Artikel i detta betänkande; Jämför Henderson, Karla, *Feministisk forskning synliggör kvinnors fritid.* SOU 1995:145 Fria val? Om kön, makt och fritid. Delbetänkande från fritidsutredningen.

Medlemskap och aktivitet i förening

Föreningsdeltagandet är en viktig komponent när välfärden ska mätas enligt SCBs rapport. SCB har valt att gruppera föreningarna i ***fackföreningar, idrottsförening, hyresgästförening, politiskt parti, lokal intressegrupp och annan förening***. Här visas den totala statistiken för föreningsaktivitet, men också en detaljstudie av idrotts och friluftsföreningar.

Kvinnor är i störst utsträckning medlemmar i fackliga organisationer eller företagsorganisationer (57,9 procent). Motsvarande andel män är 64,2 procent. Inte långt efter dessa typer av föreningar kommer för kvinnornas del medlemskap i "annan förening" (44,6 procent). Vad typen "annan förening" innebär utsägs inte i statistiken. Vi vet inte om det gäller ett brett eller smalt spektra av föreningar. För män kommer medlemskap i idrottsförening på andra plats (44 procent) och för kvinnor på sista plats (29,3 procent).

I idrottsföreningar är män mer aktiva utövare än kvinnor, de tävlar, har styrelseuppdrag och är ledare i större utsträckning.[51] Tabellen visar andelar kvinnor och män i procent.

	kvinnor	män
medlem	29	44
aktiv utövare	18	29
tävlar	6	16
styrelseledamot	2	7
ledare	2	5

Sammanfattningsvis dominerar kvinnor något inom nöjes- och kulturverksamheter och män inom anläggningsidrott. Kvinnor är i mindre utsträckning än män medlem, aktiv utövare, tävlande, styrelseledamot och ledare i idrottsförening. Kvinnor besöker i större utsträckning än män bibliotek, teater, konserter, konstutställningar och studiecirkel. När det gäller motion, promenerar och skogsströvar kvinnor i större utsträckning än män, som istället dominerar i motion och idrott i anläggningar, såväl utomhus som inomhus. Enda undantaget är simhallen, som kvinnor besöker i något större utsträckning än män. De

[51] SCB. *Fritid 1976-1991*. Bearbetning av tabell A37, s.188.

stora könsskillnaderna syns i hobbyverksamheten, där de enda aktiviteter som är någorlunda jämna könsmässigt är att arbeta i trädgården och att spela musikinstrument.

Diagram 1. Fritidsaktiviteter som kvinnor och män utfört **ofta** under ett år. 1990-91. Procent

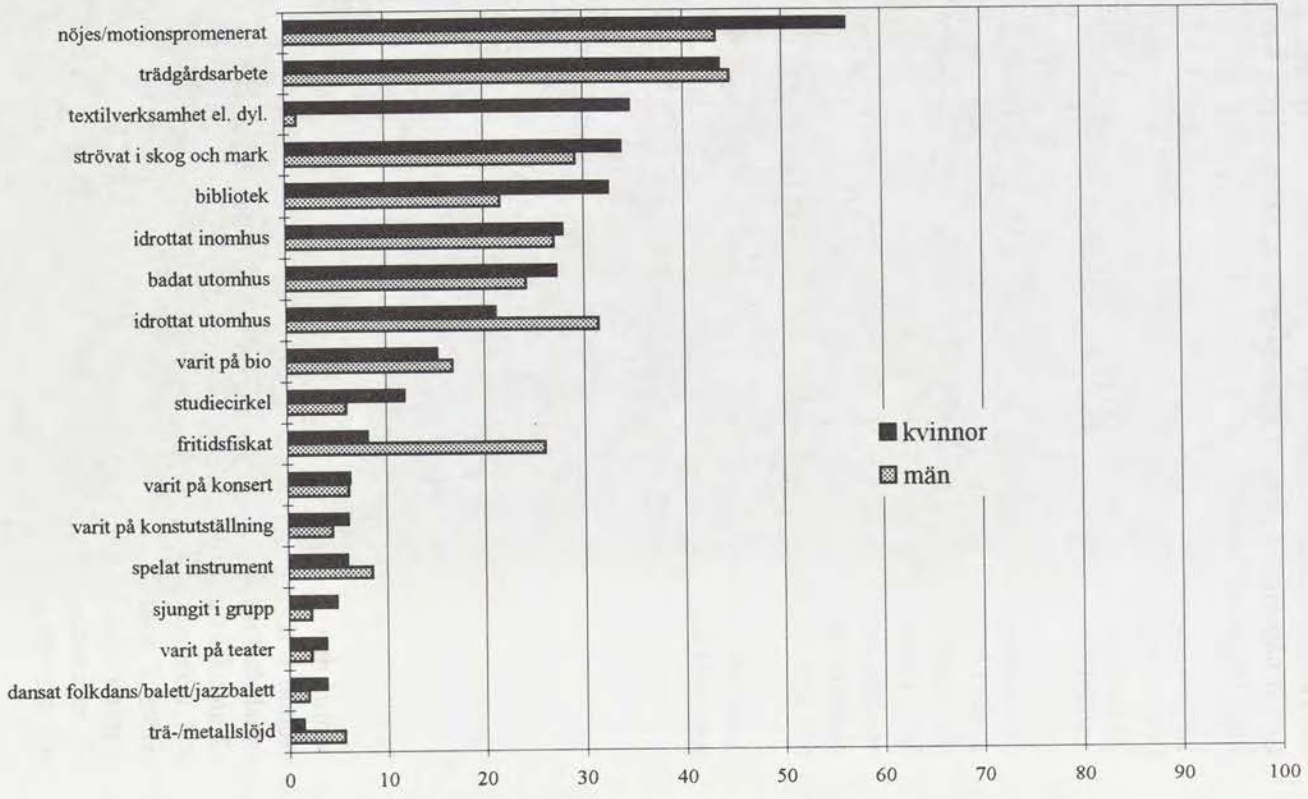

Källa: SCB, Fritid 1976-1991. Levnadsnivåundersökningar, rapport 85. 1993. Bearbetning av Tabell D14, s.285ff

Diagram 2. Andel kvinnor och män som **inte alls** utövat följande fritidsaktiviteter under ett år. 1990-91. Procent

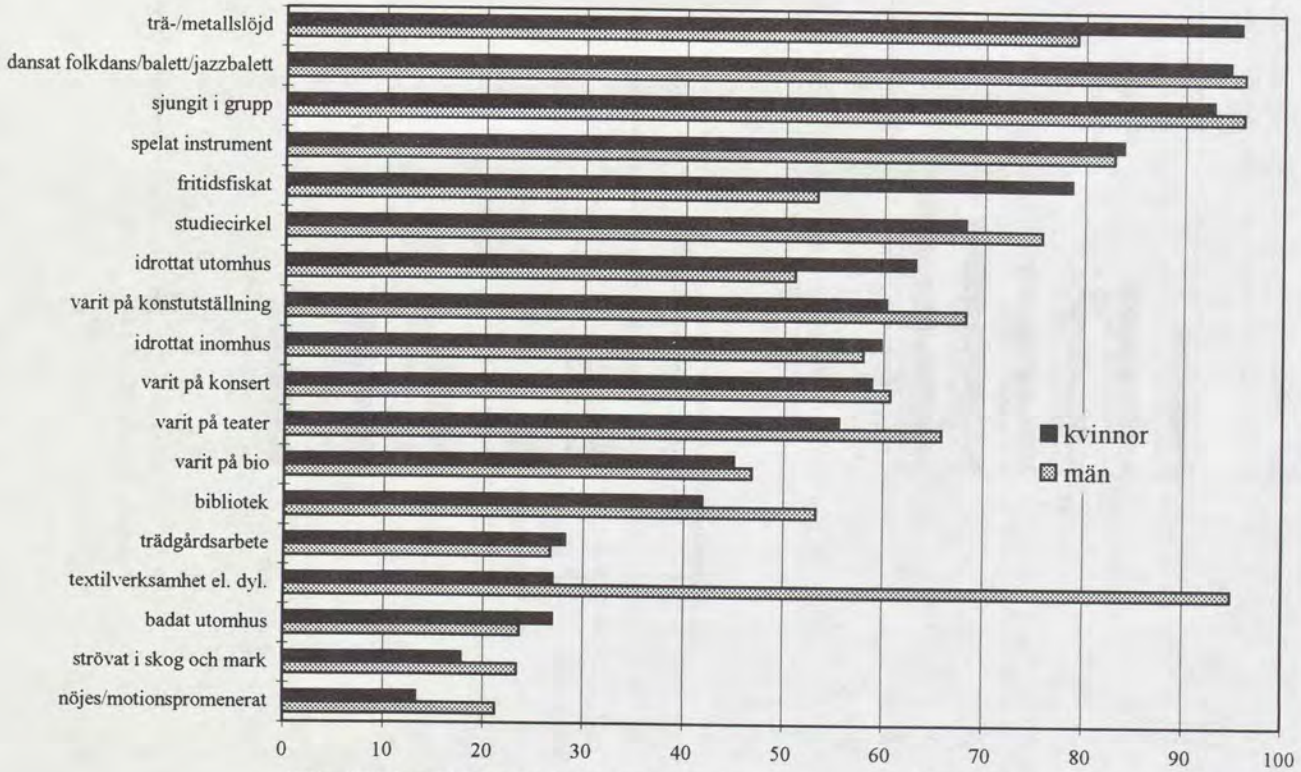

Källa: SCB, Fritid 1976-1991. Levnadsnivåundersökningar, rapport 85. 1993. Bearbetning av Tabell D14, s.285ff.

Diagram 3. Andel kvinnor och män som någon gång under ett år deltagit i/gått på följande nöjes-/kulturaktiviteter. 1990-91. Procent

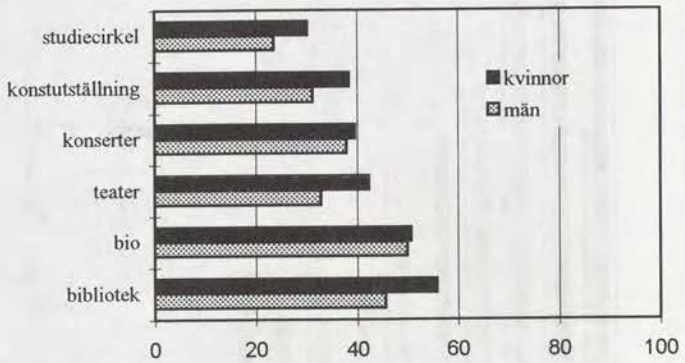

Källa: SCB, Fritid 1976-1991. Levnadsnivåundersökningar, rapport 85. 1993. Bearbetning av Tabellbilaga 1A, s.138ff

Diagram 4. Andel kvinnor och män som någon gång under ett år besökt följande idrotts-/motionsanläggningar. 1990-91. Procent

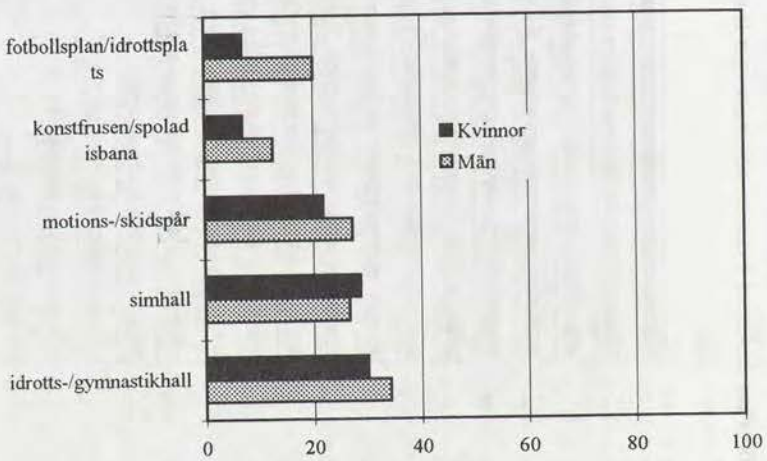

Källa: SCB, Fritid 1976-1991. Levnadsnivåundersökningar, rapport 85. 1993. Bearbetning av Tabellbilaga 1A, s. 158ff.

Tabell 5. Andel kvinnor och män som någon gång under ett år sysslat med följande hobbyaktiviteter. 1990-91. Procent.

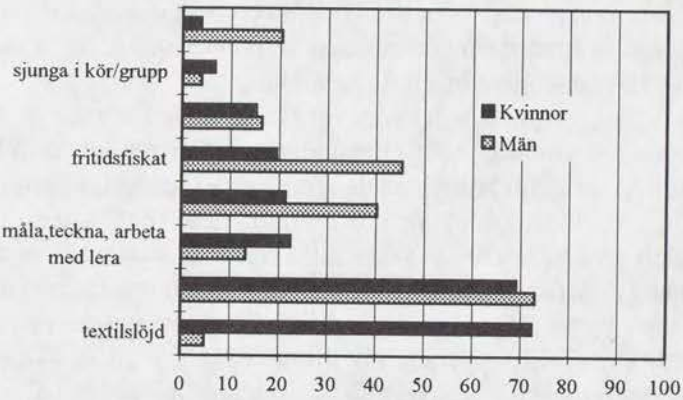

Källa:SCB. Fritid 1976-1991. Levnadsnivåundersökningar, rapport 85. 1993. Bearbetning av Tabellbilaga 1A, s.158ff.

3.3 Flickors och pojkars fritidsverksamhet

För att kunna säga något om vad flickor och pojkar gör på sin fritid och undersöka hur finansieringen av dessa aktiviteter ser ut, har utredningen valt ut åtta kommuner för en undersökning.

Vår utgångspunkt och det som varit avgörande för valet av kommuner, är vilken kunskap som kommunerna redan besitter utifrån deras egna kultur- och fritidsvaneundersökningar. Vi har alltså varit tvingade att välja kommuner som genomfört kultur- och fritidsvanestudier efter en modell som är statistiskt säkerställd och som även använts av andra kommuner. Vi har också försökt att välja kommuner som genomfört denna typ av undersökningar flera gånger, eftersom det ger en möjlighet att jämföra över tid. Andra motiv till urvalet har varit att få geografisk spridning, exempel på olika kommunstrukturer (industristad, tjänstemannastad, bruksort, förort) och skiftande förutsättningar (glesbygd, hög invandrartäthet, bostadssegregering). Det finns två modeller som är dominerande vid kultur- och fritidsvaneundersökningar, den ena har utarbetats av Kommunförbundet och den andra av Ulf Blomdahl och Stig Elofsson. Ett motiv för val av kommuner har varit att dessa två modeller skall vara representerade.

Utifrån dessa kriterier valdes således kommunerna Borås, Botkyrka, Eksjö, Eskilstuna, Forshaga, Jönköping, Lund och Skellefteå att ingå i studien.

Den kritik som kan riktas till urvalet är att dessa kommuner är relativt stora i förhållande till genomsnittskommunen. Mediankommunen i Sverige har 15 000 invånare och samtliga av våra undersökta kommuner ligger över den siffran i invånarantal. Det är dock viktigt att notera att för att ha någon möjlighet till jämförelser mellan kommunerna bör de ha ett liknande utbud, d.v.s att de olika typerna av fritidsaktiviteter och anläggningar i stort finns representerade i samtliga undersökta kommuner.

De kommuner som utfört kultur- och fritidsvanestudier efter Ulf Blomdahls modell är Borås, Eksjö, Eskilstuna och Jönköping. Botkyrka, Forshaga, Lund och Skellefteå har valt Kommunförbundets modell för sina undersökningar.

Undersökningens genomförande

Metoden för att genomföra kultur- och fritidsvaneundersökningar skiljer sig åt mellan Kommunförbundsmodellen och Blomdahlsmodellen. Tanken med Kommunförbundets modell är att personal från kommunerna går en utbildning hos Kommunförbundet i hur man utför denna typ av undersökning och sedan skall respektive kommun genomföra den på egen hand, men med möjlighet till vägledning av Kommunförbundet. Syftet med detta är att förankra kunskapen om undersökningsmetod och modell i den enskilda kommunen och att det skall vara lätt för kommunen att genomföra undersökningar kontinuerligt. När det gäller Ulf Blomdahls modell är kommunerna endast utförare av det praktiska förfarandet. Det vill säga att Ulf Blomdahl utformar enkäten och anpassar den till det anläggningsbestånd som finns i kommunen. Kommunen sköter utskick och insamlande av enkäter samt sammanställning av data, men Ulf Blomdahl gör analysen av materialet. Syftet är att få en så bred överenstämmelse som möjligt av undersökningarna mellan kommunerna och därmed ge en god grund för jämförelser. Nackdelen är att undersökningarna är omfattande och svåra för kommunerna att genomföra på egen hand. Detta innebär att kunskapen inte förankras i den enskilda kommunen och att den ständigt är beroende av att någon utifrån genomför undersökningen. Detta minskar möjligheterna för kommunerna att upprepa undersökningarna kontinuerligt och efter samma modell.

För utredningens vidkommande började material att samlas in från kommunerna så snart urvalet var klart. Ganska tidigt visade det sig att ett fåtal kommuner hade tagit fram material från sina fritidsvaneundersökningar och gjort analyser utifrån dessa. Kommunerna samlar sitt material i databaser och uppgifter tas fram när de efterfrågas. Motivet sägs vara att resurser avsätts till att genomföra undersökningarna, men inte till att genomföra en analys. Vi fick sålunda "vända på steken". Ett formulär skickades ut till de utvalda kommunerna som utformades så att den ungefärligen svarade mot de frågor som ställts i respektive kommuns fritidsvaneundersökning. Sedan fick kommunerna plocka fram det siffermaterial som överensstämde med det som vi frågade efter. Resultatet blev att vissa kommuner kunde ge statistik på i stort sett det mesta, medan andra kommuner saknade uppgifter på ett flertal av de frågor vi ställt. När det gäller åldersgrupper bad utredningen kommunerna att särredovisa barn och ungdom i mellanstadiet, högstadiet och gymnasiet, men inte särredovisa åldersgrupper bland vuxna. Kommuner med undersökningar efter Ulf Blomdahls modell har god statistik över barn och ungdom i skolålder, men endast Borås

kommun har även undersökt vuxengruppen. Eskilstuna har enbart undersökt högstadieungdomar. Av de kommuner vars undersökningar är gjorda efter Kommunförbundets modell har Botkyrka och Forshaga undersökt samtliga åldersgrupper, medan Lund och Skellefteå endast undersökt fritidsvanorna hos barn och ungdom i skolåldern.

Det kriterium som vi inte lyckats uppfylla i kommunstudien är tidskriteriet, d.v.s. undersökningarna är inte utförda vid samma tidpunkt och samma år. Vår utgångspunkt var att ha så färska siffror som möjligt. Samtliga "Kommunförbundsundersökningar" är genomförda under 1994-95, medan "Blomdahlsundersökningarna" har utförts mellan 1991-95. Ingen undersökning är således äldre än fem år.

I utredningens undersökning delade vi upp verksamhet och nyttjande, d.v.s. vi har dels frågat mer genrellt efter den procentuella andelen som är medlemmar i olika typer av förening, som har uppdrag i föreningar, går i studiecirkel och deltar i kulturaktiviteter och dels har vi frågat efter frekvensen för deltagande och besök på anläggningar (aldrig, någon gång/år, 1 gång/månad, 1 gång/vecka, mer än 1 gång/vecka). Det är i synnerhet i frekvensdelen som vissa kommuner inte kan svara fullständigt, eftersom deras egna fritidsvaneundersökningar inte varit utformade på detta sätt. Ett annat problem är att frågeställningarna skiljer sig åt mellan kommunerna och mellan åldersgrupper inom kommunerna. Det som är av intresse för vår del är hur könsskillnaderna i deltagande och nyttjande ser ut. I detta avseendet är siffrorna jämförbara, eftersom flickor och pojkar har tillfrågats enligt samma enkätformulär och vid samma tidpunkt. Detta innebär att slutsatser utifrån jämförelser mellan kommuner av den generella procentuella andel som deltar eller inte deltar i olika verksamheter skall dras med viss försiktighet, eftersom frågeställningarna kan skilja sig åt mellan kommunerna. Jämförelser mellan kommunerna vad gäller de procentuella skillnaderna mellan flickor och pojkar är säkrare. Vi kommer därför att primärt intressera oss för de genomsnittliga och de specifika skillnaderna, men endast göra jämförelser av annat slag där vi bedömer att det finns grund för att göra detta.

Den generella bild som brukar framhållas om barns och ungdomars kultur- och fritidsvanor är att pojkar är med i förening i större utsträckning än flickor. Pojkar dominerar inom idrottsföreningar och flickor inom andra föreningar. Pojkar är med i lagidrottsföreningar i större utsträckning än flickor, men flickor är med i idrottsföreningar för individuell idrott i större utsträckning än pojkar. Flickor är med i kulturförening och "annan förening" i större utsträckning än pojkar. Föreningsanslutningen minskar med stigande ålder och således är

mellanstadiebarnen mest anslutna till föreningar och gymnasieungdomar minst. Flickor besöker bibliotek, kulturevenemang och är med i kommunala musikskolan i större utsträckning än pojkar. Fler pojkar än flickor besöker fritidsgårdar och de gör det dessutom oftare.

Om vi utgår ifrån att denna lista av könsskillnader i fritidsvanor är "normalbilden"[52] kan vi se på vilket sätt de åtta kommunerna i vår undersökning faller in i mönstret eller avviker och kanske rent av bildar ett eget.

3.3.1 Föreningsanslutning

De frågor som ställdes angående andel medlemskap i förening klassificerades enligt följande: medlemskap i förening, i lagidrottsförening, i individuell idrottsförening, i kulturförening och i annan förening.

De kommuner som har kunnat redovisa andelen barn och ungdomar som är medlemmar i förening, ospecificerat vilken typ av förening, är Borås, Eksjö, Eskilstuna[53], Jönköping, Botkyrka, Forshaga och Skellefteå. Av dessa kommuner avviker Eksjö från normalbilden genom att flickor är medlem i förening i större utsträckning än pojkar. I samtliga åldersgrupper är flickornas föreningsanslutning fem procentenheter högre än pojkarnas. Dessutom sjunker andelen föreningsanslutna pojkar mer med stigande ålder, medan flickorna fortsätter att ha en hög medlemsanslutning upp i gymnasiet. I de övriga kommunerna ligger de genomsnittliga skillnaderna i samtliga åldersgrupper från en till tio procentenheter, men större procentuella skillnader återfinns i enskilda åldersgrupper.

Föreningsanslutningen går ned med stigande ålder i samtliga kommuner. Flickors föreningsanslutning minskar också mer än pojkars med stigande ålder. Här är som tidigare sagt Eksjö undantaget, men även i Jönköping är den vikande föreningsanslutningen mindre bland flickor än bland pojkar.

Undersökningens föreningstyper är kategoriserade i individuell- och lagidrottsförening, kulturförening samt annan förening.[54] Sju kommuner

[52]Denna bild kan sägas presenteras i Per Nilssons *Den allvarsamma fritiden.* (1994) där statistik och litteratur om barns- och ungdomars fritidsvanor sammanställts och i SCBs ULF-undersökning *Fritid 1976-1991*, Rapport 85, 1993

[53]Eskilstuna redovisar endast högstadiet.

[54]Vi utelämnar här det generella "medlemskap i idrottsförening".

har lämnat uppgifter vad avser medlemsskap i individuell- och lagidrottsförening[55], sex kommuner har uppgifter om medlemskap i kulturförening och i annan förening[56].

I samtliga kommuner och i samtliga åldersgrupper stämmer mönstret att en större andel pojkar än flickor är medlemmar i lagidrottsföreningar. Skillnaderna mellan flickor och pojkar är på vissa ställen mycket stora, ända upp till 40 procentenheter. Sett över åldersgrupperna avtecknar sig ett mönster som innebär att skillnaderna mellan andelen flickor och pojkar är minst i gymnasiet. I vissa kommuner ligger den största skillnaden på högstadiet och i andra på mellanstadiet. En förklaring till att andelen flickor närmar sig andelen pojkar med stigande ålder kan vara att flickor generellt involveras i idrotten senare än pojkar. Eksjös och Jönköpings undersökningar visar att den första kontakten med en idrottsförening för flickor är i 10 -14 årsåldern, medan pojkars är vid 5-9 år. Ser man till andel medlemskap i fotbollsförening, visar det sig att en mycket stor andel pojkar i mellanstadiet, runt 50 procent, är medlemmar i en fotbollförening och att den siffran sjunker drastiskt på gymnasiet. Andelen flickor som spelar fotboll är i förhållande till andelen pojkar mycket mindre, men minskar inte lika kraftigt från mellanstadiet till gymnasiet.

När det gäller individuell idrott är mönstret inte entydigt och könsskillnaderna små. Det generella mönstret är visserligen att flickor är med i förening för individuell idrott i större utsträckning än pojkar, men skillnaderna är små, endast någon eller några procentenheter. Eksjö är enda kommun där flickorna dominerar den individuella idrotten i samtliga åldersgrupper. Botkyrka avviker såtillvida att där finns en större andel pojkar än flickor även i individuell idrott i samtliga åldersgrupper.

Könsfördelningen i kulturföreningar och annan förening är i genomsnitt jämn eller övervägs av flickor. Den övergripande tendensen är en könsutjämning med stigande ålder. Könsskillnaderna är störst i mellanstadiet för båda typerna av föreningar, men jämnas ut succesivt.

Högstadie- och gymnasieungdomars deltagande i föreningsarbete som styrelsemedlem, ledare eller med annat uppdrag redovisas i sex

---

[55]Den kommun som inte har uppgifterna är Skellefteå. Där har man endast frågat efter medlemskap i förening.

[56]Borås, Botkyrka, Eksjö, Eskilstuna, Forshaga och Jönköping.

kommuner.[57] I Eksjö och Jönköping är det i genomsnitt en större andel flickor än pojkar som både har uppdrag i förening, sitter i styrelse och är ledare. I Borås är det pojkar som i större utsträckning har dessa uppgifter. I Lund är pojkar i majoritet i att ha ospecificerade uppdrag i föreningar och i Forshaga är det i genomsnitt fler flickor än pojkar som är ledare i en förening. Sammantaget för båda könen är andelen ungdomar som är med i en styrelse eller är ledare, runt 10 - 15 procent. Andra ospecificerade uppdrag i förening har i genomsnitt cirka en tredjedel av ungdomarna.

Sammanfattande om föreningsvanor

Bilden av barns och ungdomars föreningsvanor är inte entydig. Genomsnittligt är könsfördelningen i samtliga föreningstyper jämnare än i de enskilda föreningstyperna. Borås å ena sidan står i detta sammanhang för en genomgående mindre andel flickor i föreningslivet och Eksjö å den andra för en genomgående större andel föreningsanslutna flickor.

Föreningsanslutning säger emellertid inget om aktivitet i förening. Man kan vara medlem och erlägga avgift i en förening utan att någonsin delta i någon verksamhet. För att undersöka hur könsskillnaderna i realiteten ser ut, hur stor andel flickor och pojkar som aktivt deltar i föreningslivet måste medlemskap relateras till aktivitet. Beräkningar på medlemskap, i idrottsförening i förhållande till antal aktiviteter för Borås, Eksjö och Jönköpings kommun visar att könsskillnaderna är underskattade, d.v.s flickornas underrepresentation är ännu större när man ser till grad av aktivitet i förening.

[57]Borås, Eksjö, Eskilstuna och Jönköping. Forshaga redovisar ledare i förening och Lund redovisar (ospecificerade) uppdrag i förening.

Tabell 1.
Medlemskap och aktivitet i idrottsförening efter kön och stadium.[58]

	Andel (%) som är medlemmar			Antal aktiviteter	
	Flickor	Pojkar	flickor/ pojkar	flickor %	flickor/ pojk
Eksjö					
Mellanst	67	75	0,89	35	0,54
Högstadiet	71	68	1,04	43	0,75
Gymnasiet	62	54	1,15	57	1,33
Jönköping					
Mellanst	60	81	0,74	35	0,54
Högstadiet	46	67	0,69	28	0,39
Gymnasiet	48	55	0,87	38	0,61
Borås					
Mellanst	70	79	0,89	43	0,75
Högstadiet	60	68	0,88	35	0,54
Gymnasiet	41	50	0,82	39	0,64

De två första kolumnerna i tabellen visar andelen av respektive kön som är medlem i idrottsförening. Kolumn tre visar antal flickor per pojke i idrottsförening. Kolumn fyra visar hur stor andel av det totala antalet aktiviteter som flickors aktiviteter utgör och sista kolumnen visar andel flickaktiviteter per pojkaktivitet. Om kolumn tre jämförs med kolumn fem ser man skillnaden i aktivitetsgrad. Flickors aktivitet är genomgående lägre än medlemsskap i förhållande till pojkarna. Undantagen utgörs av gymnasieflickor i Eksjö vilkas aktivtetsgrad något överstiger andelen medlemmar i förhållande till pojkarna. Detta visar således att pojkar är mer aktiva än flickorna i föreningarna, att könsskillnaderna i verkligheten är större än vad andelen medlemmar i förening visar och att flickor är mer underrepresenterade som aktiva i verksamheten än som medlemmar.

[58]Beräkningarna är utförda av Stig Elofsson, Socialhögskolan i Stockholm.

3.3.2 Kultur och fritidsgårdar

De verksamheter som utredningen valt att klassificera som kulturverksamheter i barn och ungdomsgruppen är de följande: vara med i kommunala musikskolan, gå på fritidsgård, besöka kulturaktiviteter och besöka bibliotek.

Kommunala musikskolan

Tre kommuner: Borås, Eksjö och Jönköping har uppgifter om andel som är med i kommunala musikskolan och dessa tre kommuner visar en tydlig flickdominans. Detta bekräftas i den riksrepresentativa studien där 27 procent flickor och 17 procent pojkar spelar instrument i kommunala musikskolan varje vecka.[59] Endast i Eksjös mellanstadium är det en lite större andel pojkar än flickor som är med i kommunala musikskolan. I Eksjös högstadium och gymnasium har flickorna emellertid återtagit dominansen i musikskolan. Könsskillnaden ligger i att samtliga åldersgrupper, i genomsnitt runt sex - åtta procentenheter, överväger till flickors fördel. Tendensen att deltagandet minskar med ökad ålder gäller även musikskolan. Mellan trettio och fyrtio procent av flickorna på mellanstadiet i de tre kommunerna är med i musikskolan. Andelen sjunker succesivt och är i gymnasiet nere i mellan sju och nitton procent. Andelen pojkar i musikskolan i mellanstadiet är i Borås och Jönköping cirka tjugofem procent och i Eksjö fyrtiotre procent. I gymnasiet har andelen pojkar sjunkit till mellan fyra och tolv procent.

Fritidsgård

När det gäller fritidsgårdar avviker generellt inte de åtta kommunerna från normalbilden. Pojkar går på fritidsgård i större utsträckning än flickor i så gott som samtliga åldersgrupper. Av de som någon gång besökt fritidsgården, ospecificerat antal besök och frekvens, är könsskillnaderna minst i högstadiet och störst i gymnasiet. Botkyrka är ett gott exempel där hälften av ungdomarna, lika många flickor som pojkar, i högstadiet besökt fritidsgård någon gång. I gymnasiet är det endast en tredjedel (34 procent) av flickorna som någon gång gått på fritidsgård,

---

[59] *Fritid 1976-1991*. s. 260, Tabell C3. Se även Nilsson, P. *Den allvarsamma fritiden*. s. 59-61, där det refereras till Mats Trondmans studie av ungdomars musiksmak och eget utövande.

men nästan tre fjärdedelar av pojkarna (72 procent)!

När det gäller frekvens i besök på fritidsgård är det svårare att jämföra kommunerna, eftersom undersökningsmodellerna skiljer sig åt beträffande svarsalternativ för antal besök. Botkyrka, Lund, Forshaga och Skellefteå har frågat om man besökt fritidsgård någon gång per år, per säsong, per månad eller per vecka, vilket innebär att de som går en gång i veckan och de som går fem gånger i veckan klassificeras i samma grupp. Därmed kan man inte se vilket kön som nyttjar anläggningen i störst utsträckning. Borås, Eskilstuna, Eksjö och Jönköping däremot har frågat specifikt om antal besök de senaste fyra veckorna, vilket gör att även de högfrekventa besökarna syns i materialet.

Genomsnittet i kommunernas samtliga åldersgrupper visar emellertid att vid besöksfrekvensen en gång i veckan respektive minst en gång i veckan dominerar pojkarna. I högstadiegruppen är som tidigare sagt könsfördelningen jämnare än i de andra åldersgrupperna. Pojkarna dominerar i Eskilstuna, Botkyrka, Skellefteå och Jönköping med några procentenheter, medan flickorna dominerar i Borås, Lund och Eksjö. Genomsnittligt i dessa kommuner är könsfördelningen jämn i högstadiet. I gymnasiet dominerar pojkarna däremot i samtliga kommuner.

I de fyra kommuner som redovisar besök på fritidsgård flera gånger i veckan förstärks pojkarnas dominans som de högfrekventa besökarna. Nästan dubbelt så många pojkar som flickor besöker fritidsgården mer än en gång i veckan. Enda undantaget är Eksjö där de högfrekventa besökarna utgörs av lika stor del flickor som pojkar.

Kulturaktiviteter

Att besöka teater, muséer, utställningar, konserter etc. har utredningen valt att slå samman till besök på kulturevenemang. De flesta kommuner har också i sina undersökningar frågat på samma sätt. Botkyrka har separerat besök på utställningar och besök på teater.

I genomsnitt deltar flickor i kulturaktiviteter i större utsträckning än pojkar när frågan gäller besök den senaste säsongen/senaste månaden, ospecificerat antal gånger. I mellanstadiet är det dock i genomsnitt fler pojkar än flickor som deltagit i kulturaktiviteter. Från och med högstadiet är det fler flickor än pojkar som deltagit i kulturaktiviteter och på gymnasiet manifesteras den största könsskillnaden.

Hos de som deltar i kulturaktiviteter regelbundet (en gång per veckan respektive minst en gång per vecka) visar genomsnittet ingen könsskillnad. I vissa kommuner är det en större andel flickor som är regelbundna

besökare och i andra är det en större andel pojkar, men utslaget är könsfördelningen relativt jämn. Det samma gäller de som deltar i kulturaktiviteter flera gånger i veckan. Det kan således inte entydigt påvisas att flickor skulle vara mer aktiva än pojkar när det gäller att ta del av kulturutbudet.

Bibliotek

Genomsnittet i samtliga åldersgrupper visar att flickor besöker bibliotek i större utsträckning än pojkar. Skillnaden är dock liten, men varierar mellan kommunerna. På mellanstadiet är det fler pojkar än flickor i Jönköping och Botkyrka som någon gång besökt biblioteket. Av de regelbundna besökarna (en gång i veckan respektive minst en gång i veckan) är det fler pojkar än flickor på mellanstadiet i Botkyrka, på högstadiet i Eskilstuna, Lund och Skellefteå samt på gymnasiet i Eksjö och Botkyrka som besöker biblioteket. Av de högfrekventa besökarna (mer än en gång i veckan) är det i genomsnitt fler pojkar än flickor i mellanstadiet och högstadiet som besöker biblioteket.

Sammanfattande om kulturvanor

I de åtta kommunerna kan man se att flickor är med i kommunala musikskolan i större utsträckning än pojkar. Tendensen att deltagandet går ned med stigande ålder kan ses även här. Den genomsnittliga könsskillnaden i samtliga åldersgrupper ligger runt sex till åtta procentenheter till flickors fördel. Fritidsgården verkar dock generellt vara pojkarnas arena. En större andel pojkar besöker fritidsgården i samtliga åldersgrupper och sett till antal gånger per vecka är andelen pojkar ännu större. Könsskillnaderna är minst i högstadiet och störst i gymnasiet. När det gäller att ta del av kulturutbudet och besöka bibliotek är det generellt fler flickor än pojkar som gör detta. Men ser man till frekvensen, hur ofta de gör ett besök, kan man inte påvisa en lika tydlig flickdominans. Av dem som deltar i kulturaktiviteter och bibliotek regelbundet kan man inte tydligt påvisa att det är fler flickor än pojkar som gör detta. De regelbundna (en gång i veckan) och högfrekventa (flera gånger i veckan) besökarna utgörs i vissa kommuner och åldersgrupper av en större andel pojkar och i andra av flickor. Det kan därmed inte tydligt påvisas att flickor skulle nyttja dessa typer av utbud i större utsträckning än pojkar.

3.3.3 Nyttjande av anläggningar

När det gäller nyttjande av anläggningar har utredningen valt ut ett antal inomhusanläggningar för undersökning. De anläggningstyper vi valt är ishall, ridanläggning, sporthall och simhall. Frekvensen är satt till någon gång, en gång i veckan och flera gånger i veckan. Här gäller samma som ovan att endast Borås, Eksjö, Eskilstuna och Jönköping har uppgifter om andel som besöker en anläggning flera gånger i veckan. Botkyrka, Lund, Forshaga och Skellefteå har i sina enkäter frågat efter besök minst en gång i veckan vilket inbegriper både de som besöker en gång i veckan och de som besöker flera gånger i veckan. Vår bedömning är att dessa kan hänföras till klassificeringen en gång i veckan.

Ishallen och ridanläggningen

De två mest könstypiska anläggningarna är ishallen och ridanläggningen. Den ena domineras av pojkar och den andra av flickor. Av de som någon gång besökt ishallen utgör pojkarna en större andel. Genomsnittligt över samtliga åldersgrupper är könsskillnaden tolv procentenheter till pojkars fördel. Den stora könsskillnaden slår emellertid igenom hos de regelbundna besökarna. en mycket liten del av flickorna besöker regelbundet ishallen, endast någon procent, medan siffran för andel pojkar i vissa kommuner är mångdubbelt större för pojkarna.

Inte oväntat är det flest flickor som besöker ridanläggningen. Andel flickor som besöker ridanläggningen är störst i mellanstadiet och minskar sedan succesivt. Det samma gäller för pojkarna. Jämför man ishallen och ridanläggningen är den genomsnittliga andelen flickor i ishallen lika stor som andelen pojkar i ridanläggningen av de regelbundna besökarna (en gång i veckan). Det är förefaller emellertid vara en större andel flickor som regelbundet besöker ridanläggningen än andel pojkar som regelbundet besöker ishallen.

Sporthall och simhall

Besökarna i sporthallen och simhallen är jämnare fördelade könsmässigt än besökarna i ishallen och ridanläggningen. Men även här kan man se ett mönster där det fler pojkar än flickor som besöker sporthallen och en större andel flickor än pojkar som besöker simhallen. Hos de som besöker sporthallen regelbundet (en gång i veckan) respektive ofta (flera

gånger i veckan) är könsfördelningen jämnare, men fortfarande överväger pojkarna. I vissa kommuner och åldersgrupper överväger andelen flickor med några procentenheter, men några kontinuerliga avvikelser från den generella bilden, d.v.s att flickor dominerar i flera åldersgrupper och nyttjandegrad uppvisas inte.

I de anläggningstyper vi valt att titta på är simhallen den som uppvisar den jämnaste könsfördelningen. Av de som någon gång besökt simhallen, ospecificerat antal gånger, överväger andelen flickor något, men könsskillnaden minskar vid regelbundet nyttjande och vid det högfrekventa nyttjandet är könsfördelningen i många fall jämn. Den generella bilden stämmer inte i samtliga kommuner. Botkyrka avviker från mönstret genom att det i samtliga åldersgrupper är en större andel pojkar än flickor som någon gång besökt simhallen, men hos de regelbundna besökarna är könsfördelningen i genomsnitt jämn.

Sammanfattande om anläggningsnyttjande

Den enda anläggningstyp som flickor entydigt nyttjar i större utsträckning än pojkar är ridanläggningen. Simhallen besöks visserligen i litet större utsträckning av flickor, men könsfördelningen är relativt jämn hos de regelbundna besökarna. En jämnare könsfördelning hos de regelbundna besökarna gäller också för sporthallen, men det är en större andel flickor än pojkar som inte eller aldrig besökt sporthallen. Ishallen besöks i viss grad av flickor, men pojkarnas dominans i nyttjande slår starkt igenom vid det regelbundna utövandet.

3.3.4 Sammanfattning om fritidsvanor

För att kunna skapa sig en bild av hur flickors och pojkars fritid ser ut som inte underskattar eller överskattar deltagandet, som inte bara visar en del av verkligheten och döljer en annan, måste man ta fram teleobjektivet. Det är inte tillräckligt att endast se till antal medlemmar i en förening, eller till antal besökare i en viss typ av anläggning, utan medlemsantal och besök måste kopplas till aktivitet och frekvens för att inte bilden skall bli skev. Kommunernas modeller skiljer sig åt beträffande hur detaljerade frågor man ställer i sina enkäter. De kommuner som genomfört sina kultur- och fritidsvaneundersökningar efter Kommunförbundets modell (Botkyrka, Forshaga, Lund och Skellefteå) har inte frågat efter en högre aktivitetsgrad än en gång i veckan, vilket innebär att de högfrekventa nyttjarna av den kommunala

fritidsservicen inte syns i statistiken. Den som besöker en anläggning eller verksamhet tio gånger i veckan klassificeras i samma grupp som den som går en gång i veckan. De övriga kommunerna vars undersökningar är utförda efter Ulf Blomdahls modell (Borås, Eksjö, Eskilstuna och Jönköping) kan i de flesta fall svara på aktivitetsgrad.

Grundmönstret kultur- och fritidsvanor är att könsskillnaderna förändras när graden av aktivitet och nyttjande definieras. Könsskillnaderna ökar i vissa verksamheter och jämnas ut i andra. En tendens är att i de verksamheter som pojkar dominerar ökar pojkarnas dominans vid högre aktivitet (exempelvis besök på fritidsgård), medan i de verksamheter som flickor dominerar utjämnas könsskillnaden när även en högre besöksfrekvens (besök på simhall och kulturevenemang) beaktas. Utifrån detta kan det konstateras att man inte kan säga att flickor nyttjar vissa anläggningar eller verksamheter i större utsträckning än pojkar. Således är det bara kommunala musikskolan som entydigt har en större andel flickor än pojkar. De kommuner som i vissa verksamheter avviker på ett kontinuerligt sätt från mönstret är Eksjö och Botkyrka. Flickor i Eksjö har exempelvis ett genomgående högre föreningsdeltagande.

I sammanställningen av kommunernas kultur- och fritidsvanor har verksamheterna behandlats lika, d.v.s karaktären på de olika typerna av verksamheter har inte styrt utformningen av undersökningen. Undersökningen ger en ungefärlig bild av andel flickor och pojkar i olika typer av definierade verksamheter. Det kan därför vara på sin plats att diskutera hur man skall förhålla sig till verksamhetstyperna ur olika aspekter. Kan man likställa besök på bibliotek med besök på sporthallen eller ishallen? Kan besök på kulturevenemang likställas med att vara med i kommunala musikskolan? Kan underrepresenation i den ena verksamheten kompenseras med överrepresentation i den andra? Diskussionen kan föras utifrån olika perspektiv: ett målgruppsperspektiv och ett ekonomiskt perspektiv, d.v.s. till vem vänder sig verksamheten och hur finansieras den? De fritidsverksamheter som vi tagit upp och som i stort sett täcker det som stöds från offentligt håll är föreningsliv, kommunala musikskolan, kulturutbud, bibliotek, fritidsgård, nyttjande av anläggningstyperna ishall, ridanläggning, sporthall och simhall. Många kommuner har i regel ytterligare ett antal anläggningstyper eller saknar vissa av de vi valt att titta på. Men de anläggningar vi valt är kostnadskrävande för kommunerna både i byggnation och i drift och underhåll, vilket gör att de i synnerhet ur ett resursperspektiv är intressanta att studera.

Målgrupp

Man kan direkt konstatera att verksamheterna till sin form och innehåll är av olika karaktär. Som en följd därav inkluderar eller exkluderar verksamheterna olika befolkningsgrupper, vilket kan analyseras med flera bakgrundsfaktorer och analysinstrument som hjälp. Bortsett från detta kan man börja med att se på vilka målgrupper som implicit eller explicit är avsedda för en verksamhet eller anläggning, samt vilka hinder som de olika verksamheterna reser för utövandet.

Föreningslivet vänder sig till alla. Dagisbarn såväl som pensionärer är med i föreningar, måhända inte i samma typ av förening. Enligt SCB är det endast åtta procent av befolkningen som står utanför föreningslivet.[60] De hinder som kan sägas vara förknippade med att utöva sin fritidsverksamhet i föreningsregi är att man måste anmäla sig i förväg, betala medlemsavgift och att inte alltid kunna påverka tidpunkten då aktiviteterna äger rum. I vissa fall kan även andra hinder föreligga, exemeplvis att det krävs materiella resurser såsom en speciell utrustning för att kunna bedriva en verksamhet.

Målgruppen i den *kommunala musikskolan* är barn och ungdom i skolåldern. Det är svårare att generalisera om hindren där, eftersom vissa kommuners musikundervisning är avgiftsbelagd, medan andras är nästan eller helt avgiftsfri. Vissa kommuner har instrument till utlåning, medan föräldrar i andra kommuner måste köpa ett instrument till barnet. De ekonomiska hindren är därmed olika stora i kommunerna. Ett visst mått av urval görs också bland dem som söker sig till kommunala musikskolan. I de flesta kommuner får barnen börja att spela blockflöjt och först därefter välja vilket instrument de vill spela. Många kommuner har dessutom kö till sina musikundervisningar, vilket gör att inte alla barn som vill spela får plats.

Fritidsgården är en verksamhet som man inte förbinder sig till att delta i. Verksamheten vänder sig företrädesvis till ungdomar och den är öppen för alla och på tider då ungdomarna inte går i skolan. Det föreligger i allmänhet inga ekonomiska hinder för att besöka fritidsgården[61] och verksamheten skall vända sig till alla ungdomar oavsett kön, klass eller etnicitet.

Biblioteken vänder sig till alla. Det föreligger inga ekonomiska hinder för att besöka biblioteket eller bokbussen, eftersom det är

---

[60] SCB. *Föreningslivet i Sverige - en statistisk belysning*. Levnadsförhållanden, rapport 86. 1994. s. 7

[61] Fritidsgårdar i vissa kommuner har infört/höjt avgifterna för gårdskort eller terminsavgifter på senare år.

kostnadsfritt att låna. Biblioteken är dessutom ofta dynamiska lokaler som kan inrymma olika former av verksamheter såsom filmvisning, sagoläsning, föredrag och uppläsningar, man kan läsa tidningar och tidskrifter eller lyssna på musik. Det finns litteratur och tidningar på olika språk, vilket gör att även den som inte kan ett ord svenska kan få behovet av att läsa eller följa med i världens händelser tillgodosett på biblioteket.

Även *kulturutbudet* kan sägas vända sig till alla. Förklaringar till varför vissa människor aldrig besöker kulturevenemang kan sökas i sociala eller kulturella faktorer. De ekonomiska hindren kan ibland vara stora och ibland obefintliga. Vissa konserter eller teaterföreställningar har dyra biljettpriser, medan andra är gratis.

För att så långt som möjligt kunna systematisera de olika verksamheterna, är en kategorisering utifrån deras tillgänglighet eller otillgänglighet, om det föreligger stora eller små hinder för att ta del av verksamheterna, intressant. Kategoriseringen kan formuleras i begreppen *öppen(het)* och *sluten(het)*.[62] De kriterier som kan sägas forma den öppna verksamheten är att den antingen vänder sig till en så stor medborgargrupp som möjligt och/eller uppreser få eller inga hinder av ekonomisk eller organisatorisk karaktär eller att det krävs tidsplanering och/eller förhandsanmälan. En sluten verksamhet karaktäriseras av att den antingen vänder sig till en begränsad grupp och uppreser stora ekonomiska eller tidsmässiga hinder, att den kräver förhandsanmälan, regelbundenhet eller medlemskap.

Utifrån dessa kriterier kan föreningslivet och den kommunala musikskolan p.g.a. de hinder de uppreser av organisatorisk art och den begränsade målgrupp som (musikskolan) vänder sig till, hänföras till den slutna verksamheten. Biblioteket, kulturutbudet och fritidsgården hänförs till den öppna verksamheten. Kulturverksamheten kan visserligen uppresa hinder vad gäller ekonomiska eller kulturella resurser och fritidsgården vänder sig till en särskild grupp, men kulturverksamhetens principiella öppenhet och att fritidsgården är öppen för samtliga inom åldersgruppen överväger ändå varför de bör betecknas som öppna verksamheter.

För att gå vidare till anläggningstyperna låter sig även en analys i

---

[62] I Ulf Blomdahl och Fritid Stockholms rapporter används begreppen instrumentell och expressiv fritidsaktivitet, som till viss del överensstämmer med vår definition. Där skulle den instrumentellt motsvaras av slutet och expressivt av öppet. För en utförligare beskrivning, se vidare under rubriken *Socioekonomiska och etniska bakgrundsfaktorer*.

termer av öppenhet och slutenhet eller tillgänglighet och otillgänglighet göras. I detta fall avses med öppenhet en sådan anläggning som är öppen både för allmänhet och föreningsliv, som är dynamisk i så motto att den tillåter flera olika typer av verksamheter. Med slutenhet förstås här att anläggningen är sluten för allmänheten, implicit eller explicit, att den är ändamålsenlig men oflexibel och därmed endast tillåter en smal verksamhet.

Beroende på hur de enskilda kommunerna byggt sina anläggningar, vilken verksamhet som bedrivs i dessa samt hur förhållandet ser ut mellan den andel av veckans timmar som anläggningen står öppen för allmänheten och den som disponeras av föreningarna, kan en typ av anläggning kategoriseras som sluten i den ena kommunen, men öppen i en annan. Utgår man dock från de traditionella typerna av anläggningar kan man utan överdrift utse simhallen och ishallen som exempel på öppen respektive sluten anläggningstyp. Simhallen besöks av alla åldersgrupper, från små barn i sällskap av sina föräldrar till gamla människor och är öppen för såväl allmänheten som föreningar. Lokalen är dynamisk på så sätt att den tillåter både lek, motion, och träning. På senare år har även sådant som styrketräning, solarium, massage, caféer och äventyrsbad blivit en del av simhallens utbud.

Ishallen kan sägas vara simhallens motsats. Ishallen domineras ofta av föreningarna som i stort sett disponerar samtliga tider i hallen. I vissa kommuner är öppettiderna för allmänheten mycket begränsade. De gånger allmänheten har tillgång till lokalen är det som åskådare till idrottsevenemang. Lokalen tillåter ofta inga andra verksamheter än att träna konståkning eller ishockey. Vid planering av ishallar tänker man sällan i termer av andra fritidsaktiviteter, utom möjligen på kommersiell alternativ användning. Även om öppettiderna i ishallen förändras, attraherar den knappast några större grupper av besökare på grund av ishallarnas utformning. Några motsvarigheter till simhallens olika former av rekreation, finns inte i ishallarna, som ofta även saknar samlingslokaler. Som en parentes kan man jämföra ishallens och simhallens historia. Simhallen har en längre historia och deras ursprungsfunktion var att fungera som hygienisk inrättning för vanligt folk på den tiden då människor inte hade badrum och rinnande vatten. Simhallen har således utvecklats från att vara en tvättinrättning till att bli en rekreationsmiljö för alla åldersgrupper. Simhallen svarar mot flera olika behov hos människor genom att vara öppen för allmänheten på människors fritid, den möjliggör för hela familjen att gå dit, den har utrymme för tränings- och tävlingsverksamhet och den tillåter olika former av aktiviteter.

Ridanläggningen kan också anses vara en sluten anläggning eftersom det krävs engagemang och ofta medlemskap i förening för att ha

tillträde till den. En stor del av verksamheten syftar dock inte enbart till att rida, utan en minst lika stor del (om inte större) handlar om att sköta hästarna och stallet. På så sätt kan den ses som mer dynamisk än ishallen, eftersom den tillåter flera olika verksamheter. I flera av de studier utredningen tagit del av finns det en samsyn om ridstallet som att det fungerar som ett slags fritidsgård, där flickor är en stor del av sin lediga tid och där de kan utvecklas som individer på egna villkor och utifrån olika utgångspunkter.

Sporthallen är mer svårdefinierad beroende på hur man har valt att disponera tiderna mellan verksamheter som är öppna för allmänheten respektive föreningarna. Även sporthallarna kan ha verksamheter som café och solarium, samt inhysa många olika former av idrott. De används även för kulturevenemang såsom teater och konserter. Sporthallen (åtminstone de större) kan därmed mer hänföras till den öppna än till den slutna anläggningstypen.

Utifrån de kriterier vi ställt upp för öppenhet och slutenhet kan en diskussion föras om hur verksamheter och anläggningstyper delas in i den ena eller den andra kategorin. En *anläggning* är en lokal där verksamhet bedrivs. Både lokalen och verksamheten fungerar som en ram för olika aktiviteter. *Föreningen* är en organisatorisk form som inte i sig definierar vilken slags verksamhet som bedrivs inom den. Anläggningen fungerar på samma sätt. Den är en rumslig miljö som inte heller förutsätter en viss typ av aktivitet. Anläggningen i sig skapar inte verksamheten, utan är beroende av vilka aktiviteter som bedrivs inom den.

Fritidsvanorna i de kommuner vi studerat bekräftar i stort sett den könsmässiga "normalbilden" för fritidsvanor. De verksamheter där flickor är något överrepresenterade, återfinns i större utsträckning inom de öppna verksamhetstyperna som reser få eller inga hinder av ekonomisk eller organisatorisk art för utövandet. Undantaget är fritidsgården, som i större utsträckning och med högre frekvens besöks av pojkar.

Utifrån de olika verksamheternas karaktär, vilka de vänder sig till och vilka motiv som styr samhällets beslut att stödja den ena eller den andra verksamheten, kan det diskuteras om samtliga verksamheter skall behandlas lika vid en analys av resursfördelningen. Av de verksamheter som vi klassificerar som öppna, är det endast fritidsgården som är direkt avsedd för barns och ungdomars fritidsverksamhet. Fritidsgården ses också som ett komplement för de ungdomar som av olika skäl inte organiserar sig i föreningslivet.

Kultur och bibliotek däremot, är inte verksamheter vars enda syfte

är att ge barn och ungdom en meningsfull fritidssysslesättning. De grundvalar som kulturens och bibliotekens existens vilar på är inte primärt fritidspolitiska, utan en rad olika skäl motiverar varför vi har kulturverksamhet och bibliotek.

Att jämföra eller sätta likhetstecken mellan att spela fotboll i en förening och att gå på teater är oproblematiskt så länge det handlar om att studera dessa som "fritidsvanor". Skall man däremot göra en analys av de offentliga resursernas könsmässiga fördelning är en sådan jämförelse mer komplicerad. Då krävs att alla de olika variabler som diskuterats ovan, såsom verksamhetens karaktär, målgrupp och motiv för offentligt stöd vägs in. Om utgångspunkten är ett fördelningsperspektiv, måste uppfattningen att flickors underrepresentation inom fritidssektorn, kompenseras av deras överrepresentation inom kultursektorn, ifrågasättas. Det är inte heller rimligt att pojkarnas överrepresentation inom fritiden skall kompensera deras underrepresentation inom kulturen. Det komplementära tänkandet om de två sektorerna utgår från en könsstereotyp "normalbild" och bör utmanas som ett led i skapandet av verklig jämställdhet.

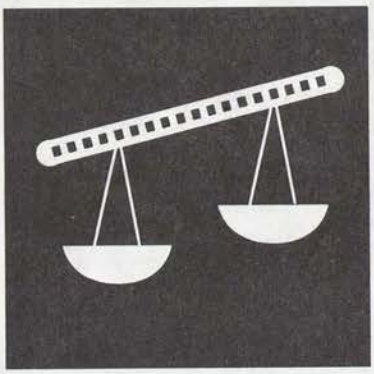

4 Resursfördelning

I detta kapitel diskuteras penningströmmarna inom fritidsområdet. Först görs en genomgång av de offentliga medlen till viktiga myndigheter och organisationer med ansvar för fritidsområdet på nationellt plan. Fördelningen av de kommunala resurserna inom fritidsområdet mellan kvinnor och män presenteras sedan. Att beräkna den könsmässiga resursfördelningen inom den kommunala fritidssektorn är svårt i dagsläget. Underlag och kvalitativa data saknas i stor utsträckning.

4.1 Myndigheter och organisationer

Frågor som rör fritiden faller in under olika departements ansvarsområde. Exempelvis ligger frågor om folkrörelser, idrotten och ungdomen på Civildepartementet, folkbildningen på Utbildningsdepartementet och kulturfrågor på Kulturdepartementet. Civildepartementet handhar också frågor om Svenska kyrkan och de fria trossamfunden. Någon motsvarighet till kommunernas fritidsnämnder finns inte på statlig nivå. Statens kanaler för att påverka utformningen av och fördela medel till verksamheter som rör människors fritidsaktiviteter utgörs av olika myndigheter och organisationer. För ovan nämnda frågeområden svarar Riksidrottsförbundet, Ungdomsstyrelsen, Folkbildningsrådet och Kulturrådet. I detta kapitel görs en genomgång av de olika organisationernas struktur, deras principer och kriterier för fördelning av bidrag samt av viss statistik. Det offentligas förhållande till trossamfunden faller utanför denna utrednings uppdrag.

4.1.1 Riksidrottsförbundet

Riksidrottsförbundet (RF) bildades 1903 och består idag av 22 000 idrottsföreningar och 17 000 korpföreningar. Riksidrottsförbundet fungerar som en bransch- eller paraplyorganisation med vissa myndighetsliknande uppgifter. Dess ansvar är att fördela de statliga bidragen inom den egna organisationen och till andra utanförstående idrottsorga-

nisationer, att företräda den samlade idrottsrörelsen gentemot myndigheter, politiker och andra beslutsfattare samt att vara ett serviceorgan för de anslutna organisationerna.

Medlemmar i RF är 66 *specialidrottsförbund* (SF) vars uppgift är att vidareutveckla sina verksamheter, samordna de nationella tävlingarna och utveckla den egna idrotten. De sköter också den internationella representationen genom att ta ut landslag till internationella mästerskap och delta i det internationella samarbetet. De cirka 1 000 *Specialidrottsdistriktsförbunden* (SDF) är regionala organisationer till de 66 specialidrottsförbunden och deras uppgift är att bevaka de regionala intressena inom respektive specialförbund. På regional nivå finns också de 22 *distriktsförbunden* (DF) vars distriktsgränser i stort följer länsgränserna. De har liknande uppgifter som RF, d.v.s. att bevaka idrottens intressen gentemot myndigheter och politiker inom distriktet samt att ge service till föreningar och SDF.

Det högsta beslutande organet är *RF-stämman*[63] som hålls vartannat år. RF-stämman är idrottens "riksdag" där cirka 200 ombud från specialidrottsförbund och distriktsförbund sammanträder. Verkställande organ är *Riksidrottsstyrelsen* (RS) som väljs av RF-stämman.

Svenska idrottsrörelsens studieförbund (SISU) är idrottsorganisationernas eget studieförbund som anordnar studieverksamhet främst för idrottsföreningarna. *Sveriges Olympiska Kommitté* (SOK) handhar de olympiska frågorna och är fristående från RF, men det finns ett nära samarbete dem emellan. Bland specialidrottsförbunden är 33 medlemmar i SOK genom representation i de olympiska grenarna. Ytterligare 12 specialidrottsförbund representerar s.k. erkända idrotter och deltar i SOK som associerade medlemmar.

Utanför Riksidrottsförbundet finns ett antal organisationer som inte har någon organisatorisk bindning till Riksidrottsförbundet, men som via Riksidrottsförbundet ansöker om statliga bidrag. Dessa är Friluftsfrämjandet, Svenska Livräddningssällskapet och Simfrämjandet, Sveriges sportfiske och fiskevårdsförbund, Svenska Pistolskytteförbundet, Cykelfrämjandet samt Svenska Båtunionen. I vissa fall, speciellt vanligt när det gäller Friskis & Svettis, kan den lokala föreningen vara

[63]Tidigare kallades det högsta beslutande organet *Riksidrottsmötet* (RIM), men i november 1995 beslutades om namnändringen.

medlem i ett specialidrottsförbund och därmed medlem i Riksidrottsförbundet även om inte moderorganisationen är det.[64]

Kvinnorepresentationen i RF

Riksidrottsförbundet samlade under 1995 in statistik över antal aktiva, antal representerade i styrelser, kommittéer och valberedningar på central nivå i specialidrottsförbunden vilka då var 63 till antalet. Enligt denna statistik är det totalt cirka 4 miljoner aktiva i de olika specialidrottsförbunden (inklusive Korpen). Av dessa är 1,7 miljoner kvinnor. Kvinnorna utgör alltså 43 procent av det totala antalet aktiva idrottsutövare i RFs specialidrottsförbund. De tre idrotterna med *störst* andel kvinnliga aktiva är ridsport (84 procent), gymnastik (79 procent) och konståkning (73 procent). Idrotterna med *minst* andel kvinnliga aktiva är ishockey och biljard (2 procent) samt bandy och brottning (5 procent). Siffror som rör antal aktiva skall dock tas med viss försiktighet, eftersom förbunden beräknar detta på olika sätt. Förbundens redovisningar kan kategoriseras på följande sätt: 1) Förbundet uppger licenser. 2) Förbundet uppger det totala antalet aktiva. 3) Förbundet uppger det totala antalet medlemmar. 4) Förbundet uppger det skattade antalet aktiva. Dessa beräkningsgrunder kan jämföras med RFs definition av "aktiv" för SFs redovisning av medlemsstatistik: *med aktiv menas deltagare i organiserad idrottslig tävlings-, tränings- eller motionsverksamhet. Ledare, funktionär eller ledamot av styrelse, sektion eller utskott.*[65] En följd av dessa beräkningsgrunder torde vara att i de fall då endast licensierade idrottare medräknas blir siffran för aktiva lägre än det verkliga antalet aktiva utövare, exempelvis förefaller antalet 35 000 kvinnliga fotbollspelare vara underskattat. I andra fall då även passiva medlemmar räknas som aktiva blir siffran högre än det verkliga antalet aktiva.

Efter korpidrotten är de till antalet medlemmar tio största idrotterna golf, gymnastik, ridsport, friidrott, fotboll, skidor, basket, tennis, segling och handboll. Den andra och den tredje största idrotten, gymnastik och ridsport, är kvinnodominerade idrotter med tillsammans cirka 470 000 aktiva utövare.

---

[64]Den organisatoriska beskrivningen av idrotten i avsnittet är huvudsakligen hämtat från Ds 1993:58 *Idrott åt alla? kartläggning och analys av idrottsstödet*. Uppgifterna har uppdaterats av Riksidrottsförbundets representant i denna utrednings expertgrupp.

[65]Riksidrottsförbundet. (1995) Blankett för redovisning av medlemsstatistik.

I de tio största idrotterna utgör kvinnor i genomsnitt nästan 50 procent av de aktiva. Tack vare de kvinnodominerade idrotterna gymnastik, ridsport och friidrott blir andelen kvinnor högre än genomsnittet i samtliga specialförbund, som är 43 procent. I endast nio av de då 63 specialförbunden utgör kvinnorna minst hälften av de aktiva.

Ser man till andelen kvinnor på representationsnivå är siffrorna lägre än till andelen utövare. I samtliga 63 specialidrottsförbund som fanns när Riksidrottsförbundet gjorde sin undersökning utgjorde kvinnorna endast 25 procent av styrelseledamöterna. Nio förbund (brottning, ishockey, biljard, amerikansk fotboll, bandy, motorcykel, casting, issegling och rodd) hade noll procent kvinnor i styrelsen. Sex förbund (gymnastik, konståkning, korpen, ridsport, orientering och skolidrott) hade minst 45 procent kvinnor i förbundsstyrelsen. Inget förbund hade mer än 56 procent kvinnor i styrelsen, vilket innebär att mansrepresentationen aldrig understeg 44 procent i förbundsstyrelserna.

Kvinnorepresentationen i andra undersökta församlingar visar ungefär samma resultat. Andelen kvinnor i kommittéer är 26 procent, valberedning 32 procent, högre befattning 26 procent och landslagstränare 24 procent.

Av RFs statistik kan man dra slutsatsen att kvinnor är aktiva i samtliga idrotter och utgör i genomsnitt 43 procent av de aktiva. I de tio största idrotterna, sett till antal aktiva (korpidrotten borträknat), utgör kvinnorna i genomsnitt nästan 50 procent. På representationsnivå däremot, når andelen kvinnor sällan över 30 procent (valberedningar är undantaget med 32 procent kvinnor i snitt). I vissa styrelser är kvinnor inte alls representerade. 21 specialidrottsförbund (cirka 30 procent) har en större andel kvinnor i förbundsstyrelsen än andel kvinnliga aktiva, medan resterande 42 förbund (cirka 70 procent) har en mindre andel kvinnor i styrelse än som andel aktiva. En annan iakttagelse är att idrotter med kvinnodominans har en större benägenhet till en jämställd representation i styrelserna, vilket ridsporten, gymnastiken och konståkningen är exempel på.

I de 24 största kvinnoidrotterna, med tillsammans cirka 1,5 miljon aktiva kvinnor, är den genomsnittliga kvinnorepresentationen i styrelserna 35 procent. I övriga 39 SF, med tillsammans cirka 200 000 kvinnliga aktiva är motsvarande genomsnittssiffra 16 procent.

Sammanfattningsvis kan sägas att om jämställdhetsmålet sätts till 40-procentig kvinnorepresentation uppfyller 11 förbund (17 procent) målet,

men om jämställdhetsmålet sätts till minst 50 procent kvinnor är det endast 3 förbund (5 procent) som uppfyller målet.[66]

Fördelningsprinciper för det statliga stödet till idrotten

Statens stöd till idrotten fördelas företrädesvis via Riksidrottsförbundet. RF lämnar anslagsframställan till Civildepartementet och regering och riksdag fattar beslut om stödets storlek och inriktning.

RF fördelar i sin tur bidrag till de 66 specialidrottsförbunden för att dessa skall kunna ha en organisation med anställd personal och bedriva verksamhet. Specialidrottsförbunden ansöker om medel hos RF och utgångsläget för fördelningen är bidragets storlek från föregående period. Dels görs ett basäskande från specialförbunden för den normala verksamheten vart tredje år och dels ett tilläggsäskande för avvikelser från den normala verksamheten varje år. Bidragets storlek påverkas dessutom av föreningsantal, antal aktiva, antal aktiviteter, utbildningsinsatser samt volym på landslagsverksamheten. Fördelningen görs utan hänsyn till de ekonomiska förutsättningarna inom specialidrottsförbunden, d.v.s oavsett om förbundet har stora eller små egna tillgångar.

Regeringen har fastställt bestämmelser för statligt lokalt aktivitetsstöd (LOK). Stödet utbetalas från RF till distriktsförbunden (DF) och vidare till föreningar anslutna till RF. Aktivitetsstödet utbetalas två gånger per år och baseras på uppgifter om det antal aktiviteter och deltagare som föreningarna haft under perioden. Uppgifterna rapporteras in från föreningarna till disktriktsförbunden. Statistiken över antal utbetalade LOK-stöd är inte könsdifferentierad, vilket innebär att man inte har totala uppgifter om hur mycket LOK-stöd som flickor respektive pojkar uppbär. Vid en statistisk undersökning avseende LOK-stödet våren 1993, fördelades stödet med 40 procent till flickor och 60 procent till pojkar. En motsvarande undersökning våren 1995, var siffrorna 43 procent till flickor och 57 procent till pojkar.

Idrottsorganisationer som står utanför RF ansöker om och erhåller bidrag från staten via RF. Här har RF endast en administrativ uppgift. Sveriges Olympiska Kommitté (SOK) erhåller bidrag från RF. SOK ger i sin tur bidrag till specialförbunden för OS-förberedelser.

[66]Riksidrottsförbundet. Statistik över fördelning kvinnor och män i specialförbunden.

Idrotten erhåller även stöd under andra huvudtitlar som gäller verksamhet som går under andra organisationer, exempelvis idrott inom försvaret, idrottens studieförbund och Centrum för idrottsforskning.[67]

Penningströmmar till idrotten

Penningströmmarna till idrotten utgörs både av offentliga medel och av intäktskällor som inte är offentliga.[68] Riksidrottsförbundet erhåller också ett bidrag från det statligt ägda AB Tipstjänst på 55 miljoner kronor. Bidraget är en del av det offentliga stödet. Riksdagen beslutar årligen om stödets omfattning sedan år 1992. AB Tipstjänsts bidrag utbetalas som ett samlat belopp till Riksidrottsförbundet.

Intäkterna från det offentliga kan i stort sett kategoriseras i *stöd* och *uppdrag*. Med stöd menas offentliga medel från stat, landsting och kommuner. Uppdrag utgörs dels av entreprenader där föreningar åtagit sig att exempelvis genom avtal med kommunen driva idrottsanläggningar och då också erhålla ekonomiskt stöd från kommunen och dels av att föreningar erbjuder plats för arbetsmarknadsåtgärder av typen lönebidrag.[69]

De offentliga penningströmmarna till idrotten 1994 i kronor.

Stöd

Staten	Riksidrottsförbundet	511 miljoner
Landstingen	Distriktsförbund	90 miljoner
Kommunerna	Idrottsföreningar	
	- kontantbidrag	1 100 miljoner
	- anläggningssubventioner	3 500 miljoner
Summa stöd:		*5 201 miljoner*

[67]Samma som not 2.

[68]Här följer en kortfattad redogörelse för den ekonomiska strukturen inom idrottsrörelsen. Mer detaljerade uppgifter finns i kapitlet "Penningströmmar inom svensk idrott" framtaget av Idrottsekonomiskt Centrum (IEC) i detta betänkande.

[69]Siffermaterialet i tabellen över de offentliga penningströmmarna är framtaget av Idrottsekonomiskt Centrum (IEC). Se också i kapitlet "Penningströmmar inom svensk idrott" i detta betänkande.

Uppdrag

Länsarbetsnämnderna		960 miljoner
Kommunerna	-entreprenader	200 miljoner
Summa uppdrag:		*1 160 miljoner*

Övriga betydande intäktskällor för idrotten beräknas enligt följande:

Spelmarknaden	1 996 miljoner
Sponsring	595 miljoner
Publikintäkter	1 500 miljoner
Medlemsintäkter	1 500 miljoner
Summa:	*5 591 miljoner*

(Källa: Idrottsekonomiskt Centrum)

Enligt dessa beräkningar är således det offentliga stödet ungefär lika stort som de egengenererade intäkterna. Det offentliga *stödet* till idrotten uppgår alltså till 5,2 miljarder kronor där kommunerna står för den största delen. Av kommunernas stöd utgör anläggningssubventioner den största delen, tre gånger större än kontantbidraget.

Beträffande *uppdrag* i form av entreprenader, kan man inte säga att de utgör stöd till idrotten. Vissa kommuner har lagt ut många av sina anläggningar på entreprenad, medan andra behållit dem i kommunal regi. Kommunförbundet bedömer att övertagandet av anläggningsdrift/-ägande generellt inte är ett önskemål eller något idrottsföreningarna eftersträvar, eftersom detta skulle innebära ett större ansvar och större ideella insatser från föreningarnas sida. Beroende på hur avtalet mellan kommunen och den enskilda föreningen är formulerat kan det emellertid innebära en fördel för föreningens verksamhet, eftersom denna vid övertagandet av driften också kan få den totala tillgången till anläggningen. Detta innebär att föreningen inte behöver konkurrera med andra föreningar eller med allmänheten om tillgång till anläggningen, utan att den kan förfoga över den totala tiden och disponera denna efter föreningens egna behov.

Lönebidrag

När det gäller de lönebidragsanställningar som finns inom idrotten, kan man inte heller tala om att dessa utgör ett stöd till idrotten. Lönebidrag

är en form av arbetsmarknadsåtgärd som syftar till att ge människor med arbetshandikapp möjligheter till arbete. Principen är att staten står för den del av lönen, upp till en viss nivå, som den minskade arbetsförmågan hos den enskilde utgör. I ESO-rapporten *Idrott åt alla?* behandlades medlen för arbetsmarknadspolitiska åtgärder, lönebidragen, som ett offentligt stöd till idrotten.[70] Detta föranledde stark kritik från främst idrottsrörelsen och det framfördes att lönebidrag inte är en statlig åtgärd som syftar till att hjälpa idrottsrörelsen, utan en hjälp till den arbetshandikappade att få en meningsfull sysselsättning.

Staten betalade tidigare upp till 90 procent av lönekostnaden, men vid fall av särskilt svåra funktionshinder även mer. Sedan 1 juli 1995 har nivån vid nyanställningar sänkts till 80 procent. I oktober 1995 beslutade regeringen föreslå riksdsagen att även de lönebidrag som idag ligger på en 90-procentig nivå skall sänkas till 80 procent vid omprövning efter fyra års anställning, detta mot bakgrund av att Arbetsmarknadsverket (AMV) redovisat ett underskott på 208 miljoner kronor till lönebidragsanställningar.[71] Detta har föranlett idrottsrörelsen att gå ut med ett officiell uttalande under Riksidrottsmötet i november 1995 där man protesterade mot sänkningen av lönebidragsnivån. Motiveringen till uttalandet var att sänkningen kommer att innebära att många av de föreningar och förbund där lönebidragsanställda idag sköter administration och dylikt, i framtiden inte kommer att ha råd att behålla dessa personer. Man menade att uppsägningarna kommer att leda till att de offentliga utgifterna snarare ökar än minskar, eftersom de arbetshandikappade, istället för att ha en sysselsättning i idrottsrörelsen, hamnar i arbetslöshet.[72] I regeringens proposition är bedömningen att volymen, det vill säga antal anställda på lönebidrag, inte kommer att minska mot bakgrund av att efterfrågan från arbetsgivarna är så stor för denna typ av anställningar.[73]

Kritiken från idrottsrörelsen visar att lönebidragsanställningarna inte verkar vara av oansenlig betydelse för verksamheten. Lönebidragsanställningarna har möjliggjort en avlastning av det ideella arbetet och en kontinuitet i det administrativa arbetet. När föreningar och förbund inte längre kan emotse en lika hög grad av ersättning för den anställde,

---

[70]Ds 1993:58. *Idrott åt alla. Kartläggning och analys av idrottsstödet.* Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. Finansdepartementet. s. 11

[71]Prop. 1995/96:96 Anställning med lönebidrag.

[72]Officiellt uttalande från Riksidrottsmötet (RIM) i november 1995.

[73]Prop. 1995/96:96

måste de överväga att antingen bära kostnaderna själva, eller utföra arbetsuppgifterna ideellt. Effekterna av en nivåsänkning kan naturligtvis vara negativa för idrotten, eftersom en sådan förändring skulle innebära att en större andel av medlen måste avsättas till att bekosta en anställd, eller att kraft tas från den ideella verksamheten till att sköta uppgifter som tidigare gjorts av en anställd till en förmånlig kostnad. Lönebidragen kan med andra ord ha möjliggjort en expansion av verksamheten och en effektiv skötsel av administration och ekonomi och därmed inneburit att lönebidragen kan ha haft positiva effekter för idrotten.

Utifrån utredningens uppdrag är det av intresse att undersöka de eventuella könsmässiga skillnader som föreligger när det gäller hur många kvinnor och män som är anställda på lönebidrag och om det finns en dominans av vissa föreningstyper bland dem som har lönebidragsanställningar. Det skulle vara av intresse att se om vissa typer av föreningar är skickligare än andra på att "manövrera" inom givna system. Är det exempelvis så att mansdominerade föreningar oftare har lönebidragsanställda än kvinnodominerade föreningar? För att försöka få svar på dessa frågor gav utredningen i uppdrag åt Arbetsmarknadsstyrelsen att göra en körning av lönebidragsstatistiken. Datakörningen gjordes på ideell förening, vilket är den kodning som bäst överensstämmer med det vi frågade efter. I begreppet ideell förening ryms förutom idrottsföreningar även föreningar inom folkbildning, kultur, handikapprörelsen, etc. Resultatet av körningen möjliggör en jämförelse mellan den könsmässiga fördelningen av *antal* lönebidrag och *kostnaden* för dessa i respektive län. En begränsning är däremot att man inte kan se huruvida en förening har en eller flera lönebidragsanställda.

Arbetsmarknadsstyrelsens statistik visar att av det totala beloppet för utbetalda lönebidrag mellan juli och november 1995, står män för 61 procent av *kostnaden* för lönebidrag och kvinnor för 39 procent. Mäns procentuella andel av *antal* lönebidragsanställningar är emellertid lägre. Genomsnittligt utgör antalet män 53 procent av de lönebidragsanställda och kvinnor 47 procent. I samtliga län utgör kostnaden för mäns lönebidragsantällningar mer än hälften av det totala, (varians mellan 53 och 71 procent) men deras procentuella andel av antalet lönebidragsanställda är som lägst 41 procent (varians mellan 41 och 67 procent). Det innebär att lönebidragskostnaden i genomsnitt är högre för män än för kvinnor.[74]

---

[74] Arbetsmarknadsstyrelsen. Sysselsatta i ideella föreningar, bidragstyp LBI. Period 9507-9511. Utredningens arbetsmaterial. Opubl.

Det totala beloppet för lönebidrag till den ideella sektorn uppgick 1994 till 2,4 miljarder kronor. Av detta uppskattar Arbetsmarknadsstyrelsen att mellan 40 och 50 procent gick till idrotten, som lägst således 960 miljoner kronor.[75]

Skälen till att kostnaden för män genomsnittligt är högre än för kvinnor kan inte utläsas i utredningens material. Ett skäl skulle kunna vara att mäns generella högre löneläge slår igenom. En annan förklaring kan vara att mäns anställningar ligger på en högre bidragsnivå. Det skulle vara intressant med en studie av lönebidragsanställningarna ur ett könsperspektiv, både vad gäller antal och kostnad, men också för att utröna vilka typer av föreningar som har lönebidragsanställda. Det har emellertid inte funnits utrymme för detta inom ramen för utredningen.

4.1.2 Folkbildningsrådet

Tidigare ansvarade Skolöverstyrelsen för folkbildningsfrågorna. 1991 bildades Folkbildningsrådet som fick till uppgift att avge anslagsframställningar, fördela statsbidraget till folkhögskolor och studieförbund samt att utvärdera och följa upp folkbildningsverksamheten. Det finns 136 folkhögskolor och 11 studieförbund. Statens stöd till folkbildningen uppgår för budgetåret 1995/96 till drygt 2,4 miljarder kronor. Regleringsbrevet till Folkbildningsrådet innehåller fem anslagsposter där den största är *Bidrag till folkbildningen*, vilken omfattar bidrag till studieförbunden, folkhögskolorna samt Folkbildningsrådets förvaltningskostnader. De två andra stora anslagsposterna är *Särskilt bidrag till arbetsmarknadsanpassad utbildning*, vilket innebär särskilda kurser för arbetslösa anordnade av studieförbunden och folkhögskolorna och *Särskilt bidrag för anordnande av extra utbildningsplatser inom folkhögskolan*. Dessa särskilda bidrag är tillkomna på grund av det arbetsmarknadsmässiga läget, i syfte att ge arbetslösa vidareutbildning och kompetenshöjning.

[75]Idrottsekonomiskt Centrum (IEC). *Penningströmmar inom svensk idrott*. Utredningens arbetsmaterial. Opublicerat.

Statens anslag till folkbildningen för budgetåret 1995/96:

- Bidrag till folkbildningen	1 955 178 000 kr[76]
- Särskilt bidrag till arbetsmarknadsanpassad utbildning	100 000 000 kr
- Särskilt bidrag för anordnande av extra utbildningsplatser inom folkhögskola	409 000 000 kr
- Övrigt	30 590 000 kr
Summa:	2 494 768 000 kr

(Källa: Folkbildningsrådets regleringsbrev för budgetåret 1995/96. Bearbetning av utredning.)

Studieförbunden

I detta avsnitt ska vi diskutera den del av folkbildningen som utgörs av studieförbundens verksamhet.[77] Idag finns elva studieförbund. Det senaste tillskottet är SISU, Svenska idrottsrörelsens studieförbund, bildat 1985. Studieförbundens verksamhet omfattar studiecirklar, kulturverksamhet/kulturprogram och övrig folkbildningsverksamhet. Studiecirklar karaktäriseras av att vara en liten studiegrupp byggd på demokratiska principer, där deltagarnas behov, intressen och eget kunskapssökande står i förgrunden. Kulturverksamhet och kulturprogram utgörs av föreläsningar, musik, teater, utställningar m.m. Övrig folkbildningsverksamhet är folkbildning som bedrivs av studieförbunden, vars form inte kan hänföras till de två övriga kategorierna.[78]

Nedanstående tabell visar de elva studieförbunden och deras storlek sett till antal studiecirklar 1994/95, samt andelen kvinnor av samtliga *deltagare* i respektive förbund.

---

[76]Beloppet avser 12 månader. Enligt regleringsbrevet är beloppet 2 932 767 000 kr för 18 månader. Detta på grund av det förlängda budgetåret.

[77]All statistik över studieförbundens deltagare i detta avsnitt är hämtat från SCB. *Studieförbundens verksamhetsstatistik (STUV) 1994/95* om inte annat angives.

[78]*Vilka deltar i studiecirklar? Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet.* Folkbildningsrådet 1994. s. 4

Tabell 1. Studieförbundens antal cirklar och procentuella andel av totala antalet cirklar, respektive andel kvinnliga deltagare per studieförbund.

Studieförbund	Cirklar	Procent	% kvinnor
Arbetarnas bildningsförbund (ABF)	100 986	29	60
Studieförbundet Vuxenskolan (SV)	59 508	17	58
Studiefrämjandet (Sfr)	34 546	10	50
Medborgarskolan (MBSK)	29 317	9	63
Svenska idrottsrörelsens studieförbund (SISU)	25 944	8	38
Tjänstemännens bildningsverksamhet (TBV)	23 090	7	61
Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV)	18 103	5	60
Folkuniversitetet (FU)	18 051	5	67
Sveriges Kyrkliga studieförbund (SKS)	16 138	5	62
Frikyrkliga studieförbundet (FS)	12 676	4	62
KFUK-KFUM	4 064	1	54
Summa	342 387	100	58

(Källa: SCB. Studieförbundens verksamhetsstatistik, STUV, 1994/95)

Det sammanlagda antalet deltagare i dessa cirklar uppgick 1994/95 till närmare 3 miljoner. Siffran uppskattas representera drygt 1,5 miljoner individer, eftersom en person kan vara deltagare i mer än en cirkel. Av dessa är 58 procent kvinnor, vilket innebär drygt 1,6 miljoner deltagare.

Studiecirklarna kan grupperas i ämnesområden och nedanstående tabell visar att de estetiska ämnena (konst, konsthantverk, musik, teater och dans) är den största ämnesgruppen i studieförbunden.

Tabell 2. Ämnesområdenas procentuella andel i förhållande till det totala, respektive procentuella andel kvinnliga deltagare per ämnesområde. 1994/95

Ämnesgrupp	procent	% kvinnor
Estetiska ämnen	47	60
Samhällsvetenskap, information	18	51
Språk	9	64
Beteendevetenskap, humaniora	7	59
Matematik, naturvetenskap	6	60
Övrigt	6	68
Teknik	4	33
Medicin, hälso- och sjukvård	2	67
Företagsekonomi, handel, kontor	1	54
Summa	100	58

(Källa: SCB. Studieförbundens verksamhetsstatistik, STUV, 1994/95)

Studieförbundens kulturprogram är också en omfattande verksamhet som attraherar många människor. Under 1994/95 arrangerades 141 967 kulturprogram, med 14 166 361 deltagare, alltså mer än 14 miljoner deltagare. Sång- och musikarrangemang drar flest deltagare. Det förbund som arrangerat flest kulturprogram under 1994/95 är Vuxenskolan (SV), som stod för en fjärdedel av studieförbundens kulturverksamhet.

Studieförbundens deltagare

Bland deltagarna har kvinnor sedan flera år utgjort i genomsnitt 58 procent av deltagarna i samtliga studieförbunds studiecirklar. Under 1994/95 hade folkuniversitetet 67 procent kvinnor och var därmed det studieförbund med störst andel kvinnor. Ser man till vilka typer av cirklar som kvinnor respektive män söker sig till, visar en sammanställning från 1994/95 ett traditionellt könstypiskt mönster. Studiecirklar i hantverksämnen såsom konstsömnad, porslinsmålning, vävning och klädsömnad uppvisar inte oväntat över 90 procent kvinnor, medan studiecirklar av typen jakt och viltvård, teknik och fiske består av minst

80 procent män. Noteras kan dock att kvinnor är jämnare fördelade över ämnesområdena än vad män är. Andelen kvinnor understiger inte åtta procent, medan män endast utgör tre procent i exempelvis konstsömnad. De estetiska ämnena (konst, musik, litteratur, teater och dans), beteendevetenskapliga, språk samt medicin, hälso- och sjukvård har runt 60 procent kvinnor, medan teknik datorer, trafik och politik har motsvarande andel män.

De ämnen som attraherar ungefär lika många kvinnor som män är de samhällsvetenskapliga, exempelvis företagsekonomi, samhällsplanering, utbildningar som riktar sig till invandrare (svenska, svenskt samhällsliv) samt matematik och informationsbehandling.

Traditionellt är studiecirklarnas deltagare vuxna och det fanns tidigare en nedre åldersgräns på 14 år för att få delta i studiecirkel, en regel som medgav undantag i synnerhet inom de estetiska ämnena. Sedan 1991 finns inte längre någon åldersgräns. Folkbildningsrådet undersökte tillsammans med de elva studieförbunden och SCB studiecirklarnas deltagare under hösten 1992. Undersökningen gjordes i form av en enkätundersökning med en bortfallsfrekvens på 45 procent, varför det i rapporten understryks att siffrorna bör tolkas med försiktighet. En bortfallsanalys visar att handikappade, invandrare och ungdomar är underrepresenterade i materialet.

Utifrån dessa premisser konstaterades ändå att den åldersmässiga fördelningen bland studiecirkeldeltagare skiljer sig från befolkningen i övrigt. Cirkeldeltagarnas medelålder var i denna undersökning 46 år och gruppen yngre pensionärer var överrepresenterade. Detta kan förklarars av att de yngre pensionärerna deltar i fler studiecirklar, vilket innebär att på individnivå skulle andelen pensionärer vara mindre än i andelen cirkeldeltagare. Studiecirkelverksamheten aktiverar även gamla människor, hela sju procent av de undersökta var i åldern 75 år och uppåt. Den könsmässiga fördelningen i olika åldrar kan beskrivas så att män utgör en större andel i de lägre åldersgrupperna (upp till 25 år), medan kvinnor i större utsträckning återfinns i de högre åldersgrupperna.[79]

Principer för det statliga stödet till folkbildningen

Statens syfte med bidraget till folkbildningen är att stödja verksamhet som skapar möjligheter för människor att påverka sin livssituation, skapa engagemang för och delta i samhällsutvecklingen samt att utjämna

[79] *Vilka deltar i studiecirklar? Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet.* Folkbildningsrådet 1994. s.7

utbildningsklyftor och höja utbildningsnivån i samhället. Särskild uppmärksamhet skall ägnas grupper som på olika sätt är socialt, utbildningsmässigt eller kulturellt eftersatta.[80] De demokratiska målen står således i förgrunden. I övrigt har folkbildningen till uppgift att utforma utbildningar som är kompetenshöjande för arbetslösa. De anses också inneha en viktig roll som kulturbärare. I de kommuner som saknar statsstödda kulturinstitutioner står studieförbunden tillsammans med föreningsliv och bibliotek i stor utsträckning för kulturverksamheten.[81]

Folkbildningspropositionen 1990/91:82 innebar att man den statliga regelstyrningen ersattes med en målstyrning av statsbidragets användning. Därmed följde krav på uppföljning och utvärdering av studieförbundens och folkhögskolornas arbete. I riksdagsbeslutet som följde på propositionen betonades studieförbundens profil, vilket innebär att staten inte skall styra innehållet i folkbildningens verksamhet, utan att de enskilda studieförbunden skall formulera mål och syften med sin verksamhet och därmed tydliggöra sin profil.[82]

Folkbildningsrådet har fastställt principer för bidragsfördelningen till studieförbunden som träder i kraft den 1 januari 1997. Den förändrade bidragsmodellen bygger på verksamhetsredovisning från studieförbunden och kommer inte att tillämpas fullt ut förrän vid fördelningen av bidraget 1997. Enligt Folkbildningsrådets skrift *Bidrag till studieförbunden - motiv, definitioner, kriterier*, skall bidragsmodellen syfta till att uppfylla folkbildningspropositionens (Prop. 1990/91:82) och statens krav på prioriteringar, ta hänsyn till studieförbundens olika behov och intressen samt vara möjlig för kommunerna att tillämpa vid bidragsgivning till studieförbunden i kommunerna.

Anslaget till studieförbunden delas in i tre bidragskategorier. *Grundbidraget* skall utgöra 70 procent av det totala bidragsbeloppet och fördelas utifrån respektive förbunds procentuella andel av föregående års totala statsbidrag till studieförbunden. *Volymbidraget* skall utgöra 15 procent av det totala bidragsbeloppet och beräknas på antalet deltagartimmar från senaste verksamhetsår. Bidraget beräknas på grundval av respektive förbunds andel av föregående års totala antal deltagartimmar. *Målgruppsbidraget* avser särskilt bidrag till eftersatta grupper som skall prioriteras. Målgrupperna är kortutbildade, handikappade, invandrare samt boende i glesbygd. Målgruppsbidraget skall utgöra 15 procent av

---

[80] SFS 1991:997, 2§, Förordningen om statsbidrag till folkbildningen.

[81] Prop. 1994/95:100, bil. 9, s. 70

[82] *Bidrag till studieförbunden. Motiv, definitioner, kriterier.* Folkbildningsrådet 1994, s. 9f

det totala statsbidraget och beräknas på föregående års andel deltagartimmar i de verksamheter som ingår i målgruppsbidraget.[83]

Penningströmmar till studieförbunden

Det allmänna statsbidraget till folkbildningen (vilket inte omfattade statsbidrag till arbetsmarknadsanpassad utbildning) uppgick under verksamhetsåret 1994/95 till knappt 1,1 miljarder kronor. Det studieförbund som erhöll störst bidrag var ABF med 337 miljoner kronor och minst bidrag erhöll KFUK/KFUMs studieförbund med 12,9 miljoner kronor.

Även andra former av bidrag från landsting ock kommuner kommer studieförbunden till del. Landstingsförundet och Kommunförbundet hade fram till 1992 rekommendationer för landstingens och kommunernas fördelning av stödet till studieförbunden. Sedan de tidigare reglerna för statsbidragets fördelning avskaffades har inte Kommunförbundet eller Landstingsförbundet utfärdat några nya rekommendationer. Idag beslutar den enskilda kommunen och det enskilda landstinget om de egna fördelningsprinciperna. Folkbildningsrådet har uttryckt förväntningar på kommunerna att deras modell för bidragsfördelning skall följa de statliga principerna. Folkbildningsrådet menar att vissa kommuner velat utforma egna regler som är mer styrande än de statliga, medan andra kommuner fördelar bidraget efter den gamla modellen.[84] Det regionala stödet till folkbildningsverksamheten har ingen direkt koppling till statsbidraget, varför Folkbildningsrådet inte har uttryckt samma önskemål till landstingen som till kommunerna.

[83] *Bidrag till studieförbunden. .Motiv, definitioner, kriterier.* Folkbildningsrådet, 1994.

[84] *Bidrag till studieförbunden.* s.13f

I nedanstående tabell visas siffrorna över de totala stats-, landstings- och kommunbidragen till studieförbunden samt vad dessa i kronor per invånare i landsting och kommuner 1994.[85]

	Totalt	*Kr/invånare*
Stat	1 098,7 miljoner kronor	
Landstingen	314,7 miljoner kronor	39,17 kronor
Kommunerna	556,3 miljoner kronor	64,57 kronor
Summa:	1 969,7 miljoner kronor	

Landstingen

Hur många kronor per invånare som bidraget utgör är ett bra mått för jämförelser mellan landsting. I en sammanställning över samtliga landstingsbidrag till studieförbund och länsförbund visas att det finns relativt stora skillnader mellan de olika länen beträffande hur mycket pengar landstinget ger till folkbildningen, beräknat per invånare. Lägst är det i Stockholms län (28,12 kr/invånare) och högst i Blekinge län (81,19 kr/invånare). Totalt sett minskade landstingsbidragen till folkbildningen med 3,9 procent mellan 1993 och 1994. Men i vissa landsting ökade bidraget mellan åren.

Kommunbidraget

Kommunbidraget är högre per invånare än landstingsbidraget, även om det totalt sett har skett en successiv minskning av kommunbidraget sedan 1991, då bidraget i genomsnitt utgjorde 78,36 kronor per invånare. I en jämförelse mellan kommuner och kommungrupper föreligger ännu större skillnader än i jämförelsen med skillnaderna mellan landstingen. Lägst kommunbidrag gavs i Salem kommun (3,20 kronor per invånare) och högst var Eskilstuna (151,06 kronor per invånare). I en sammanställning där kommunerna är uppdelade efter Kommunförbundets kommungruppsindelning[86], visar det sig att de högsta bidragen per invånare har grupperna *större städer* (78,96),

[85]Beloppen för landstings- respektive kommunbidrag är hämtade från *Landstingsbidrag 1994* och *Kommunbidrag 1994*. Folkbildningsförbundet.

[86]Indelningen baseras på folkmängd, läge, tätortsgrad, inv/km^2 och näringsstruktur.

medelstora städer (74,99) och *glesbygdskommuner*. Det minsta bidraget har grupperna *förortskommuner* (42,91) och *övriga mindre kommuner* (47,60). *Storstäderna* ligger någonstans mitt emellan (63,18).

4.1.3 Ungdomsstyrelsen

Ungdomsstyrelsen, tidigare Statens Ungdomsråd (SUR), är en myndighet som sorterar under Civildepartementet. De övergripande målen för Ungdomsstyrelsens verksamhet skall vara att främja goda uppväxtvillkor för ungdomar samt att verka för att unga människor görs delaktiga i samhällsutvecklingen. Ungdomsstyrelsen skall arbeta sektorsövergripande och ha en kontinuerlig kontakt med kommunerna när det gäller att följa ungdomars villkor i samhället.[87]

Ungdomsstyrelsen beslutar om och fördelar medel till rikstäckande barn- och ungdomsorganisationer med minst 3 000 medlemmar i åldern 7-25 år som har lokalavdelningar i minst hälften av landstingen. För handikapp- och invandrarorganisationer gäller att de skall ha minst 500 respektive 1 500 medlemmar och vara representerade i minst sex landsting för att vara berättigade till grundbidrag. Undantag medges om en organisation inte uppfyller dessa krav, men bedriver en verksamhet som överensstämmer med målen. Dessa regler gäller *grundbidraget*. *Särskilt bidrag* kan sökas av organisationer som har en tillfällig verksamhet, i form av exempelvis projektverksamhet som är av en karaktär som bör stödjas, eller för projekt som ligger utanför den ordinarie verksamheten hos organisationer som uppbär grundbidrag.[88] Bidraget skall främst stödja förnyelse och utveckling inom föreningslivet för såväl ungdomars riksorganisationer som lokala ungdomsföreningar. Grundbidraget är uppdelat i ett fast och ett rörligt bidrag. Det fasta bidraget är samma för alla organisationer som erhåller grundbidrag. Det rörliga bidraget beräknas på grundval av antal medlemmar över 3 000 (500 för handikapporganisationer och 1 500 för invandrarorganisationer), antal verksamma lokalavdelningar och ungdomssektioner samt antal bidragsberättigade sammankomster.[89] Dessutom bedriver Ungdomsstyrelsen under innevarande budgetår två projekt med medel från

---

[87]Prop. 1993/94:135. Ungdomspolitik.

[88]SFS 1994:641, Förordning om statsbidrag till ungdomsorganisationer

[89]SKOLFS 1995:25, Ungdomsstyrelsens föreskrifter om ändring i Ungdomsstyrelsens föreskrifter (SKOLFS 1994:38) om statsbidrag till ungdomsorganisationers verksamhet.

Allmänna arvsfonden. Av dessa projektmedel kommer tio miljoner kronor att fördelas till lokala projekt för arbetslösa ungdomar och åtta miljoner kronor till utvecklingsarbete för att stärka ungdomars möjlighet att påverka lokalsamhällets utveckling. Ungdomsstyrelsen har under två år arbetat med ett projekt för att stärka flickor i föreningslivet. Syftet med projektet var att ta fram metoder för att stödja och uppmuntra flickor att engagera sig i föreningslivet och på så sätt stärka deras roll i samhället. Fem ungdomsorganisationer deltog i projektet. Projektet är nu avslutat men Ungdomsstyrelsen har fått i uppdrag av regeringen att arbeta vidare med samma frågor.[90]

Enligt statens förordning är målen för statsbidraget att främja barns och ungdomars demokratiska fostran, jämställdhet mellan könen och mellan olika ungdomsgrupper, ge barn och ungdom en meningsfull fritid samt engagera ungdomar i föreningslivet.[91] De nya bidragsreglerna som trädde i kraft den 1 juli 1994, innebär att bidragsgivningen tydligare relateras till de statliga målen. Detta har föranlett ett ändrat förfarande vid behandlingen av bidragsansökningarna så att organisationernas verksamhet och inriktning nu prövas mot de statliga målen för att beviljande av medel skall ske. Ett av de statliga målen är jämställdhet mellan könen. Under 1994/95 var 631 000 barn och ungdomar i åldern 7-25 år medlemmar i de 67 organisationer som erhöll statligt grundbidrag. Någon siffra på hur många av dessa som var flickor har Ungdomsstyrelsen ännu inte. Tidigast vid redovisningen för budgetåret 1995/96 skall en sammanställning av totalt medlemsantal uppdelat på kön och ålder redovisas till Civildepartementet. Idag uppskattar Ungdomsstyrelsen utifrån de organisationer som undersökts så långt och som motsvarar ungefär hälften av det totala medlemsantalet, att cirka 56 procent av medlemmarna är flickor. För närvarande saknas det också uppgifter om andel flickor i beslutande församlingar. Ungdomsstyrelsens mål är att pröva huruvida ett medvetet jämställdhetsarbete bedrivs i respektive ungdomsorganisation. Vi har emellertid svårt att för närvarande säga något om jämställdheten i ungdomsorganisationerna, då två tredjedelar av organisationerna ännu inte är prövade mot de statliga målen.

---

[90]Se vidare en sammanfattning av Petra Ulmanens utvärdering av projektet. Ulmanen, P. (1995) "Kvinnorörelse i miniformat" i SOU 1995:145 *Fria val? Om kön, makt och fritid*. s. 9-29

[91]SFS 1994:641

Stödet till ungdomsorganisationerna

Ungdomsstyrelsen fördelar bidrag till ungdomsorganisationer som ansöker om att få bidrag. Det betyder att inte samtliga ungdomsorganisationer eller samtliga organisationer som har ungdomsverksamhet ansöker om medel. Inte heller idrotten erhåller stöd från ungdomsstyrelsen, eftersom det statliga bidraget går via Riksidrottsförbundet. Däremot kan organisationer och föreningar med ungdomsverksamhet erhålla bidrag på lokal nivå från kommunerna. Detta gäller i synnerhet organisationer som inte är rikstäckande. Ungdomsstyrelsen fördelade under budgetåret 1994/95 82,6 miljoner kronor till 67 ungdomsorganisationer i *grundbidrag*.

Fördelning av grundbidraget till ungdomsorganisationerna 1994/95.

organisationstyp	bidrag i milj. kr.	% av totalt
Övriga	39,3	49
Kristna	21,6	26
Invandrar	6,9	8
Nykterhet	6,1	7
Politiska	5,1	6
Handikapp	3,6	4
Summa:	82,6	100

(Källa: Ungdomsstyrelsens årsredovisning. 1994/95)

Under året beviljades också 97 organisationer *särskilt bidrag* till en summa av 17,6 miljoner kronor. Summan fördelades i olika fomer av projektstöd samt till organisationer som inte kvalificerar sig till grundbidrag men som ändå anses vara berättigade till reguljärt stöd.[92]

[92]Ungdomsstyrelsens Årsredovisning för budgetåret 1994/95.

4.1.4 Statens Kulturråd

Kulturrådet[93] sorterar under Kulturdepartementet och dess två huvuduppgifter är att som myndighet handlägga statliga bidrag för kulturell verksamhet, svara för uppföljning, utvärdering och utredningar inom sitt ansvarsområde samt ge statsmakterna underlag för bedömningar och beslut om den statliga kulturpolitiken. Uppdraget bestäms av kulturpolitikens mål och riktlinjer. Kulturrådets övergripande mål är i korthet att skydda yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för att den skall kunna utnyttjas, ge människor möjlighet till skapande verksamhet, motverka kommersiell negativ inverkan på kulturområdet, främja decentralisering av kulturen, uppmärksamma eftersatta gruppers behov och erfarenheter, möjliggöra för kulturell förnyelse, skydda kulturarv, samt främja kulturutbyte över språk och nationsgränser. Kulturrådets direkta ansvarsområde omfattar teater, dans, musik, bildkonst, form, museer, utställningar, litteratur, kulturtidskrifter, folkbibliotek och vissa folkbildnings- och folkrörelsefrågor. Kulturrådets indirekta ansvar är att se till att kulturpolitiska aspekter beaktas inom sektorer där andra organ har det direkta ansvaret, exempelvis inom skola, socialomsorg, massmedia, arbetsmiljö, boende och turism.

Kulturrådets organisation består av en styrelse som utses av regeringen, ett kansli med sex enheter samt rådgivande organ med arbetsgrupper och referensgrupper som tillgodoser behovet av sakkunskaper.

De verksamheter och organ som sorterar under och får bidrag via Kulturrådet är omfattande till antalet. Kulturrådet disponerar medel under inte mindre än 27 anslagsposter (budgetåret 1993/94), där *Bidrag till regionala och lokala teater-, dans- och musikgrupper*, *Bidrag till regionala museer*, *Stöd till utgivning av litteratur*, *Skådebaneverksamhet* samt *Östersjöns författar- och översättarcentrum* kan nämnas som exempel. Bidragsgivning sker således till såväl regionala som lokala institutioner, till fria grupper och organisationer, till producenter av böcker, tidskrifter och fonogram (musikinspelningar på skiva) och till folkbibliotek, festivaler och gästspel. Bidragen kan vara årsanslag, engångsbidrag eller knutna till produktioner. De enskilda institutionerna, organisationerna eller grupperna ansöker om bidrag till myndigheten som sedan behandlar och prövar efter olika kriterier av Kulturrådet.

---

[93]Organisationsbeskrivning och sifferuppgifter i detta avsnitt är hämtade ur Kulturrådets årsredovisning 1993/1994 om inte annat anges.

Kulturrådet skall i sin kommande årsredovisning redogöra för den samlande bidragsgivningen med avseende på eventuella skillnader mellan kvinnor och män.

Det offentliga stödet till kulturen

Det är emellertid inte enbart Kulturrådet som fördelar de offentliga medlen till kulturen. Staten fördelar även pengar till andra sektorer som kan hänföras till kulturområdet, exempelvis presstöd och folkbildning som tidigare nämnts. Till detta kommer även stöden från kommuner och landsting. De totala offentliga medlen till kulturen från stat, landsting och kommuner uppgick 1992 till 12,6 miljarder kronor. Man uppskattar att hushållen satsar lika mycket, vilket innebär att de offentliga och de privata kulturutgifterna är ungefär lika stora. Siffran omfattar visserligen också det statliga stödet till Folkbildningen och samlingslokaler. Kulturrådets andel var 943, 2 miljoner kronor.

Offentliga kulturutgifter 1992 (inkl. stöd till folkbildning och samlingslokaler)[94]

Stat	5,6 miljarder kronor
Landsting	1,0 miljarder kronor
Kommuner	6,0 miljarder kronor
Summa	12,6 miljarder kronor

Kommunerna satsar således den största delen av de offentliga medlen till kulturen. Det kommunala stödet gäller främst folkbiblioteken och den kommunala musikskolan. Statens och landstingens utgifter gäller främst teater, museer och musik.

Kvinnors och mäns kulturvanor

Generellt brukar det hävdas att det finns stora skillnader mellan kvinnors och mäns kulturvanor. Att kvinnor är de större "konsumenterna" av kultur. Kulturutredningen menar emellertid att det föreligger små skillnader i kulturvanor mellan könen. Det som är av större betydelse för kulturvanorna är vilken utbildningsbakgrund man har. De senaste tio

[94] Årsredovisning från Statens kulturråd 1993/1994. Siffror för senare år finns ännu inte tillgängliga.

åren har visat en konstant klasskillnad, men en utjämning av könsskillnader. Könsskillnaderna utgörs främst av skillnader i aktivitet, där kvinnor är mer aktiva än män. De största skillnaderna ligger i att ha besökt eller deltagit i en kulturaktivitet *någon gång* under det senaste året, vilket kvinnor uppger att de gjort i större utsträckning än män. När det gäller att ha besökt eller deltagit i en kulturaktivitet mer regelbundet uppvisas små könsskillnader. Slutsatsen som kulturutredningen drar av detta är att kvinnor är mer mångsidiga i sitt deltagande medan män är mer specialiserade. De könsmässiga skillnaderna när det gäller att själv ägna sig åt skapande eller kulturell verksamhet består i att kvinnor dels gör detta i större utsträckning än män samt att val av aktiviteter följer ett könstypiskt mönster vilket liknar det mönster som tidigare visats i valet av studiecirkelverksamhet. Generellt menar kulturutredningen att debatten tenderat att överbetona könsskillnaderna på kulturområdet.[95]

4.1.5 Avslutande diskussion

I detta kapitel har vi utgått ifrån de områden där människor bedriver sin fritidsverksamhet. Vi har redogjort för de statliga målen, principerna för medelfördelning, de offentliga utgifterna och den könsdifferentierade statistik som finns tillgänglig inom områdenas respektive myndigheter och organisationer. I vår sammanställning saknas organisationer och myndigheter som kan ha betydelse för människors fritidsaktiviteter, exempelvis Naturvårdsverket (SNV), men som inte har en direkt koppling till resursfördelningen inom fritidssektorn.

Fritid är ett brett och mångskiftande fält, men trots detta har idrotten en tendens att komma i förgrunden och dominera när fritidssektorn skall diskuteras. Detta kan bero på att de kommunala fritidsnämnderna traditionellt handhaft frågor om främst idrott och fritidsgårdar. Eftersom det på statlig nivå inte finns någon enhetlig motsvarighet till de kommunala fritidsnämnderna, påverkar den kommunala organiseringen vår uppfattning om vad som ryms inom fritidssektorn. De traditionella uppdelningarna tenderar att styra arbetet.

Det finns egentligen inga klara gränser mellan kultur, fritid och folkbildning även om det existerar en organisatorisk boskillnad. Ju lokalare och närmare användarna och medborgarna man kommer, ju mer flyter områdena ihop. En faktisk förändring har skett sedan ett tiotal år tillbaka och sker alltjämt på lokal nivå när kommuner slår samman sina kultur- och fritidsnämnder och dito förvaltningar till en gemensam. Det

[95]SOU 1995:85. *Kulturpolitikens inriktning*. s. 376

finns även kommuner som integrerat skola och gymnasieskola med kultur och fritid i en och samma nämnd och förvaltning. För verksamheternas innehåll och kvalitet förefaller det ligga en positiv utveckling i att sektorerna närmar sig varandra.

Fritidsverksamhet definieras på olika sätt inom de områden som ryms inom fritidssektorn. Inom områdena idrott, folkbildning och ungdomsverksamhet handlar det till största delen om det egna utövandet av en aktivitet eller verksamhet. Kulturområdet är mer komplicerat. En stor del av den kulturella verksamheten inom folkbildningen handlar om att själv utöva skapande verksamhet i exempelvis en studiecirkel. I den kulturverksamhet som Kulturrådet ansvarar för handlar det mer om ett övergripande ansvar för genomförandet och förverkligandet av den statliga kulturpolitiken. Deras roll är att initiera verksamheter och att ha överblick över kulturlivet i samhället.

Det som i korthet kan sägas vara gemensamt för de olika fritidsområdena är statens motiv till dess stöd. Grundmotiven för samtliga områden är de demokratiska målen och att främja verksamheter som är demokratiskt utformade och som syftar till att stärka den enskilde i att delta i demokratiska processer och förändring av samhället.

Könsmässig resursfördelning

Det finns anledning att uppmärksamma betydelsen av olika beräkningssätt när man vill belysa den könsmässiga resursfördelningen. Om fördelningen av det offentliga stödet till kvinnor och män beräknas på *deltagarantal*, en medlem - ett stöd, skulle det för exempelvis idrotten betyda att de 43 procent kvinnorna som är aktiva inom idrotten motsvarar 2,2 miljarder kronor, alltså 43 procent av den totala summan. För studieförbunden skulle således motsvarande siffra vara 58 procent både vad gäller procentuell andel kvinnor och procentuell andel fördelade medel vilket blir cirka 1,16 miljard kronor.[96] Resultatet kan helt enkelt inte bli något annat, eftersom stöd beräknat på deltagarantal alltid tillfaller det ena eller det andra könet i en könsdifferentierad statistik. Dessa siffror säger emellertid tämligen litet om hur den reella fördelningen ser ut, d.v.s.hur dessa fördelningstal stämmer överens med vad kvinnor och män *i realiteten* kan tillgodogöra sig. Siffrorna saknar

[96]Ungdomsstyrelsen har ännu inte någon genomsnittlig siffra över den könsmässiga fördelningen. Kulturrådet skall i sin kommande årsredovisning redogöra för den samlade bidragsgivningen med avseende på eventuella skillnader mellan kvinnor och män. Det är således inte möjligt att göra samma beräkning som på idrotten och studieförbunden.

information om aktivitetsgrad, den betydelse som andra intäktskällor har, intern fördelning och andra kvalitativa aspekter på medelfördelningen. För att få en nyanserad bild måste man ha uppgifter om dessa kvalitativa aspekter. Lokala skillnader måste också uppmärksammas, då det förefaller sannolikt att det finns lokala och regionala skillnader i fördelningen av fritidsresurser.

För att synliggöra vilken information som ett mer nyanserat beräkningssätt skulle ge oss, följer här ett exempel hämtat från idrotten.

När det totala RF-bidraget till specialidrottsförbunden på 203,8 miljoner kronor delas med andelen aktiva kvinnor i förbunden (43 %) blir kvinnornas andel av totalbeloppet 87,6 miljoner kronor. Om man använder samma beräkningssätt, men i varje SF för sig och sedan summerar beloppen, blir summan av kvinnornas andel en annan, nämligen 71 miljoner kronor. Det blir alltså en differens på 16,5 miljoner kronor mellan de två sätten att räkna. Kvinnoandelen av det totala RF-bidraget i det första räknesättet blir 43%, medan kvinnoandelen i det andra är 35% i förhållande till totala RF-bidraget till SF. De två sätten att beräkna förhållandet mellan andel aktiva och andel tilldelat bidrag, synliggör den faktiska variationen på tilldelningen av medel till olika idrotter, eller enkelt uttryckt att kvinnlig idrott får mindre stöd. I förlängningen innebär detta att om beslut togs att speciellt stödja kvinnor inom idrotten skulle beräkningsgrunderna för tilldelning av stöd behöva förändras.

När de två beräkningarna görs utifrån specialidrottsförbundens egna kapital, blir skillnaden ännu större. Av specialidrottsförbundens samlade tillgångar på 148,1 miljoner kronor, motsvarar kvinnornas andel 63,6 miljoner kronor (43%). Med det andra räknesättet, summan av kvinnoandelarna i respektive specialidrottsförbund, blir det totala 35,9 miljoner kronor. Differensen är då 27,7 miljoner kronor mellan sätten att räkna.

Skillnaden i resultat visar att kvinnorna inte är jämt spridda över de olika förbunden, d.v.s de utgör inte 43 % i samtliga specialförbund, utan de är stor majoritet i några förbund och en liten minoritet i många förbund. Det är de stora arenaidrotterna som är kommersiellt intressanta och därmed kan de generera ett stort eget kapital. Eftersom dessa idrotter också är starkt mansdominerade, blir skillnaderna synliga när man räknar kvinnornas andel per förbund istället för deras andel i genomsnitt. Kvinnorna finns helt enkelt inte där pengarna finns.[97]

---

[97] IEC, *"Penningströmmar till svensk idrott"*. Se tabell i bilaga ?

4.2 Kommunal resursfördelning till fritidsverksamheten

Den kommunala kultur- och fritidssektorn kostar årligen cirka 17 miljarder kronor, varav fritidssektorn står för tio miljarder kronor och kultursektorn för sju miljarder kronor.[98] Det totala summan på 17 miljarder kronor är lika mycket som kommunernas samlade kostnader för socialbidrag och flyktningmottagning. Kommunförbundet uppskattar att av de 17 miljarder kronorna kommer ungefär hälften (åtta-nio miljarder kronor) föreningslivet till del i form av anläggningssubventioner och kontanta bidrag.

Av fritidssektorns tio miljarder kronor, vilket motsvarar ungefär fyra procent av vad all kommunal verksamhet kostar, utgörs den största delen av kostnader för anläggningarna. Kostnaderna fördelas procentuellt enligt följande:

anläggningar	70 %
bidrag	15 %
fritidsgårdar	10 %
administration	5 %

Kontantbidragen till föreningarna utgör således en mindre delen av kostnaderna för fritidsverksamheten. Kontantstödet är emellertid större än kostnaderna för fritidsgårdarna och för övrig barn- och ungdomsverksamhet som kommunerna ordnar i egen regi. Under de senaste åren har kommunerna varit tvingade till kraftiga besparingar på grund av ett kärvt kommunalekonomiskt läge. Kommunförbundet uppskattar att fritidssektorn haft årliga besparingar på mellan tre och fem procent sedan 1992. Kultursektorns besparingar har varit något mindre och rört sig om cirka en till tre procent per år. Kommunförbundet bedömer emellertid att besparingarna inverkat marginellt på verksamheten. I synnerhet idrotten har trots besparingar klarat sig bra genom att ideella krafter gått in och bibehållit öppettider när kommunen varit nödgad att sänka servicenivån. För fritidsgårdarna har det emellertid varit svårare att klara nedskärningarna och detta hr resulterat i minskad bemanning och begränsat öppethållande. Fritidsgårdar har även lags ned i besparingssyfte.

---

[98]Lundkvist, A. & Fahlström C. *Bidragens historia samt några fakta och diskussionunderlag*. Svenska Kommunförbundet, 1995.

Trots det ekonomiska läget är det något förvånande att det fortfarande investeras och byggs nya fritidsanläggningar i kommunerna.[99] Kommunerna investerar årligen cirka en miljard i ny-, om- eller tillbyggnationer av anläggningar. Anläggningsbeståndet ökade totalt mellan 1990 och 1993 och för vissa anläggningstyper var ökningstakten samma som tidigare.

Förteckning över antal anläggningar som byggts respektive lags ned mellan 1990 och 1993.[100]

Nybyggnation	1990	1993	*ökning mellan 90-93*
ridhallar	332	366	34
ishallar	223	240	17
sporthallar	1 176	1 201	25
"musikhus"	107	141	34
repetitionslokaler för musik	378	624	246

Nedläggningar	1990	1993	*minskning mellan 90-93*
fritidsgårdar	1 567	1 545	22
utförsåkningsanl.	483	462	21
simhallar	428	427	1
naturis ishockey	1 091	1 057	34

Källa: Kommunförbundet

En analys av anläggningsbyggandet ur könsperspektiv visar att fyra av de fem nybyggda anläggningstyperna nyttjas i större utsträckning av pojkar än av flickor. I och med den stora satsningen på olika former av musik- och repetitionslokaler har kommunerna valt att utveckla och stödja en verksamhet som pojkar ägnar sig åt i större utsträckning än flickor. Det är ungefär lika många flickor som pojkar som spelar ett instrument, men flickor musicerar företrädesvis i musikskolans regi. En större andel pojkar än flickor spelar tillsammans med kompisar i rock-

[99]Kommunförbundets senaste undersökning av anläggningsbeståendet i kommunerna sträcker sig till 1993. Se *Fritidsanläggningar i Sverige*. Kommunförbundet, Stockholm. 1994

[100]Fritidsanläggningar i Sverige. Kommunförbundet. Stockholm 1994

eller popband[101] och dessa pojkars musikutövande sker i hög utsträckning i de typer av lokaler som kommunerna byggt under de senaste åren. Antalet ridhallar har också ökat. Det verkar som att när kommunerna vill satsa på flickverksamhet är det i första hand ridhus man bygger, vilket bekräftas av utredningens enkät till kommunerna där byggnation av ridhus är den vanligaste åtgärden för att prioritera flickor. De anläggningar som lagts ned eller prioriterats lågt av kommunerna är sådana som de icke organiserade ungdomarna finns på såsom fritidsgårdar och skidbackar.[102]

Generellt sett är det, med tanke på det kärva ekonomiska läget, intressant att det under de senaste åren byggts och investerats i ishallar och sporthallar som är mycket dyra anläggningstyper.

4.3 Skenbar rättvisa?

Det kommunala stödet till fritidsverksamheten i föreningslivet är antingen i form av bidrag eller subventioner. Kommunerna har ett antal olika former av kontantbidrag där det vanligaste är kontantbidraget som föreningarna kan söka för sin barn- och ungdomsverksamhet. Kontantbidrag för verksamhet, administration, att starta en förening, etc. är också vanliga.

Tidigare subventionerade ofta kommunen anläggningarna till 100%, d.v.s man tillämpade ett noll-taxesystem, vilket många kommuner idag har avvecklat. Även om kommunerna tar ut en avgift i hyra av föreningarna, är den fortfarande låg.[103] Subventioner gäller de föreningar som bedriver sin verksamhet i lokaler som ägs och/eller drivs av kommunen. Föreningar som bedriver sin verksamhet i lokaler som inte ägs eller drivs av kommunen kan erhålla ett kontant bidrag, s.k. lokalbidrag, som skall vara en hjälp till föreningen att täcka föreningens

---

[101]Nilsson, P. (1994) Den allvarsamma fritiden. Satens Ungdomsråd. Stockholm. s. 61 och Bjurström, E. (1993) *Spelar rocken någon roll? Kulturell reproduktion och ungdomars musiksmak*. Statens ungdomsråd. Stockholm. s. 59f.

[102]Simhallar är också en anläggningstyp dom kvinnor besöker i något större utsträckning än män. Antalet simhallar har också minskat något, men i minskningen ligger främst att små skolbad lagts ned och istället har större anläggningar tillkommit. Därför kan man inte säga att kommunerna har minskat satsningarna på simhallar.

[103]Lundkvist, A. & Fahlström, C. *Bidragens historia samt npgra fakta och diskutssionunderlag*. Svenska Kommunförbundet.

kostnader för lokalen eller anläggningen. Subvention och bidrag kan förefalla ha samma valör, det vill säga det spelar ingen roll för föreningen att ha subventionerad lokal eller få bidrag till hyran. Kommunförbundet har emellertid visat att de föreningar som inte har sin verksamhet i subventionerade lokaler har en mycket lägre kostnadstäckning än föreningar vars verksamhet finns i kommunala lokaler eller anläggningar. I Kommunförbundets undersökning var den genomsnittliga subventionen för en förening i icke-kommunal lokal 30%, medan för föreningar i kommunala lokaler var subventionen upp till 98%.[104] Det är utifrån dessa bidragsformer fördelningen av resurser till fritidsverksamheten ur könsperspektiv skall beräknas.

Bidrag baserat på aktivitet

I de kultur- och fritidsvaneundersökningar som vi sammanställde i kapitel 3, visade att grad av aktivitet hade betydelse för skillnader i deltagande mellan flickor och pojkar. Tendensen var att i de verksamheter som pojkar dominerar, ökar pojkarnas dominans vid högre grad av aktivitet, men i de verksamheter som flickor dominerar utjämnas könsskillnaden vid en högre frekvens. Det samma noterar kulturutredningen (SOU 1995:85) när det gäller kvinnors och mäns kulturvanor.[105]

Grunden för all bidragsgivning i kommunerna är aktivitet. Fler aktiviteter innebär mer bidrag. De flesta kommuner ger bidrag beräknat på sammankomster, vilket innebär ett bidrag per sammankomst/aktivitet. Några kommuner baserar bidraget på antal personer per sammankomst, det vill säga fem personer i en sammankomst innebär fem bidrag, som exempel. Detta innebär att sammantaget kan man inte i något av fallen beräkna hur många som deltagit. Bidrag per person kan ändå sägas närmare verkligheten, genom att varje bidrag representerar en enskild individ. En gräns för aktivitetsbidraget är att endast ett bidrag kan räknas för en person och dag, inom samma förening. Detta hindrar inte att en person kan vara med i flera aktiviteter under samma dag och kvalificera för bidrag, så länge det är i olika föreningar. Någon gräns för hur många aktiviteter en person kan delta i under en vecka, och föreningen erhålla bidrag för, finns inte i majoriteten kommuner.[106]

---

[104] *Bidragens historia*

[105] Se not i kapitel "Myndigheter och organisationer"

[106] Några kommuner, däribland Stockholm, har satt en gräns vid fem aktiviteter per person och vecka. Aktiviteter utöver dessa fem kvalificerar inte för bidrag.

Detta betyder att ha många aktiviteter under en vecka genererar mer bidrag, oberoende av om det är samma personer som deltar i alla aktiviteter. Vad innebär det för flickor som generellt har en lägre grad av aktivitet än pojkar? Även om det inte är så att bidragen går direkt till den enskilde utövaren, utan till föreningen, torde det kunna innebära att den som genom en hög grad av aktivitet genrerar mycket bidrag till föreningen också anses vara berättigad till mer resurser inom föreningen än den som deltar mer sällan och således inte genrerar en lika hög grad av bidrag. Bidragsredovisningen i majoriteten av kommuner är könsneutral, visar den totalundersökning bland kommunerna som vi genomfört. Den könsneutrala statistiken innebär en könsblindhet för hur aktivitetsbidragen fördelas mellan flickor och pojkar, det vill säga, det döljer hur många utbetalade bidrag som flickors respektive pojkars aktiviteter representerar. Kvarstår då att antingen uppskatta antalet flick- respektive pojkaktiviteter eller att använda medlemskap i förening som nyckeltal för beräkning av hur många aktiviteter eller sammankomster som flickor och pojkar har deltagit i. Felkällor förknippade med att använda medlemskap som beräkningsgrund är att passiva medlemmar, medlemmar som slutat men fortfarande står med i medlemsförteckningen och medlemmar som inte är i bidragsberättigad ålder räknas med. Men kanske främst innebär det att det inte hänsyn tas till aktivitetsgrad. Beräkning på medlemskap utgår från antagandet att alla medlemmar deltar i föreningens aktiviteter, att flickor deltar lika aktivt som pojkar och lika kontinuerligt. Därmed döljer bidragsredovisningen hur det i realiteten ser ut könsmässigt.

Systemet med bidrag baserade på antal aktiviteter innebär också att idrotten som typ av fritidsverksamhet gynnas. Få andra fritidsverksamheter bedrivna i föreningsregi, om någon, kan uppvisa den höga grad av aktivitet som är möjlig inom idrotten. Bidragen baserade på sammankomster, där kravet är att man måste vara minst ett visst antal deltagare, gynnar också lagidrotterna som av naturliga skäl inte har svårt att nå upp till lägsta antal närvarande för att sammankomsten skall vara bidragsberättigad. Dessa olika faktorer ligger i motsatt riktning i förhållande till de fritidsvanemönster som flickor uppvisar. Färre flickor är högaktiva och flickor deltar i mindre utsträckning i lagidrotter än pojkar. Därmed kan man säga att kontantbidrag baserat på aktivitet, till sin utformning tenderar att missgynna flickor genom att premiera ett fritidsvanebeteende som pojkar i större utsträckning uppvisar. Ur ett könsteoretiskt perspektiv kan man säga att bidragens utformning och det sätt som de redovisas på, utgår från pojkar som normen, där det är pojkars sätt att vara som styrt utformningen av bidragen.

Frågan är då hur en aktvitets- och bidragsredovisning skulle se ut som vare sig döljer den könsmässiga fördelningen av bidraget eller genom sin utformning inte missgynnar flickor? Det första torde vara att i statistik och redovisningar synliggöra det som finns bakom bidragsfördelningen.

I de kommuner som ingick i vår undersökning av deltagandet i fritidsverksamheten, har även en ekonomisk kartläggning av resursfördelningen till flickors och pojkars, kvinnors och mäns fritidsverksamhet genomförts av Idrottsekonomiskt Centrum (IEC). Kommunerna som ingår i båda undersökningarna är Borås, Botkyrka, Eksjö, Eskilstuna, Forshaga, Jönköping, Skellefteå och Lund.[107] Analysen av resultaten visar på de svårigheter förknippade med att undersöka resursfördelningen. I samtliga av de undersökta kommunerna var medlemskap som grund för beräkningar det enda tillgängliga instrumentet. Resultatet av beräkningarna på ett stort urval föreningar (i vissa kommuner på samtliga föreningar) av hur det kommunala kontantstödet fördelade sig mellan könen, visar att det i så gott som samtliga fall överensstämde med den genomsnittliga andelen kvinnor och män i föreningarna. Det går heller inte att visa något annat, eftersom den procentuella könsskillnaden är konstant i alla beräkningar. Beräkningsmodellen försvårar också bedömningar av om det föreligger ett missgynnande i form av snedfördelning av de offentliga resurserna, eftersom det i samtliga fall framstår som att den andel som flickors och pojkars medlemsanslutning utgörs av är lika stor som den andel kontantbidrag de erhåller. Att hävda att det ena eller det andra könet skulle ha mer än vad det är berättigat till, förefaller inte vara i linje med en strävan mot jämställdhet.

Procenttalen i nedanstående tabell utgår från den genomsnittliga andelen kvinnor och män i samtliga föreningstyper, och visar hur kontantbidragen fördelas könsmässigt. I vissa kommuner anges den procentuella andelen bidrag som inte kunnat härleds till något av könen, vilket beror på att uppgifter om könssammansättningen saknas.

---

[107]Uppgifterna i det följande bygger Idrottsekonomiskt Centrums, IEC, beräkningar, om inte annat angives. Utredningens arbetsmaterial. Opublicerat. 1995.

Tabell 1. De kontanta bidragens procentuella fördelning mellan könen.

Kommun	Kvinnor i %	Män i %	Ej härledda bidrag i %
Borås	30	42	38
Botkyrka	37	46	16
Eksjö	31	51	18
Eskilstuna	41	56	3
Forshaga	20	59	21
Jönköping	40	60	
Skellefteå	44	56	

Kvinnoandelen av de bidrag som gått att härleda överstiger inte i någon kommun andelen för män. Hur stor andel kontantbidrag som härleds till kvinnor och till män varierar mellan olika typer av föreningar, vilket visas nedan. Valet av föreningskategori har styrts av de uppgifter som funnits i kommunerna.

Tabell 2. Kvinnoandelen av kontantbidragen i olika typer av föreningar.

Kommun	Idrott		Religiös		Scout		Invandrar	
	Kv	Mä	Kv	Mä	Kv	Mä	Kv	Mä
J-köping	35	65	49	59	43	57	48	52
Borås	40	60	50	50	43	57	47	53
B-kyrka	36	64	55	45	42	58	50	50
E-tuna	41	59	46	54	50	50	39	61

4.3.1 Anläggningssubventioner

Att beräkna anläggningssubventioner uppdelat på kön reser ännu större hinder. Fördelen med beräkningar av kontantbidrag är att man kan se till vilken förening bidraget går och man kan utgå ifrån att det kommer föreningens medlemmar till del. Anläggningar är dock inte vanligtvis reserverade för en förening, och inte alltid för en typ av aktivitet. Vissa

För att undersöka anläggningssubventioner måste utgångpunkten vara vilka som nyttjar anläggningen, förening och allmänhet, hur ofta de nyttjar den och vad en subventionerad timme i en anläggning är värd i pengar. Många kommuner har prissatt anläggningstimmarna och har prioriteringsprinciper för bokningssytemen, där verksamhet för barn och ungdom går före verksamhet för vuxna.

När det är föreningar som utgör nyttjarna föreligger samma problem som med beräkningar på kontantstödet, d.v.s. man har enbart uppgifter om andel kvinnliga respektive manliga medlemmar att utgå från. Här ligger osäkerheten i att inte veta om föreningens kvinnor nyttjar anläggningen i lika stor utsträckning som föreningens män.

Man kan också utgå från fritidsvaneundersökningar, men då behöver aktivitetsfrekvensen, både den låga och den höga, tas med för att se vilka som i olika grad kommer i åtnjutande av subventionen.

Ulf Blomdahl har valt att beräkna den könsmässiga fördelningen av subventioner på ett helt annat sätt. Hans modell grundas på ett empiriskt framtagande av nyckeltal för olika anläggningar och verksamheter. Blomdahls utgångspunkt är att det är de som går till lokalen eller anläggningen som får del av resurserna, oberoende av om de är med i en förening eller inte. Metoden är att göra direktobservationer i den enskilda anläggningen, d.v.s att helt enkelt räkna hur många kvinnor/-flickor och pojkar/män som i genomsnitt besöker anläggningen. Genom ett stort antal observationer har Blomdahl tagit fram procentuella nyckeltal för användarna av olika anläggningar och verksamheter i Stockholm. Blomdahl säger att det är vanskligt att tillämpa nyckeltalen i andra kommuner än Stockholm, men säger också att olika faktorer talar för att den ojämlikhet i resursfördelning, som han påvisat i Stockholm är troligtvis mindre än i de flesta andra kommuner. Utifrån fritidsvaneundersökningarna, förefaller kvinnor i Stockholm "ta för sig" mer av fritids- och kulturutbudet i Stockholm än i mindre orter. Blomdahl menar också att förhållandet i storlek på satsningar inom kultur och inom fritid samvarierar med flickors låga eller höga deltagande i kultur- och fritidsverksamheten generellt. Större satsningar på kultur på bekostnad av fritidssektorn tenderar att utjämna könsskillnader, medan större satsningar på fritid än på kultur tenderar att missgynna flickor.[108]

Med antagandet att de aktiviteter som bedrivs i anläggningar inte skiljer sig markant från vad som traditionellt brukar bedrivas i en

[108]Blomdahl, U. "Missgynnas kvinnor av de offentliga satsningarna på fritidsområdet?" i detta betänkande.

sporthall eller i en ishall eller i ett badhus, väljer vi att pröva Blomdahls nyckeltal för beräkningar av könsfördelning, därför att det inte finns skattningar på könsfördelningen bland nyttjarna i de undersökta kommunerna.

I fem av de kommuner som utredningen låtit undersöka, gjordes beräkningar på idrottsanläggningar. Beräkningarna bestod i att dels utgå från medlemstalen i de föreningar som nyttjade anläggningarna, (Skellefteå), dels att utgå från resultaten av fritidsvaneundersökning (Lund) och dels att tillämpa Blomdahls nyckeltal (Botkyrka och Jönköping). Beräkningar gjordes även med Blomdahls nyckeltal i Borås, men urvalet visade sig vara för begränsat för att kunna användas.

Resultaten uppvisar i genomsnitt att cirka 60% av kontantbidragen respektive anläggningssubventioner kommer män till del och 40% kommer kvinnor till del. Den stora avvikelsen i sammanhanget står Botkyrka för, där bortfallet i beräkningarna av kontantbidraget också var stort. Med Blomdahls nyckeltal var resultatet att cirka 70% av subventionerna går till män och 30% till kvinnor.

Det är viktigt att påpeka att siffrorna inte kan uppfattas som exakta, därtill har beräkningsinstrumenten varit för trubbiga på grund av att det saknas relevant information om könsfördelning bland nyttjarna, och frekvens i nyttjande. Materialet uppvisar emellertid intressanta skillnader i ekonomiska villkor mellan föreningarna, där vissa har stora möjligheter att både manövrera inom ramen för de offentliga medeltilldelningen och inom den privata sektorn genom att vara duktiga på att generera egna medel.

En intressant jämförelse kan göras mellan ishockeyn och ridningen. Organiseringen av ridningen har traditionellt inte varit en kommunal angelägenhet. De senaste åren har emellertid en förändring skett, som innebär att även ridhus kan vara kommunägda. Ishockeyn och ridningen är två stora verksamheter som är starkt könssegregerade. Vi valde att titta på Lunds och Skellefteås ridverksamhet och ishockey. I Skellefteå speglar de två idrotterna varandra könsmässigt genom att det finns lika många flickor inom ishockeyn som det finns pojkar inom ridningen. När det gällde kontantbidragens fördelning kunde ingen större skillnad ses. Men när kontantbidragen slogs samman med anläggningssubventionerna, utgjorde flickornas del endast 22 procent av det totala offentliga stödet till idrotterna. I Lund är ishockeyn en liten idrott med få utövare och inga flickor. Ridningen är större än ishockeyn, men fortfarande en relativt liten idrott i förhållande till andra i kommunen. Av det totala

stödet, inklusive kontantbidrag och anläggninssubvention, utgjorde flickornas andel i dessa beräkningar 70 procent.[109]

Den slutsats man kan dra är att i och med att issporter som kräver inomhusanläggningar drar stora kostnader, innebär satsningar på ishallar stora subventioner i förhållande till andra idrotter. Eftersom ishallen främst nyttjas av pojkar, kan det slå mot den könsmässiga fördelningen av resurserna totalt sett.

En undersökning i syfte att utröna könsmässiga skillnader i egeninsatser företogs också, och denna byggde på intervjuer med ett urval föreningar i Botkyrka och Skellefteå. Den visar att skillnader i kostnader mellan olika idrotter ligger mindre i medlemsavgifter och dylikt, utan snarare i den utrustning som krävs för att delta i en viss idrott. Både ridningen och ishockeyn är att beteckna som dyra idrotter att ägna sig åt. En i sammanhanget intressant fråga man kan ställa är om flickornas ideella arbete med skötsel och underhåll av stallar och hästar möjliggör den lägre subventionen av verksamheten. Denna fråga har emellertid inte närmare undersökts av utredningen.

Med det ibland enda tillgängliga räknesättet kan fördelningen förefalla rättvis mellan flickor och pojkar. Statistiskt får flickor sin del av stödet, men med endast detta som underlag är det svårt att uttala sig om den reella fördelningen. Kommunernas För att kunna uttala sig om detta måste den interna fördelningen studeras.

Tendensen förefaller vara att kvinnor inte tillgodogör sig en lika stor del av de offentliga resurserna som män. Ingen beräkning av fördelningen av dessa har visat att flickor tillgodogör sig mer än pojkar av resurserna.

En viktig slutsats man kan dra av undersökningen är att det finns klara brister i underlag och kunskap när man vill fördela de kommunala fritidskostnaderna mellan könen. Statistiskt verkar flickor få den del av (i synnerhet det kontanta) stödet och subventionerna som deras representation i föreningslivet "berättigar" dem till. Resultaten från fritidsvaneundersökningar som i vissa verksamheter uppvisar en stark könssegregation mellan flickor och pojkar beträffande vilka aktiviteter de deltar i, samt Ulf Blomdahls slutsatser att flickors möjligheter att tillgodogöra sig en jämlik del av de totala resurserna på kultur och fritid bestäms av hur stora satsningarna på enbart kultur är, väcker frågor om det i själva verket är fråga om en skenbar rättvisa. Så mycket kan vi i alla fall säga: inte i någon av beräkningarna får flickor mer än pojkar.

---

[109]Idrottsekonomiskt Centrum, IEC. Utredningens arbetsmaterial. Opublicerat.

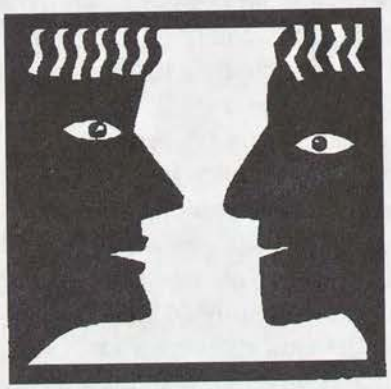

5 Kvinnor, politik och konsekvenser.

Vilket handlingsutrymme har vi inom rådande normering och resursfördelning att fylla vår fritid med just det vi vill? Möjligheter och hinder skapas på politisk nivå. Kön, klass, ålder, familjestruktur, etnicitet och andra faktorer styr våra "val" av fritidsverksamheter. Hur fungerar föreningslivet för kvinnor? Hur är det att vara kvinna i idrotten? I detta kapitel förs en diskussion utifrån dessa problemställningar.

5.1 Fritidspolitiken i kommunerna

Sedan slutet av 1980-talet har stora förändringar skett inom fritidssektorn i kommunerna. En större samverkan främst mellan sektorerna kultur, fritid och skola samt i barn- och ungdomsfrågor har utvecklats. Sedan 1989 har drygt hälften av landets kommuner slagit samman nämnd och förvaltning för kultur och fritid. I en undersökning från Kommunförbundet har effekterna av dessa sammanslagningar diskuterats utifrån frågeställningar om ekonomi, organisation, verksamhet och politik. Undersökningen visar att hälften av de kommuner som ingår i undersökningen uppger att det främsta motivet till sammanslagningen varit krasst ekonomiskt, att spara pengar. Motiven att förbättra verksamheten inom kultur- och fritidssektorn, att lösa organisatoriska problem eller att ge ökad tyngd åt frågorna var mindre vanliga. Kommunerna uppgav att de största ekonomiska vinsterna med sammanslagningen låg i minskade administrativa kostnader för förvaltning och nämnd. Att spara genom att minska volymen på verksamheten var mindre vanligt. De största besparingarna under 1995 har skett inom gator och fritid, medan Kommunförbundet uppskattar att kulturen i mindre utsträckning än fritiden drabbats av besparingar.

Majoriteten av de i undersökningen tillfrågade tjänstemännen menar att sammanslagningen gett en ökad politisk tyngd åt kultur- och fritidsfrågorna. På frågan om vilken av sektorerna som vunnit på sammanslagningen svarade en stor majoritet av tjänstemännen i båda sektorerna att kulturen vunnit på sammanslagningen, både ekonomiskt och statusmässigt. Endast 30 procent av fritidstjänstemännen tyckte att fritiden

vunnit.[110] Av svaren på denna fråga får man intrycket att fritiden innan sammanslagningen haft en högre ekonomisk eller politisk status och att sammanslagningen inneburit en förlust. Varför upplevs det så?

Med tanke på den könsmässiga fördelningen mellan sektorerna, med en kvinnodominerad kultursektor och en mansdominerad fritidssektor, skulle en könsteoretisk analys av förlust respektive vinst i status- och symbolvärde vara intressant. Yvonne Hirdmans teori om genussystemet skulle kunna prövas. Hirdman menar att maktordningen mellan kvinnor och män är strukturerad utifrån två principer: den åtskiljande och den hierarkiserande med resultat att kvinnor som kollektiv underordnas män som kollektiv. Kvinnor och män hålls åtskilda (särskiljandets princip) och mannen utgör normen från vilken kvinnor är avvikare och de värderas därmed lägre (hierarkiserandets princip).[111] Särskiljandet tar sig uttryck i exempelvis arbetsdelningen, att kvinnor och män inte arbetar med samma saker och hierarkiserandet syns bland annat i den lägre värderingen av kvinnors arbete.

Ur ett genusteoretiskt perspektiv förefaller det mest intressanta med sammanslagningarna vara att den särskiljande principen har brutits, kvinnor och män finns "på samma plats". Det verkar också som att den hierarkiserande principen därmed inte har kunnat upprätthållas; män vinner inte i status när de blandas med kvinnor.[112] En intressant uppgift vore att under de närmaste åren följa förändringarna i kommunernas organisering utifrån ett könsteoretiskt perspektiv.

Kommunförbundets rapport menar att när sektorerna möts och integreras synliggörs vilka målgrupper och vilka utgångspunkter som finns för de olika verksamheterna. Fritidspolitiken har traditionellt haft folkrörelserna, föreningslivet och den enskilde utövaren av fritidsaktiviteter som sin utgångspunkt vid skapandet av politik. I kulturpolitiken, som har en längre historia än fritidspolitiken, har folkrörelserna kommit in som viktiga aktörer i ett senare skede. Där har man traditionellt arbetat med att erbjuda ett kulturutbud bestående av professionella utövare medan den enskilde medborgaren ofta själv inte är utövare utan publik. Målgrupperna har traditionellt varit olika för fritidssektorn och

---

[110]Nyberg, C. *Kultur & Fritid - krock eller möte?* Svenska Kommunförbundet, Stockholm 1995. För sammanfattning av resultaten se Nyberg, C., "Effekter i samband med sammanslagningarna mellan kultur och fritid." i *Kulturpolitisk tidskrift* 96/1. Bibliotekshögskolan Borås.

[111]Hirdman, Y. (1989) "Makt och kön", i Hirdman, Y., Persson-Tanimura, I. Olsen, J.P., Petersson, O. (red.): *Maktbegreppet*. Stockholm.

[112]Nyberg, C. (1995) *Kultur och fritid - krock eller möte?* Svenska Kommunförbundet. Stockholm.

kultursektorn. Fritidssektorn har haft fokus på barn och ungdom, medan kultursektorn huvudsakligen vänt sig till vuxna.[113]

Kvinnorepresentationen i förvaltning och nämnder

Sammanslagningen av kultur- och fritidsnämnder och dess förvaltningar har inneburit att den kvinnodominerade kultursektorn och den mansdominerade fritidssektorn har integrerats. Detta innebär att kvinnor och män i större utsträckning än tidigare befinner sig inom samma sektor. Sammanslagningarna har lett till att färre personer, framför allt förtroendevalda men även tjänstemän, handhar de uppgifter som tidigare sköttes av fler. En fråga som väcks utifrån detta konstaterande är vilket kön som fått mest minskat utrymme eller om minskningen varit lika stor för båda könen.

Personalen i kulturförvaltningarna består till 85 procent av kvinnor och i fritidsförvaltningarna av 60 procent män. De besparingar som gjorts vid sammanslagningar har, som tidigare sagts, främst gällt det att nu finns en istället för två nämnder. Kommunförbundet uppskattar att personalsammansättningen inte förändrats nämnvärt, när de två personalkategorierna slagits samman.

Den kvinnliga dominansen inom kulturen slår emellertid inte igenom fullt ut på chefsnivå. Det är förvisso en större andel kvinnliga än manliga chefer inom kulturen, men det är en större andel manliga chefer inom kulturen än kvinnliga chefer inom fritiden. Männens dominans som förvaltningschefer i fritidssektorn är med andra ord större än kvinnornas i kultursektorn.

Förvaltningschefer, i procent, 1989 och 1994

	1989		*1994*	
	kvinnor	män	kvinnor	män
kultur	58	42	62	38
kultur-fritid			29	71
fritid	14	86	10	90

Den slutsats som kan dras är att genom integreringen av förvaltningarna har kvinnor och män i större utsträckning kommit att tillhöra samma förvaltning och nämnd. Fler kvinnor har fått "insyn" i fritidsfrågorna och fler män i kulturfrågorna. Detta borde mot bakgrund av de ingående

[113]Nyberg, C. (1995)

sektorernas olika erfarenheter ge möjlighet att diskutera verksamheten på ett annat sätt än tidigare. Det kan noteras att kvinnor sedan sammanslagningarna blivit underrepresenterade på chefsnivå och en fråga som kan ställas är om kvinnorepresentationen totalt har minskat i och med sammanslagningarna.[114] Kvinnor går från att dominera på chefsnivå i kulturen till att vara underrepresenterade i de sammanslagna förvaltningarna. Män behåller sin dominans och förefaller minska sin andel mindre än kvinnor. Om detta är ett mönster för samtliga kommuner skulle en helt genomförd sammanslagning innebära att antalet kvinnor i chefsbefattning skulle minska.

Könssammansättningen av de förtroendevalda speglar sammansättningen på förvaltningschefsnivå. *Ordförandeposterna* fördelas enligt följande. Kvinnor och män, i procent:

	1989		*1992*		*1995*	
	kv	män	kv	män	kv	män
kultur	40	60	50	50	58	42
kultur-fritid			25	75	35	65
fritid	10	90	15	85	20	80

Kvinnors representation på ordförandeposterna har ökat i kulturnämnder så att siffrorna för 1995 uppvisar en viss kvinnlig dominans. Kvinnoandelen har även ökat i fritidsnämnder mellan 1992 och 1995. Vid valet 1994 tog socialdemokraterna över styret i majoriteten av kommunerna. De varvade listorna där varannan nominerad skulle vara kvinna kan tänkas ha haft betydelse för den ökade kvinnorepresentationen i samtliga nämndtyper. Kvinnor är emellertid fortfarande underrepresenterade i de sammanslagna nämnderna.

[114]Kommunförbundets undersökning visar också att de kvinnor som blivit chefer i de sammanslagna förvaltningarna nästan uteslutande kommer från kulturen och männen från fritiden.

Bland *ledamöterna* har motsvarande förändringar skett av kvinnorepresentationen, men kvinnor är fortfarande underrepresenterade i de sammanslagna nämnderna.

	1989		*1992*		*1995*	
	kv	män	kv	män	kv	män
kultur	50	50	50	50	54	46
kultur-fritid			35	65	44	56
fritid	20	80	20	80	34	66

Sammanslagningen innebär att tidigare kvinno- respektive mansdominerade sektorer nu finns inom samma sektor. De har gemensam budget och gemensam politisk nämnd där frågor som tidigare behandlades var för sig nu samsas på dagordningen. Kvinnor har därmed fått en större insyn i de fritidspolitiska frågorna och män en ytterligare insyn i de kulturpolitiska. Frågan är huruvida en reell integrering har skett eller om man fortfarande arbetar var för sig. Resultaten av Kommunförbundets undersökning ger inte ett entydigt svar på denna fråga, eftersom det finns skillnader på i vilken grad som integrering av verksamheterna respektive integrering av förvaltningsorganisationerna har skett. Integrering av verksamheterna, d.v.s. att blanda fritidens verksamheter med kulturens, har provats i några kommuner genom samarbete i projekt med inriktning på exempelvis kultur på fritidsgårdar eller teater i sporthallen. Ett av de intressantaste projekten har drivits i Mölndals kommun där kulturinstitutioner, föreningsliv och idrotten samarbetat i ett projekt med kroppen som tema.

När det gäller integreringen av förvaltningsorganisationerna har den vanligaste åtgärden varit att se över kontantbidragen och införa gemensamma regler för bidrag till kultur- och fritidsföreningar. Detta har genomförts i 63 procent av de sammanslagna förvaltningarna. 58 procent av kommunerna har inrättat särskilda enheter för en gemensam behandling av kultur- och fritidsbidragen. Endast 30 procent har bildat permanenta arbetsgrupper för att arbeta med både kultur- och fritidsfrågor. Den enklaste åtgärden förefaller sålunda vara av administrativ karaktär, att ha en gemensam policy för bidragen, medan endast en tredjedel av förvaltningarna valt att strukturellt och organiserat *arbeta* gemensamt. Frågan är om detta innebär att de olika sektorerna fortfarande arbetar separat, trots att de sitter under samma tak, eller om de anser sig ha lyckats med en integrering utan att skapa särskilda organisatoriska former för arbetet. Kommunförbundets undersökning pekar mot att det vanliga fortfarande är en sektoriell uppdelning av arbetet och att en verklig integrering är mindre vanlig. Sammanslagningen verkar i alla fall inte ha gått smärtfritt förbi då endast hälften

av de tillfrågade tjänstemännen anser att det råder ett gott samarbetsklimat inom deras sammanslagna förvaltning och nästan 30 procent menar att samarbetsklimatet är "mindre bra".

Jämställdhet och fritidspolitik

Den enkätundersökning som utredningen tillsammans med Kommunförbundet företagit vände sig till samtliga kommuner och resulterade i en svarsfrekvens på 75 procent. Samtliga kommuner har således inte svarat. Bedömningen av generaliserbarheten måste göras vid analysen av varje enskild frågeställning.

Enkätundersökningens syfte var att:

* få en uppfattning om hur många kommuner som har genomfört kultur- och fritidsvaneundersökningar, för att öka kunskapen om vad kommuninnevånarna gör på sin fritid och vilka modeller kommunerna har använt,
* försöka få en uppfattning om i vilken grad jämställdhet beaktas i fritidsnämndernas verksamhet,
* om och på vilket sätt jämställdhetsfrågor har konkretiserats och resulterat i åtgärder inom verksamheterna,
* hur aktivitetsbidragets fördelning mellan könen ser ut och vilka åldersgrupper som prioriteras.

Analysen av svaren diskuteras under respektive rubrik.

Fritidsvaneundersökningar

Av de 216 kommuner som svarat på enkäten uppger 45 procent att de inte genomfört någon kultur- och fritidsvaneundersökning. Att den procentuella andelen kommuner som genomfört kultur- och fritidsvaneundersökningar skulle varit större vid en högre svarsfrekvens förefaller inte troligt, utan vår bedömning är att siffran går att generalisera till samtliga kommuner. Det innebär således att nästan hälften av de svenska kommunerna hittills inte genomfört någon undersökning. 21 procent uppger att de genomfört en undersökning på egen hand. 31 procent har utfört undersökningen med extern hjälp av forskare eller konsultföretag eller tillsammans med en annan förvaltning, organisation eller högskola. Av de som genomfört kultur- och fritidsvaneundersökningar uppger 23 procent att de totalt genomfört en (1) undersökning i kommunen. Elva procent har genomfört två undersökningar och sex

procent uppger att de genomfört tre eller flera undersökningar. På frågan om kommunen planerar att genomföra en kultur- och fritidsvane-undersökning under de närmaste åren svarar 67 procent att det planeras, medan 23 procent svarar att det inte planeras.

Sammanfattningsvis har således nästan hälften av kommunerna som svarade på vår enkät inte utfört någon undersökning för att utvärdera sin verksamhet. Ett antal av de som genomfört undersökningar säger att undersökningarna gjordes på 1970- eller 1980-talet och att de sedan inte har upprepats. Vår bedömning är att av det totala antalet kommuner torde de som utfört kultur- och fritidsvaneundersökningar vara färre än 45 procent. De som svarat att de utfört undersökningar utgör cirka en tredjedel av samtliga kommuner. Tillspetsat skulle man kunna säga att över hälften av Sveriges kommuner inte vet hur deras verksamhet ser ut, vilka som nyttjar den och om den når ut till kommuninvånarna i den grad man tror eller önskar.

Jämställdhet - mål och konkretisering

84 procent av kommunerna uppger att de inte har några specifika övergripande jämställdhetsmål för kultur- och fritidsverksamheten, medan 16 procent uppger sig ha det. Vid uppföljningen av svaren visade det sig att vissa kommuner har svarat ja på denna fråga och att de då haft den interna jämställdhetsplanen för personalen i åtanke. Om dessa svar räknas bort utgör gruppen som har specifika jämställdhetsmål cirka 7 procent av de tillfrågade. Det är svårt att bedöma om siffran skulle förändras om alla kommuner hade svarat, men i runda tal torde det inte vara mer än 10 procent av kommunerna som har jämställdhet som övergripande mål för sin verksamhet.

Flickor och kvinnor prioriteras ibland

Hälften av kommunerna, 48 procent, uppger att de inte har gjort några specifika prioriteringar till förmån för flickor och kvinnor under de senaste åren. 46 procent uppger att de prioriterat flickor och kvinnor i viss utsträckning och fyra procent menar att de gjort det i hög utsträckning.

De typer av prioriteringar som genomförts fördelas enligt följande:

Satsat på nya verksamheter för flickor/kvinnor	15 %
Förbättrat för flickor/kvinnor i befintliga verksamheter	20 %
Infört särskilda kontantbidrag	14 %
Fler/bättre tider i anläggningar	11 %

Andra exempel på prioriteringar är att satsa på eller ge extra stöd till en ridanläggning, ha utbildning eller projekt för flickor, ta ut lägre avgifter för kvinnoidrott eller anordna tjejmässor på fritidsgården.

När utredningen frågat vad som varit skälet eller orsaken till omprioriteringarna svarar endast åtta procent att det berott på undersökningsresultaten från kultur- och fritidsvaneundersökningar. 16 procent säger att det varit en effekt av de övergripande jämställdhetsmålen, medan 25 procent svarar att det varit en följd av påtryckningar från exempelvis föreningslivet.

Aktivitetsbidrag

Enkätsvaren visar att ett fåtal kommuner har redovisningen av aktivitetsbidragen uppdelad på kön (tio procent), vilket innebär att 90 procent av kommunerna inte vet hur många aktiviteter som flickor respektive pojkar deltar i. Den tio-procentiga siffran är något överskattad eftersom uppföljningen av svaren visat att vissa kommuner enbart har uppgifter om andel flickor och pojkar som är *medlemmar* i bidragsberättigad ålder och inte hur stor andel av *aktiviteterna* som flickor respektive pojkar deltar i.

De kommuner som kan redovisa aktiviteter fördelade på kön har alla tagit fram nya speciella blanketter där uppgifterna från närvarokorten sammanställts. Detta gäller exempelvis för Båstad, som har en bidragskonstruktion med kronor per deltagare och Haparanda med konstruktionen kronor per aktivitet.

Danderyd avlastar redovisningsuppdraget från föreningarna genom att samla in närvarokort och ur dessa ta fram statistik över antalet aktiva individer uppdelat på kön. Ekerö, Karlshamn och Nynäshamn är kommuner som nyligen infört redovisning per kön, men ännu inte fått några resultat.

Majoriteten av kommunerna menar att de inte stött på något större motstånd från föreningarna när de bett om en könsdifferentierad redovisning av aktiviteter.

När det gäller åldersgränser för att erhålla aktivitetsbidrag har cirka tio procent av kommunerna ändrat sin *undre* gräns. Den vanligaste orsaken som anförs är att man vill motverka en tidig specialisering hos barnen. När det gäller den *övre* åldersgränsen har hälften av kommunerna satt den vid 18 - 20 år. Detta är alltså lägre än den statliga övre åldersgränsen som ligger vid 25 år. Cirka 20 procent av kommunerna har ändrat sin övre åldersgräns under de senaste åren. Det vanligaste skälet till denna ändring är att man anses vuxen vid 20 års ålder och att det således är omotiverat med bidrag till ungdomar över 20 år. Ett par kommuner har ingen övre åldersgräns och några kommuner har inget aktivitetsbidrag alls.

Fritidspolitiska konsekvenser

Vi har i avsnittet om fritidsvanor använt begreppen öppen och sluten verksamhet. Utgångspunkten för begreppsparet är vilken grad av hinder som deltagandet i olika verksamheter och nyttjandet av anläggningar reser. Vi kunde konstatera att de verksamheter och anläggningar där kvinnor finns i något större utsträckning än män, är de öppna verksamheterna som reser få hinder av organisatorisk eller ekonomisk karaktär för deltagandet. Frågan är då i vilket grad detta beaktas i den kommunala fritidspolitiken. Vem bestämmer vad som skall prioriteras?

Den öppna ungdomsverksamheten och fritidsgårdarna har sin tillkomst i insikten att även de som inte organiserar sig i föreningslivet skall ha någon stans att "ta vägen" på fritiden. Den öppna ungdomsverksamheten har i många tider motiverats av att kontrollera de grupper av ungdomar, d.v.s.pojkar, som man befarat skall hemfalla åt kriminalitet och missbruk.[115] Personalen på fritidsgårdarna har även fått agera som socialarbetare. Koncentrationen på pojkarnas faktiska eller potentiella bråkighet och samhällets vilja att förebygga de problem som medföljer har också motiverat att pojkarna tillåtits få stort utrymme inom fritidsgårdsverksamheten.[116] Pojkarnas beteende och preferenser vad gäller aktiviteter har fått styra inredningen på fritidsgårdarna där biljardbordet haft en självklar plats, men inte möblering som ger möjlighet till lugn och samvaro. Det finns en ökad medvetenhet idag om

---

[115]Olsson, H-E., *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?*, Studentlitteratur, Lund, 1992.

[116]Hanström, M., *Men tjejerna då! Erfarenheter från lokal tjejverksamhet på gården*. Fritidsforums förlag, 1994.

att fritidsgårdarna utgått från pojkar som normen för verksamheten vilket har lett till initiativ och diskussioner för att finna nya metoder där flickor *och* pojkar ges utrymme att vara sin egen "norm", samt att öka kunskapen hos dem som arbetar på fritidsgårdarna.[117]

Fritidsgårdarna utgör en del av den kommunala verksamheten. Av kommunernas totala kostnader för fritidssektorn, utgör kostnaderna för fritidsgårdarna cirka 10 procent (att jämföras med de 70 procent som kostnaderna anläggningar utgör).[118] Nedläggning av fritidsgårdar förefaller vara en besparingsåtgärd i vissa kommuner. Mellan 1991 och 1993 minskade antalet fritidsgårdar. Hotet om besparingar i verksamheten bekräftas av de erfarenheter som utredningen tagit del av vid samråd med personer verksamma inom området. Det menas att risken för besparingar i verksamheten är större i de kommuner som prioriterar föreningslivet och inte uttalar särskilda fritidspolitiska mål för den öppna ungdomsverksamheten. Vi har tidigare tagit upp de studier som visar att deltagandet i föreningsliv eller i de öppna ungdomsverksamheterna fortfarande är en klassfråga. Barn och ungdomar i de lägre socioekonomiska grupperna deltar mindre i föreningslivet än barn och ungdom i de högre socioekonomiska grupperna. Flickor i socialgrupp tre, med praktiskt tillval i skolan deltar minst i organiserade fritidsaktiviteter totalt sett, men av de som deltar är det främst i de öppna verksamheterna.[119] Att fritidspolitiken skall omfatta och arbeta med mål för den öppna ungdomsverksamheten är således också en fördelningsfråga. Föreningslivet har traditionellt haft ett stort inflytande i den kommunala fritidspolitiken. När kommunerna samråder med grupper utanför nämnd och förvaltning är det ofta med företrädare för föreningslivet. Frågan som väcks är vem som för de oorganiserades talan och ser till att även barn och ungdomar som av olika skäl inte deltar i föreningslivet ges möjligheter till en utvecklande och meningsskapande fritidsverksamhet.

Ett annat exempel på att fritidspolitiska beslut och val av vilka verksamheter som skall prioriteras har betydelse för den resursmässiga fördelningen mellan könen, är jämförelsen mellan ishallarna och

---

[117]Ett exempel är Ungdomsstyrelsens arbete med att stärka flickors roll i fritidsverksamheten. *Rätt ska vara rätt! Idéskrift om metoder att förändra flickors villkor på fritidsområdet.* Ungdomsstyrelsen rapporterar 6. Ungdomsstyrelsen, Stockholm, 1995.

[118]Lundkvist, A. & Fahlström, Ch., *Bidragens historia samt några fakta och diskussionsunderlag*. Svenska Kommunförbundet. 1995

[119]Claeson, Å., *Flickors fritid*. Fritid Stockholm, 1992.

ridhusen, som diskuteras i kapitlet om resursfördelning i kommunerna. Dessa två anläggningar med tillhörande verksamheter får ofta stå som exempel när flickors och pojkars fritid diskuteras. Vår bedömning är att genom att issporter som kräver inomhusanläggningar drar stora kostnader, innebär satsningar på ishallar stora subventioner i förhållande till vad många andra idrotter erhåller. Eftersom ishallen främst nyttjas av pojkar, kan det slå mot den könsmässiga fördelningen av resurserna totalt sett.

Fritidspolitiken i praktiken - två "fallstudier"

Utredningen har intervjuat fritidsförvaltningscheferna i två kommuner utifrån frågor om den kommunala situationen avseende befolkningsstruktur, ekonomi, etc., men också utifrån frågor om hur de som förvaltningstjänstemän uppfattar den kommunala fritidspolitiken, förändringar i fritidspolitiken sett några år tillbaka och hur den konkretiseras samt utifrån frågor om hur förhållandet mellan jämställdhet och fritidspolitik ser ut.

Vi valde Botkyrka kommun och Skellefteå kommun mot bakgrund av att dessa båda kommuner genomfört kultur- och fritidsvaneundersökningar och att de representerar två helt skilda typer av kommuner. Skellefteå är en välmående kommun i norr med både glesbygd och centralort och Botkyrka är en förortskommun i söder om Stockholm med hög invandring och ett svårt ekonomiskt läge. Utredningen ville undersöka förutsättningarna för skapandet av en fritidspolitik och hur varierande villkor påverkar detta. Dessutom har Botkyrka en sammanslagen kultur- och fritidsförvaltning, medan Skellefteå har separata förvaltningar.[120]

De kommunala villkoren

Botkyrka är en kommun med hög invandring, bostadssegregation och områden med s.k. miljonprogramsbostäder. I norra Botkyrka är arbetslösheten tio procentenheter högre än genomsnittet i andra kommuner. Det finns stora sociala skillnader mellan norra Botkyrka som byggdes under miljonprogramtiden och där kommunens flesta invandra-

[120]Förvaltningscheferna är Sylvia Segerstål, chef för kultur- och fritidsförvaltningen i Botkyrka kommun och Leif Gustavsson, chef för fritidsförvaltningen i Skellefteå kommun.

re bor och södra Botkyrka där det mest bor svenskar i villaområden. Detta innebär att den kommunala politiken mycket handlar om att balansera mellan att tillhandahålla en generell service i södra Botkyrka där den kommunala skattekraften finns och att rikta insatser till norra Botkyrka där behoven av den kommunala servicen är större. Botkyrka erfar redan en vikande skattekraft i kommunen på grund av att de välbeställda i södra Botkyrka flyttar ut. Botkyrka har ett svårt kommunalekonomiskt läge och anför skatteutjämningssystemet som ett välkommet tillskott till det trängda läget. Det främsta skälet till sammanslagningen av kulturen och fritiden var också ekonomiskt, för att spara pengar.

Skellefteås geografiska och demografiska struktur är ovanlig såtillvida att kommunen innehåller såväl glesbygd som en relativt stor centralort. Ett av de största problemen i kommunen anses utflyttningen till andra orter söderut vara, i synnerhet är det bekymrande att det är främst flickor som flyttar och kommunen befarar att det resulterar i en vikande kvinnlig befolkning vilket andra kommuner fått erfara. Tidigare tjänade kommunen på inflyttningen från det norrländska inlandet, genom att många kom till kusten och Skellefteå, men idag flyttar även Skellefteåborna till städer söderut, som har högskolor och universitet. De som flyttar för att utbilda sig kommer heller inte tillbaka. Förvaltningschefen uttrycker det så, att för kommunen innebär en utflyttning av flickorna och av "begåvningarna", de som vill utbilda sig, vilket leder till att det redan idag är svårt att få personal med högskolekompetens till den kommunala sektorn, i synnerhet gäller detta inom fritidssektorn. Historiskt är kommunen en gruv- och industristad, men idag finns även elektronik och dataföretag etablerade i kommunen. Till dessa och till en utveckling av tjänstesektorn står hoppet om en minskad utflyttning och ökad inflyttning. Arbetslösheten är relativt stor även i Skellefteå, i synnerhet gäller detta för arbetslösheten bland ungdomar som ligger på cirka tolv procent.

De fritidspolitiska målen

Botkyrkas målbeskrivning för kultur- och fritidspolitiken är uppdelad i övergripande mål för hela verksamheten samt operativa mål för varje verksamhetsområde vari anläggningar, fritidsverksamhet, föreningsstöd, kulturverksamhet, bibliotek och kulturminnesvård ingår. Det första av de övergripande målen är att genom kulturverksamheten skapa en bättre samhällsmiljö och ge kommunen en ökad attraktionskraft för boende och företagande. De två övriga handlar om att möjliggöra för människor

att vara delaktiga i demokratin och att bidra till människors utveckling. Jämställdhet finns inte formulerat i måldokumentet, men beträffande föreningsstödet vill man särskilt stödja föreningsaktiviteter som engagerar flickor.[121]

Förvaltningschefen menar att av tradition har föreningslivet i Botkyrka varit prioriterat, vilket verkar något motsägelsefullt eftersom föreningsdeltagandet i Botkyrka är lågt i jämförelse med andra kommuner. Prioriteringen av flickors aktiviteter, så som det uttrycks i måldokumentet, stämmer inte heller riktigt överens med hur det ser ut, utan det verkar rimligt att säga att detta mål faktiskt inte uppfyllts. På en övergripande nivå anförs också att det för att möjliggöra invånarnas nyttjande av fritidsverksamheten är viktigt att ha en god "fritids-infrastruktur" i kommunen, vilket både inbegriper att ha väl fungerande anläggningar och att ha fungerande offentliga kommunikationer i anslutning till dessa anläggningar.

En av förvaltningens uppgifter är att uppmärksamma när det uppstår skillnader mellan mål och ekonomi, alltså när målen inte går att genomföra på grund av brist på pengar. En annan uppgift är uppföljning av målen. En fritidsvaneundersökning har genomförts, men man har inte beslutat sig för när nästa fritidsvaneundersökning skall göras och vilket intervall man skall ha mellan undersökningarna. Under 1995 påbörjades ett två-årigt projekt, finansierat via Trygghetsfonden, som syftar till att skapa en uppföljnings- och utvärderingsplan för alla delar och nivåer inom förvaltningen. Tanken är att personalen skall utbildas i att genomföra olika typer av undersökningar i syfte att följa upp och förbättra sin service och att personalen utvecklas och höjer sin kompetens.[122]

Skellefteå kommun har sedan flera år tillbaka en utarbetad modell för målformulering och utvärdering. Den bygger på att en övergripande verksamhetsidé för samtliga verksamhetsområden formuleras. Under denna formuleras sedan mål för de olika verksamheterna med kravet att de skall vara realistiska, konkreta och mätbara. Sedan genomförs, utöver mindre kontinuerliga uppföljningar, en kultur- och fritidsvaneundersökning varje mandatperiod. Syftet med fritidsvaneundersökningarna är att de ska utvärdera om de uppsatta målen nåtts. Analysen av kultur- och fritidsvaneundersökningen resulterar i att nya mål ställs upp. Verksam-

---

[121]Mål för kultur- och fritidspolitiken i Botkyrka. Måldokument 1995-06-15. Botkyrka kommun.

[122]Strategisk utvärdering - ett lagarbete som leder till personalutveckling. Botkyrka kommun, 1995.

hetsidéerna fastställs av nämnden och förvaltningen lägger sedan en verksamhetsplan för att operationalisera och förverkliga målen. En del av den fortlöpande uppföljningen utgörs av de fyrtio föreningsadministratörer som kommunen bekostar. Föreningsadministratörerna fungerar som referensgrupp till förvaltningen och används för att sätta igång verksamheter eller hjälpa till vid startandet av nya föreningar.

På frågan vilka politiska skiljelinjer som finns i fritidsnämnderna svarar både Botkyrkas och Skellefteås förvaltningschefer att några sådana är svåra att urskilja. Skellefteå menar att det möjligen finns en något högre ambition med fritidspolitiken hos det socialistiska än hos det borgerliga blocket. Förvaltningschefen i Botkyrka menar att det i fullmäktige finns större politiska skiljelinjer, där det socialistiska blocket värderar vikten av en fungerande fritidssektor och av att stödja föreningslivet något högre än det borgerliga. I sakfrågor går ofta skiljelinjen mellan vad kommunen skall eller inte skall stödja eller subventionera, där det borgerliga blocket förespråkar privatisering i större utsträckning än det socialistiska.

Öppen eller sluten verksamhet

På frågan hur förvaltningscheferna förstod *öppen* respektive *sluten* verksamhet, var svaret från Botkyrka att man inte diskuterade i dessa termer, utan mer om allmänhet kontra föreningsliv. Den politiska styrningen av verksamheten består främst av att barn, ungdom och flickor är prioriterade grupper vid fördelningen av tider till anläggningar samt att man försöker balansera mellan allmänhetens och föreningslivets tillgång till anläggningarna.

Förvaltningschefen i Skellefteå menar att öppenhet och slutenhet är utgångspunkter vid deras diskussioner om verksamheten. Den öppna ungdomsverksamheten och fritidsgårdarna prioriteras högre än föreningslivet. En verksamhet som har ett starkt stöd från kommunen är föreningen Urkraft som bildades 1985. Det var ungdomar och vuxna som ville hitta alternativa former för en ungdomsverksamhet som bygger på att ungdomarna själva skall ta ansvar för sin verksamhet och åstadkomma saker som är viktiga både för dem själva och för andra. Ett nytt hus har byggts för Urkrafts verksamhet där det finns kafé, restaurang, möjligheter till utbildning, till kultur- och idrottsverksamhet, etc. Verksamheten drivs av 130 heltidsanställda ungdomar.

Jämställdhet

Båda förvaltningscheferna uppger att diskussioner om jämställdhet förs i nämnden och att det inte finns politiska skiljelinjer i frågan. Förvaltningschefen i Botkyrka menar åter, att på grund av ekonomin kan inga stora satsningar på flickor göras, men man försöker göra små förändringar som inte kostar så mycket samt förändra inom det befintliga. Flickorna efterfrågar exempelvis kampsporter, vilket man försöker att tillgodose, men ridningen är underdimensionerad och behovet och efterfrågan är inte alls täckt i kommunen.

Förändringar?

De förändringar som skett i den kommunala fritidspolitiken under 1990-talet har varit de motsatta i Botkyrka och Skellefteå. I Botkyrka handlar det om besparingar och rationaliseringar framtvingade av det kommunalekonomiska läget, medan det i Skellefteå handlar om expansion både av verksamheter och av förvaltningens ansvarsområde.

Det största politiska beslutet som tagits i Botkyrka var sammanslagningen av kultur- och fritidsförvaltningarna och detta gjordes av besparingsskäl. Besparingarna innebar också att noll-taxorna avskaffades och avgifter infördes, samt att bidragsgivningen förändrades. Önskemålen från kommuninvånarna om upprustning av lokaler och anläggningar har inte kunnat tillgodoses i den omfattning som planerats. Kommunen har fått säga nej till upprustning av badhus och byggnation av ridhus. Ishallen som byggdes 1987 och som är dyr i drift och har höga kapitalkostnader, har fortfarande noll-taxa genom att detta regleras i ett flerårigt avtal. När avtalet löper ut 1996 kommer det att omförhandlas så att brukande förening istället får ett lokalbidrag. Handlingsutrymmet är med andra ord begränsat på grund av det kärva ekonomiska läget i Botkyrka, men förvaltningschefen menar att det finns en förståelse bland kommuninvånarna att kommunen har begränsade möjligheter att ge bidrag och subventioner.

Skellefteå har under 1990-talet gjort betydande investeringar i nya anläggningar, vilket har motiverats av resultaten från fritidsvaneundersökningarna. Förvaltningen har tagit över ansvar för verksamheter från andra förvaltningar genom att ansvara för den totala bidragsadministrationen i kommunen samt organisera verksamheten för handikappade. Expansionen av förvaltningen ligger i linje med ambitionen att vidga fritidsbegreppet inom kommunen till att innehålla andra komponenter än de traditionella. Man arbetar också för att i samarbete med Luleå

högskola utforma en högskoleutbildning i Skellefteå med inriktning på att utbilda människor för arbete inom fritidssektorn. Skellefteå kommun menar att de själva är i behov av en sådan utbildad personal. Att slå samman kultur- och fritidsförvaltningarna är inte alls aktuellt i Skellefteå. Skälen till detta är att det inte föreligger några ekonomiska behov och att man anser att sammanslagningen hotar en självständig fritidspolitik. Samarbete mellan kultur och fritid välkomnas, men utan sammanslagning.

5.2 Socioekonomiska och etniska bakgrundsfaktorer och kön

När man utgår från kön i en analys av makt och fördelning av resurser väcks ofta frågor om vilken betydelse andra former av marginalisering och underordning har för kvinnor. Vilka andra förklaringsbärande faktorer, såsom sociala, ekonomiska och etniska förhållanden, är av betydelse för makt- och resursfördelning? Ibland framförs att vissa kvinnor har mer makt och resurser än vissa män och att vissa kvinnor är mer aktiva och får en större del av de offentliga resurserna än vissa män.[123] Trots dessa argumenteringar finns en bred överensstämmelse om att det råder ojämställdhet mellan könen, att kvinnor som grupp(er)är underordnade män som grupp(er).[124] Det skulle således vara fråga om en relativ ojämställdhet.[125] Hur högt förklaringsvärde har då kön när även sociala, ekonomiska och etniska faktorer tas med i analysen? Vilken betydelse har social, ekonomisk och etnisk bakgrund för deltagandet i och nyttjandet av den offentliga fritidsverksamheten och hur samvarierar dessa faktorer med kön.

De kommuner som genomfört sina fritidsvaneundersökningar efter Kommunförbundets modell använder sig normalt inte av socioekonomiska eller etniska bakgrundsfaktorer. Skellefteå kommun har dock kopplat

---

[123]Det påpekas ofta att flickor i socialgrupp 1 är mer aktiva i den offentliga fritidsverksamheten än pojkar i socialgrupp 3. Se exempelvis Claeson, Å. *Flickors fritid*, s. 15 och Ulmanen, P. *Stärkta flickor*, s. 21

[124]Eduards M., Landby "Den feministiska utmaningen - kvinnors kollektiva handlande" i Åström G. & Hirdman H. (red.) *Kontrakt i kris*. Carlsson Bokförlag, Stockholm. 1992

[125]Jämför Åström G., "Föräldraförsäkring och vårdnadsbidrag - om förhållandet mellan ideologi och verklighet" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1990:2

resultaten från fritidsvaneundersökningarna till kommunens befolkningsstatistik och har därigenom fått en bild av fritidsvanorna i olika bostadsområden. Ulf Blomdahls modell däremot omfattar både skolframgång och ekonomiska resurser. Med skolframgång menas de tillval av ämnen som eleverna gör i skolan och med de ekonomiska resurserna avses den materiella standard och boendestandard som barnens familjer har. "Skolframgång" som bakgrundsvariabel har visat sig ha stort förklaringsvärde när det gäller nyttjandet och deltagandet i fritidsverksamheter.[126]

De socioekonomiska faktorernas betydelse för nyttjandet av det offentliga fritidsutbudet har diskuterats flitigt. Studier som mer utförligt undersöker sambanden mellan ålder, kön, etnicitet, geografisk bosättning och kontextuella faktorer finns däremot inte i samma utsträckning.[127] Fler mönster torde alltså finnas att upptäcka.

Socioekonomiska faktorer

Studier över sambandet mellan föreningsanslutning och socioekonomiska bakgrundsfaktorer visar att lägre socioekonomisk status samvarierar med ett lägre föreningsdeltagande. Barn och ungdomar vars föräldrar har en hög socioekonomisk status är överrepresenterade i föreningslivet.[128] Detta gäller för barn och ungdomar i alla åldersgrupper och framförallt för föreningstyperna individuell idrott, scouter och politiskt ungdomsförbund. Om en jämförelse görs över tid visar det sig att även om det skett en generell ökning av andelen föreningsmedlemmar sedan 1974, är de sociala skillnaderna konstanta. De grupper som ökat sin föreningsanslutning mest är flickor i socialgrupp ett och pojkar i socialgrupp två och tre.[129]

Studien *Flickors fritid* hävdar att det förekommer större skillnader inom flickgruppen än inom pojkgruppen när det gäller deltagande i det organiserade fritidsutbudet. Baserat på Ulf Blomdahls studier av föreningsdeltagande, visar rapporten att flickor och pojkar ur socialgrupp ett med teoretiska tillval i skolan i lika hög grad är anslutna till föreningar. Flickor och pojkar i socialgrupp tre med praktiskt tillval i skolan uppvisar däremot en stor könsskillnad i föreningsanslutning.

---

[126]Claeson, Åsa. *Flickors fritid*. Fritid Stockholm, 1992. s. 14

[127]Nilsson, P. *Den allvarsamma fritiden*. Statens Ungdomsråd 1994. s. 92

[128]Ibid., s. 35

[129]Blomdahl, Ulf. *Folkrörelserna och folket*, 1990. s. 37f.

Flickor i socialgrupp tre är underrepresenterade i så gott som samtliga föreningstyper och sammanlagt står nästan hälften av flickorna ur denna socialgrupp utanför det organiserade föreningslivet.[130] Andelen pojkar i socialgrupp tre som står utanför föreningslivet är mycket mindre.

"Skolframgång" har således visat sig ha högt föklaringsvärde för val av fritidsaktiviteter. Fritid Stockholm visar detta i flera av sina rapporter och den tolkning som görs är att skolans organisering spiller över på fritiden. Man menar att den organiserade fritiden (föreningslivet och kommunala musikskolan) och skolan har en liknande organisering och att de utgår från samma värden. Detta innebär att den som finner sig väl tillrätta inom skolans ram, även har lätt att ta till sig den organiserade fritidens mål och värden. Denna tolkningsram föranleder en kategorisering i *expressiv* och *instrumentell* aktivitetstyp.[131] Beroende på vilken typ av verksamhet som barn och ungdomar väljer karaktäriseras deras val i termer av expressiv och instrumentell fritidsstil. Den övergripande skillnaden mellan de expressiva och de instrumentella aktivitetstyperna förklaras på följande sätt: *de expressiva aktiviteterna sätter individen och dennes personliga mål i centrum, medan de instrumentella aktiviteterna i likhet med skolan har en läroplan och en målsättning som ofta är oberoende av deltagarna.*[132] Den instrumentella fritidsaktiviteten sägs ha långsiktiga mål som, om de ska uppnås, kräver tid, tålamod och kontinuitet, den kräver dessutom medlemsskap och/eller föranmälan. Den expressiva fritidsaktiviteten har kortsiktiga mål som deltagarna stimuleras att inrikta sig på. Den är öppen och kräver ingen föranmälan eller medlemskap och man är fri att komma, gå och göra som man vill. Exempel på instrumentell fritidsaktivitet är att vara med i förening eller delta i kommunala musikskolan, medan fritidsgårdsverksamhet betecknas som en expressiv fritidsaktivitet.

En jämförelse mellan fritidsstil och socialgrupp visar, enligt Fritid Stockholms undersökningar, att barn och ungdom ur socialgrupp tre med icke-teoretisk inriktning i skolan, generellt har en expressiv fritidsstil, vilket innebär att de i mindre utsträckning söker sig till de organiserade fritidsaktiviteterna och i större utsträckning till de öppna. Detta generella faktum gäller i synnerhet pojkarna. I högstadiet har 23 procent av pojkarna fritidsgården som sin enda fritidsverksamhet, medan

---

[130]Claeson, Åsa, 1992, s. 15.

[131]Begreppen tycks vara hämtade från den finländske sociologen Erik Allardt och hans teori om fritidens kumulativitet. Se Nilsson P. *Den allvarsamma fritiden*. Statens Ungdomsråd 1994. s. 93

[132]Claeson Å. 1992, s.15

motsvarande andel bland flickorna är 13 procent. Flickorna i socialgrupp tre med icke-teoretisk inriktning, är den grupp som inte bara står utanför den organiserade fritidsverksamheten, utan också går mindre på fritidsgård.[133]

Ett annat begreppspar som flitigt används för att beskriva flickors och pojkars fritidsmönster är "att vara" och "att verka". Begreppen kombineras dessutom ofta med instrumentell och expressiv fritidsstil. "Att vara" innebär att vara relationsinriktad eller kamratorienterad, "att verka" innebär att mindre vikt läggs vid de sociala relationerna, men desto mer vid handling och aktivitet.

Begreppen lanserades av sociologen Anita Dahlgren under 1970-talet. Hon menade att flickors och pojkars ungdomstid var så olika, att det var skäl att tala om skilda världar. Amerikansk forskning på spädbarn och Dahlgrens egna empiriska studier föranledde henne att systematisera flickors beteenden till "att vara" och pojkars beteenden till "att verka".[134]

Dahlgrens forskning tar inte sin utgångspunkt i en feministisk samhällsförståelse och några diskussioner om makt och kvinnors position i samhället varken drivs eller omnämns. Dahlgren menar att de två världar som hon kategoriserat länkas samman av flickornas intresse för romantik.[135]

I dagens (feministiska) forskning, framstår denna typ av essentialistisk begreppsformering som förlegad, för att inte säga konserverande, av kvinnors underordning i maktstrukturen. De ideologiska (och dolda) hörnstenarna i Dahlgrens teoribygge utgörs av betoningen på könens olikhet och att detta är biologiskt nedärvt. Man kan säga att Dahlgrens teori representerar en särartsideologi, som hävdar att de biologiska skillnaderna mellan könen är bestämmande för deras sociala beteenden. Den syftar till en uppvärdering av den sant kvinnliga essensen eller ett kvinnligt väsen. Ett alternativt synsätt skulle utgå från en likhetsideologi, som ser skillnaderna mellan könen som socialt skapade av det samhälle vi lever i. Likhetsideologin skiljer på det biologiska och det sociala könet med begreppen kön och genus. Utgångspunkten är en analys av maktstrukturen där kvinnlighet och manlighet ses som

---

[133]Claeson Å., s.16

[134]Dahlgren, Anita. *Två världar. Om ungdomar och könsroller - ett kunskapssociologiskt perspektiv*. 1979. s. 178

[135]Ibid., s. 7 och 171.

konstruerade utifrån en könsmaktstruktur där kvinnan är underordnad och mannen överordnad.[136]

Riskerna med att betona särarten, är att tillskriva könen egenskaper som inte har någon giltighet, eller att definiera kvinnligheten som en avvikelse från normen och därmed legitimera att kvinnor inte skall ha tillgång till vissa arenor i samhället, eftersom flickor ju är annorlunda. Särartsförespråkarna stödjer sig ofta på individcentrerade förklaringsmodeller, vilket också Dahlgrens studie kan sägas göra. Flickor omnämns som självcentrerade med brist på verklighetsförankring.

Dahlgrens teori utgår inte från en problematisering av flickors position i samhällsstrukturen. Hon poängterar att de båda beteendena "att vara" och "att verka" kompletterar varandra.[137] Med andra ord är det en "naturlig ordning" att flickor "är" och pojkar "verkar" och det som överbryggar klyftan mellan dessa två världar är flickors romantiska intresse för pojkar. Flickors intresse för romantik och relationer sägs vara anledningen till deras minskade föreningsaktivitet i tonåren. Frågan om det eventuellt kan vara så att flickor inte känner sig välkomna i föreningslivet eller att de har små möjligheter att påverka detta, d.v.s att det skulle vara fel på föreningslivet och inte på flickorna, lyfts inte upp som ett tänkbart skäl i detta sammanhang.

I senare studier har Anita Dahlgren mer inriktat sig på flickors erfarenheter av föreningslivet. Hon har påvisat att flickors behov inte blir bemötta och att flickor t.o.m. lär sig att de inte är lika mycket värda som pojkarna genom att de får erfara att deras aktiviteter är mindre värda och belönas mindre än pojkarnas. Dahlgren har också framfört att det är ett demokratiskt problem förknippat med att flickor inte tar del av föreningslivet.[138]

Dahlgrens teori om "vara" och "verka" har några år på nacken. Nyare (feministisk) forskning om relationen mellan kvinnor och män har kommit till andra slutsatser än Dahlgren och kan således sägas

---

[136]Se exempelvis Hirdman, Y. *Genussystemet* i SOU 1990:44 Maktutredningens huvudrapport.

[137]Dahlgren A., s. 26

[138]Dahlgren, Anita. Kvinnlig motkultur i föreningslivet, i *Uppväxtvillkor*, nr.3, 1990, Statens Ungdomsråd; Fostran till intima relationer. Om unga kvinnor i närkamp med föreningslivet i Löfgren, A. & Norell, M. (red.): *Att förstå ungdom. Identitet och mening i en föränderlig värld.* 1992; Dahlgren, Anita och Dahlgren, Rune. *Kom igen flickor! En explorativ studie av flickors och unga kvinnors delaktighet och inflytande i föreningslivet.* JÄMFO-rapport nr. 18, 1992

"korrigera" hennes analys.[139] Icke desto mindre ligger Dahlgrens teori om att "vara" och "verka" till grund för en hel del av det som skrivits om flickors fritid.[140] Syftet med studierna är att försöka förstå flickors beteende och varför de inte alltid finner sig väl tillrätta i den organiserade och offentligt subventionerade fritidsverksamheten. Det är emellertid problematiskt att använda begrepp som "vara" och "verka" eftersom de riskerar att legitimera kvinnors underordning. Olikheten betonas, eller rättare sagt sker en betoning på flickors avvikelse från normen och därmed kan ett argument föras in varför flickor inte tar del av de offentliga resurserna. En annan risk är att aktiviteter som utformas utifrån en definierad form också verkar normativt, vilket kan leda till att de flickor som inte trivs i "vara" , inte betraktas som "riktiga flickor".

Det positiva med Fritid Stockholms rapporter är att de försöker visa hur flickor systematiskt exkluderas och hur den manliga normen slår igenom i verksamheten, genom att man främst ser till att möta pojkars behov och beteenden. Ett mycket talande exempel på detta är att (de bråkiga) pojkarna har fått forma fritidsgårdarnas inredning.[141] I en slags jämlikhetssträvan togs de s.k. Eva-rummen, som var utrymmen enbart för flickor, bort från fritidsgårdarna under 1970-talet. Det ansågs förlegat och särartsmässigt att flickorna skulle hållas i egna rum. Det var emellertid ingen som övervägde att slänga ut biljardbordet.[142] Man ville med andra ord bort från ett särartstänkande, men sökte som ersättning inte forma verksamheten så att den passade både flickor och pojkar, vilket följaktligen innebar att flickor skulle anpassas till pojknormen och intressera sig för det pojkar intresserade sig för.

För att återknyta till fritidsstilar, har Per Nilsson kritiserat Blomdahls och Elofssons kategorisering i instrumentell och expressiv fritidsaktivitet genom att uppmärksamma att signifikanta samband i en hel undersökningsgrupp har svaga samband när det gäller enbart flickgruppen. Nilsson menar att den slutsats som borde dras av detta är att den strikta dikotomin mellan instrumentell och expressiv aktivitet inte äger samma

---

[139]Se exempelvis Anna G. Jónasdottír ,*Love Power and Political Interests. Towards a theory of Patriarchy in Contemporary Western Societies*, 1991 och Carin Holmberg, *Det kallas kärlek. Om kvinnans underordning och mannens överordning hos jämställda par*, 1993

[140] Det allra senaste exemplet, där "att vara" och "att verka" begreppen används är i Ungdomsstyrelsens rapport *Rätt ska vara rätt! Idéskrift om metoder att förändra flickors villkor på fritidsområdet.* Rapport nr. 6 1995.

[141]Blomdahl, U. och Claeson, Å. (red.)*Fritidsgården - dess besökare och framtid*. Fritid Stockholm 1989. s. 36f.

[142]*Rätt ska vara rätt!* , Ungdomsstyrelsen, s. 55

giltighet för flickor som för pojkar, att flickor förefaller ha en annan fritidsstil än pojkar. Men för att synliggöra en eventuellt annorlunda fritidsstil måste dikotomin överges och andra analysinstrument tillämpas.[143]

Anders Janhammars rapport om gymnasieungdomars fritidsvanor, där modellen med instrumentell och expressiv fritidsstil också tillämpas, belägger svagheten som Per Nilsson pekat på. Janhammar menar att flickor är lika aktiva som pojkar på sin fritid, men pojkar dominerar de offentliga satsningarna, medan flickors fritidsaktiviteter är förlagda till hemmen eller till de icke-offentligt subventionerade fritidsverksamheterna. Att dra slutsatsen att flickor är inaktiva eller passiva utifrån en statistik som enbart bygger på undersökningar av deltagandet i det offentliga fritidsutbudet ger en skev bild.[144] Det Janhammar (till sin förvåning) noterar är att gymnasieflickor som går på teoretisk linje och som enligt modellen har en instrumentell fritidsstil, har *önskemål* om aktiviteter som är att beteckna som expressiva, exempelvis dans, work-out och caféer.[145] Detta faktum utvecklas inte till att eventuellt resultera i en kritik av modellen, utan blir en randanmärkning i rapporten.

Utgångspunkten för en systematisering i instrumentell eller expressiv fritidsaktivitet eller stil är att de två begreppen äger giltighet för båda könen. Både flickor och pojkar ägnar sig åt instrumentella och expressiva aktiviteter, men något utrymme för att överskrida de definierade könskategorierna "att vara" och "att verka" finns inte. Enligt modellen kan inte flickor "verka" och pojkar kan inte "vara". Flickor och pojkar kan ägna sig åt samma aktivitet, men inom modellens ram förklaras flickor och pojkar värdera och prioritera olika saker inom aktiviteten. Dikotomin är statisk, vilket innebär att enligt modellen prioriterar flickorna alltid den sociala gemenskapen, intimitet och mänskliga relationer högre än resultat, medan det är tvärtom för pojkar. Flickor som prioriterar tävlingsmomentet och pojkar som prioriterar gemenskap torde således hamna utanför modellen. Trots den kritik som kan riktas mot denna systematisering, kan man med modellen visa att flickor avviker från normen genom att fungera på ett sätt som inte premieras eller satsas på från samhällets sida. Den grupp som allra minst kommer i åtnjutande av de offentliga fritidssatsningarna är flickor i socialgrupp

[143]Nilsson, P., 1994 s. 95

[144]Janhammar, Anders. *Pojkars aktivitet Flickors passivitet*. s. 19f.

[145]Janhammar, A., 1993, s. 20

tre.[146] Modellen kan ge en beskrivning av varför en stor del av flickorna står utanför både den organiserade/slutna och den öppna fritidsverksamheten.

I ett antal rapporter om ungdomars (och i synnerhet flickors) fritidsvanor kan man se att det i princip endast används en teoretisk ram, som i stora drag utgörs av kategoriseringen i instrumentell och expressiv fritidsstil kopplat till det sociala beteendet att vara eller att verka.[147] En annan teoretisk infallsvinkel som inspirerat flera ungdomsforskare är Pierre Bourdieus. Man tycker sig där finna ett mer dynamiskt sätt att systematisera och förklara ungdomars livsstil genom att skapa en socialgruppsindelning som innehåller såväl vertikala som horisontella dimensioner, om både ser till det ekonomiska och det kulturella kapital den enskilde besitter.[148]

Invandrarbakgrund

Det finns få rapporter som behandlar invandrarungdomars fritidsvanor. De kommuner som utfört fritidsvaneundersökningar efter Kommunförbundets modell har inte invandrarbakgrund med som en variabel, vilket däremot Ulf Blomdahl har i sina senaste undersökningar.

En rapport från Invandrarverket från 1982 behandlade invandrarungdom och fritid. Med invandrarungdomar avsågs personer födda utomlands i åldern 0-24 år som antingen är utländska medborgare eller har blivit svenska medborgare.[149] I rapporten valdes sju invandrargrupper ut (finska, jugoslaviska, estniska, turkiska, assyriska/syrianska, grekiska och latinamerikanska) för att studera dessa gruppers fritidsverksamhet. Rapporten poängterade att det finns stora skillnader såväl inom respektive invandrargrupp som mellan invandrargrupperna. De likheter man ville framhålla var emellertid att invandrare är överrepresenterade i resurssvaga bostadsområden, de har i genomsnitt dålig skolunderbyggnad och de drabbas mer av arbetslöshet och social

---

[146]Se Claeson, Åsa. *Flickor och den organiserade fritiden*. Fritid Stockholm 1990. s. 7; *Flickors fritid*. Fritid Stockholm 1992, s. 16; Janhammar, Anders. *Pojkars aktivitet Flickors passivitet?* Fritid Stockholm 1993, s.19f;

[147]Detta gäller i synnerhet de rapporter som baseras på Fritid Stockholms material.

[148]Nilsson, P., 1994 s. 47

[149]*Invandrarungdom och fritid*. SIV Rapport nr. 3/82. Statens Invandrarverk, 1982. s. 7

utslagning. Invandrare som socialgrupp deltar också mindre än andra socialgrupper i det offentliga fritids- och kulturutbudet.[150] Ett lågt deltagande i den organiserade fritids- och kulturverksamheten gäller i synnerhet de i socialgrupp tre som kommer från socialt och kulturellt avlägsna miljöer.[151] Någon utförligare diskussion om invandrarflickors deltagande i fritidsverksamheten förs inte i rapporten, men på några ställen nämns att flickor deltar i mycket mindre utsträckning än pojkar i gemensamhetsaktiviteter.

Ulf Blomdahl, som arbetar med en studie av invandrarungdomarnas deltagande i fritidsverksamhet, menar att det är stora skillnader mellan invandrare beroende på ursprungsland, huruvida man är född i Sverige eller inte och i sådana fall, hur lång tid man varit här.[152] De generella tendenserna i Blomdahls material visar att de pojkar med utländska föräldrar som är födda i Sverige är lika aktiva som pojkar med svenska föräldrar. Flickor däremot som är födda i Sverige och har utländska föräldrar, deltar i mindre utsträckning i den offentliga fritidsverksamheten än flickor med svenska föräldrar. Det är emellertid de ungdomar som är födda utomlands av utländska föräldrar och som varit i Sverige högst fyra år som deltar allra minst. Något mindre än hälften av pojkarna (48 procent) står utanför den offentliga fritidsverksamheten, medan hela 63 procent av flickorna står utanför.

När det gäller olika typer av aktiviteter deltar pojkar med invandrarbakgrund i instrumentella aktivitetstyper i mindre utsträckning än svenska pojkar. Invandrarflickornas deltagande i de instrumentella aktiviteterna är mycket lägre än de svenska flickornas. Mellan 55 och 86 procent av dessa flickor står utanför. Skillnaderna beror på ursprungsland och hur lång tid de varit i Sverige.

Diskussion

För att sammanfatta och återknyta till inledningen av kapitlet, kan studierna som vi redovisat ovan både bekräfta och delvis förkasta påståendet att det skulle vara fråga om en relativ ojämställdhet när social och ekonomisk bakgrund kopplas till kön i analysen. Enligt

---

[150] *Invandrarungdom och fritid*. s. 101

[151] *Invandrarungdom och fritid*. s. 8

[152] Pettersson Svenneke, D. Invandrarflickors fritid i Ericsson M. & Poikolainen K. (red.) *Som om dom inte fanns - invandrartjejerna!* Fritidsforum. 1995. Uppgifterna bygger på en intervju med Ulf Blomdahl.

forskningen är flickor i socialgrupp ett med teoretiskt tillval i skolan mer aktiva i den offentliga fritidsverksamheten än pojkar i socialgrupp tre med icke-teoretiskt tillval i skolan. Det innebär att alla flickor inte är underrepresenterade i förhållande till alla pojkar. Vissa flickor kan vara överrepresenterade till vissa pojkar. Men jämför man pojkar och flickor inom samma socialgrupp, framträder både ett ojämställt och ett jämställt förhållande. Flickorna i socialgrupp tre är underrepresenterade i jämförelse med pojkarna i samma grupp, medan flickorna i socialgrupp ett deltar i fritidsverksamheten i lika stor utsträckning som motsvarande pojkar.

Andra aspekter att beakta är kvantitet och kvalitet, d.v.s antal aktiviteter respektive kvalitet på verksamheten. De ovanstående siffrorna är baserade på ett generellt nyttjande, d.v.s huruvida individen har deltagit i en aktivitet någon gång de senaste fyra veckorna, vilket innebär att det inte säger något om frekvensen i antal aktivitetstillfällen under denna period. Beräkningarna från Eksjö, Jönköping och Borås på antal aktiviteter som flickor stod för i förhållande till pojkarnas aktiviteter, visade att det i genomsnitt gick färre flickaktiviteter per pojkaktivitet. Vidare visade det sig också att vid ett regelbundet eller högfrekvent nyttjande var den generella tendensen att pojkarnas andel ökade, vilket innebar att en tydlig flickdominans endast kunde påvisas i några få av de verksamheter vi undersökte (musikskolan och ridverksamheten). Det är därmed tänkbart att även flickorna i socialgrupp ett är underrepresenterade i förhållande till pojkarna i samma socialgrupp, om man även beaktar aktivitets- och nyttjandefrekvens.

I Anita Dahlgrens intervjuer med flickor inom idrott och föreningsliv kan man se skillnader mellan flickors och pojkars deltagande ur kvalitativa aspekter.[153] Här tas sånt som att flickor får sämre träningstider, inte får kvalificerade ledare och inte känner sig välkomna i föreningsstyrelser upp och som kan sägas vara aspekter av kvaliteten på verksamheten.

Således förefaller det troligt att även flickor i socialgrupp 1 är missgynnade i förhållande till pojkarna i samma socialgrupp. De socioekonomiska faktorerna (och skolframgång) är starkt förklaringsbärande när det gäller vilka aktiviteter man ägnar sig åt, men inom varje grupp är kön avgörande för vem som är mest aktiv. Skall man

[153]Dahlgren A. och Dahlgren R. *Kom igen flickor!En explorativ studie av flickors och unga kvinnors delaktighet i föreningslivet.* JÄMFO-rapport nr. 19, 1990. För en sammanfattning se Dahlgren A. Flickors deltagande på pojkars villkor är inte jämställdhet i *Forskning om ungdom. Rapport från en ungdomsforskningskonferens 1993.* Forskningsrådsnämnden 1993.

polarisera kan man säga att under- eller överordning köns- och socialgruppsmässigt verkar vara förklaringsgivande för i vilken utsträckning man deltar eller är aktiv i det offentliga fritidsutbudet, d.v.s. en "ackumulerad underordning" innebär lägre deltagande i fritidsverksamheten. Bär individen på två former av underordning, klassmässigt och könsmässigt, deltar hon minst i den offentliga fritidsverksamheten (flickor, socialgrupp 3), och den som har två former av överordning deltar mest.

Etnicitet eller invandrarbakgrund verkar också underordnande. Här gäller dock att andra faktorer har stor betydelse för deltagandet i fritidsverksamheten. En analys i termer av ackumulerad underordning förefaller vara giltigt för flickorna, men inte för pojkarna. Vissa invandrarpojkar deltar i lika stor utsträckning som svenska pojkar i fritidsverksamheten, medan en större andel invandrarflickor än svenska flickor står utanför. Vissa invandrarflickor fortsätter att stå utanför, oberoende av hur lång tid de varit i Sverige.

Det tycks också vara en fråga om vilken typ av verksamhet man ägnar sig åt och vilken fritidsstil man har. De refererade studierna menar att det är de s.k. instrumentella fritidsaktiviteterna, i vilka ungdomar ur socialgrupp 1 är överrepresenterade, som premieras, medan de expressiva fritidsaktiviteterna där en större del ungdomar från socialgrupp 3 återfinns inte erhåller samma resurser. Den tidigare nämnda kritiken att kategoriseringen i instrumentell och expressiv fritidsstil inte äger samma giltighet för flickor som för pojkar, förstärks när man ser till invandrarflickorna. Definitionen att instrumentell fritidsstil hänger samman med skolframgång, är ett svagt samband för de invandrarflickor som står utanför den offentliga fritidsverksamheten, när det visar sig att de trivs och är duktiga i skolan, men andra faktorer avgör att de inte deltar i de instrumentella fritidsaktiviteterna.[154]

5.3 Förening - demokrati och jämställdhet?

För att uppnå jämställdhet i fritidsverksamheter måste man fundera över vilka medel som kan användas. Hur skall fritidsverksamheter organiseras? Vilka ideologiska motiv används i skapandet av fritidsverksamhet? Äger dessa motiv i realiteten någon giltighet för hur det ser ut? Hur skapas en jämställd fritidsverksamhet som ökar kvinnors handlingsutrymme?

---

[154] *Som om de inte fanns - invandrartjejerna!* s. 33

Det främsta sättet för stat och kommun att nå ut med stödet till fritidsverksamheten är via föreningslivet. Det främsta motivet till statens och kommunernas bidragsgivning är att stödja den demokratiska utvecklingen och att skapa möjligheter för medborgarengagemang.

Kort om föreningslivet i Sverige

I SCBs statistik över föreningslivet i Sverige[155] visas att 92,2 procent av befolkningen är medlem i någon förening. Skillnaden mellan kvinnor och män är relativt liten: 93,4 procent män och 91 procent kvinnor är medlem i någon förening. Skillnaden blir större när man ser till föreningsaktivitet. 56,1 procent män och 46 procent kvinnor uppger sig vara aktiva i någon förening. Förtroendeuppdrag innehas av 34,1 procent män, men endast 23,3 procent kvinnor. Det reella deltagandet och inflytandet i föreningar och i den demokratiska processen förefaller alltså till större del gälla män. I 1986-års folkrörelseutredning ansåg man sig berättigad att utifrån könsskillnaden i föreningsengagemang rationalisera språkbruket till att beteckna föreningsmedlemmen som en man och kalla honom för "han".[156] Kvinnor blir bortlyfta och återfinns endast som undantag, som exempelvis under rubriken "Kvinnor dominerar ibland". Att kvinnor är underrepresenterade och inte lika aktiva i föreningslivet föranledde vare sig en diskussion eller några förslag till åtgärder för att komma till rätta med fenomenet. Kvinnors underrepresentation sågs således inte som ett problem.

I SCBs förteckning över olika samhällsgruppers val av föreningstyper, visas vilka typer av föreningar som har en hög respektive låg andel kvinnor i procent.[157]

---

[155] *Föreningslivet i Sverige - en statistisk belysning*. SCB Levnadsförhållanden rapport nr. 86. 1993.

[156] SOU 1987:33. *Ju mer vi är tillsammans*. s. 48

[157] Bearbetning av data ur sammanfattningen i *Föreningslivet i Sverige*. SCB s.13

Hög andel kvinnor		**Låg andel kvinnor**	
1. Humanitära hjälporg.	60%	Motororgan.	20%
2. Svenska kyrkans org.	66%	Ordenssällskap	23%
3. Handikapp- & patientför.	65%	Frivilliga försvarsorg.	29%
4. Frireligiösa samfund	60%	Aktieägarför.	32%
5. Konsumentkooperativ	60%	Nykterhetsför.	36%
6. Grupper för internat. frågor	58%	Samfälligheter	38%

Källa: SCB. Föreningslivet i Sverige. Bearbetning av utredningen.

Det är ett ganska könstypiserat mönster som avtecknas i sammanställningen. Kvinnor dominerar i föreningar som rör frågor om religion, konsumtion, omsorg och humanitär hjälp. Männen dominerar i motorfrågor, ordnar, försvar och ägandefrågor.

En intressant bild framträder om en jämförelse görs mellan idrottsföreningar och föreningstyperna facklig organisation och konsumentkooperativ. Procentsatserna utgör andel av hela befolkningen i åldern 16-84 år.[158]

	Idrott	Facklig	Konsument
Andel medlemmar	32,9	61,7	32,2
Andel aktiva av befolkningen	20,0	9,9	1,3
Andel aktiva av medlemmarna	60,8	16,0	4,0

Källa: SCB. Föreningslivet i Sverige

Idrotten har en högre andel aktiva än passiva medlemmar och i jämförelse med fackliga organisationer är dubbelt så många människor aktiva i idrotten. Av de som är med i en idrottsförening utgör kvinnorna 26 procent av befolkningen och männen 40 procent. Av de föreningsanslutna har drygt tio procent av männen men endast fyra procent av kvinnorna förtroendeuppdrag.[159]

Sett över tid är det barn och ungdomar som ökat sin föreningsanslutning mest sedan 1970-talet. Det är i synnerhet i idrottsföreningar som barn och ungdomar ökat sin föreningsanslutning, medan en

[158] *Föreningslivet i Sverige*. SCB,.s.126

[159] *Föreningslivet i Sverige*. SCB. Tabell 6.1, s. 130

minskning har skett inom de idéburna organisationerna.[160] Även i vuxengruppen har andelen föreningsanslutna vuxit något, i synnerhet i fackförening och idrottsförening. Även aktivitet i förening har ökat något och där står kvinnorna för den största ökningen.[161]

I en genomgång av den tillgängliga statistiken på barns och ungdomars föreningsanslutning, framförs det att föreningsanslutningen gått i vågor. En första våg av högstadieungdomar gick in i föreningslivet under åren 1964 till 1974. Per Nilsson menar att föreningslivet etablerade sig som en ungdomsfostrande miljö och att det förknippades med positiva värden vilket föranledde en andra våg av föreningsanslutning från mitten av 1970-talet till mitten av 1980-talet, men denna gång av barn i låg- och mellanstadiet samt även fler flickor från andra åldersgrupper.[162] Anslutningen till föreningarna har sedan mitten av 1980-talet stagnerat och man pratar nu även om en minskning av anslutningen, i synnerhet i storstäderna.[163]

Föreningslivet - för vem?

I sin analys av folkrörelserna redovisar Ulf Blomdahl ett antal utsagor som han menar används i debatten om folkrörelserna och föreningslivet och han prövar sedan dessa utsagor mot statistiska uppgifter. Han menar att flertalet av utsagorna endast stämmer delvis eller är direkt felaktiga. Ett par exempel som han anför är utsagan att "föreningslivet fostrar till samhällsengagemang" och att det "skolar till demokrati". Dessa utsagor äger ingen giltighet för hur det i realiteten ser ut, menar Blomdahl och konstaterar att ungdomar som är aktiva i föreningslivet är lika mycket eller lika litet benägna att engagera sig i samhällsfrågor som de som inte är med i föreningslivet. Att föreningslivet skolar till demokrati är också tveksamt eftersom ett fåtal barn och ungdomar uppger att de regelbundet varit med och beslutat i föreningens frågor. Blomdahl hävdar att det primära skälet till att vara med i exempelvis en idrottsförening är att bli bra i en idrott och inte att delta i demokratiska processer. Han menar att barns och ungdomars inflytande är ungefär lika stort i föreningar som i skolan eller på fritidshemmet.[164]

---

[160]Blomdahl, U.,*Folkrörelserna och folket.* Carlsson Bokförlag, 1990 s. 44

[161]Ibid., s. 52

[162]Nilsson, P. *Den allvarsamma fritiden*, 1994, s. 146

[163]Ibid., s. 78

[164]Blomdahl, U. s. 142

Mot Blomdahls uppfattning, att utsagan "föreningslivet fostrar till samhällsengagerade" falsifieras av att ungdomar som är aktiva i en förening inte är mer benägna än andra ungdomar att engagera sig i samhälleliga frågor, kan reservationen framföras att deltagande i en förening *i sig* är ett samhällsengagerade. Samhället ligger så att säga inte på en annan plats än föreningen. Blomdahls kritik av den andra utsagan, "skolar till demokrati", väcker viktiga frågor om hur demokratiska former tar sig uttryck i föreningslivet. Den statliga politiken för en ökad kvinnorepresentation kan tas som ett exempel på de ansträngningar som gjorts för att öka kvinnors demokratiska deltagande.[165] Inom kvinnorepresentationspolitikens ram anslogs medel för att de nominerande organisationerna skulle ta fram nya former och modeller för ett demokratiskt arbetssätt som inte exkluderar kvinnor. Politiken har varit framgångsrik på ett plan. Kvinnorepresentationen har ökat. Däremot har det visat sig synnerligen svårt att finna modeller för nya, alternativa arbetssätt.[166] En uppfattning som utredningen mött är att "egenmakten" bland de föreningsanslutna ungdomarna är större än vad de formella beslutsformerna visar. Det har framförts att ungdomar själva exempelvis fattar beslut i sitt lag om den egna verksamheten och att ungdomar tar för sig med andra styrformer. En studie av huruvida ungdomar har hittat andra styrformer och varför de föredrar dessa framför de traditionella, vore onekligen intressant, men finns inte i dagsläget. Frågeställningen kan dock sägas tangera en del av de resultat som framkom i boken *Medborgarnas makt*.[167] Där konstaterades att flickor är den grupp som demonstrerar allra mest. Detta tolkades som ett tecken på att flickor erövrat det offentliga rummet och inte längre var tysta. En alternativ tolkning till fenomenet skulle emellertid kunna vara att flickor demonstrerar därför att de är uteslutna ur de formella beslutsprocesserna.

Blomdahl riktar en allvarlig kritik mot föreningslivet och han ifrågasätter de demokratiska motiven till att stödja föreningslivet. Den framtid som Blomdahl förutspår är att idrottsföreningarna kommer att vara de stora vinnarna, medan idéföreningarna och de klassiska folkrörelseföreningarna kommer att föra en allt mer tynande tillvaro.

---

[165] SOU 1987:19 *Varannan damernas*. Slutbetänkande från utredningen om kvinnorepresentation; Proposition 1987/88:105 Jämställdhetspolitiken inför 90-talet.

[166] Eduards, M. & Åström, G. *Många kände sig manade men få blevo kallade - en granskning av arbetet för ökad kvinnorepresentation*. Socialdepartementet. 1993

[167] Petersson, O., Westholm A., Blomberg, G. *Medborgarnas makt*. Carlsson Bokförlag. Stockholm, 1989

Utifrån de beskrivningar och funktioner som tilldelats föreningslivet, såsom medborgarskola, proteströrelse, samhällsförändrare och skapare av samhällsengagerade, konstaterar Blomdahl att det mesta tyder på att dagens föreningsliv, i betydligt mindre utsträckning än gårdagens, utmärks av sådana funktioner.[168]

Folkrörelserna och föreningslivet består inte längre av de samhällsgrupper som en gång skapade dem. Föreningen är inte längre en sammanslutning för enbart män. Klassmässigt domineras inte heller längre föreningarna av arbetarklassen, utan de övre samhällsgrupperna är överrepresenterade i förhållande till. En annan iakttagelse som Anita Dahlgren gör, är att man inom folkrörelserna, ofta som svar på kritik, endast säger sig spegla samhället. På kritik om dålig kvinnorepresentation svaras att kvinnor även är underrepresenterade på andra områden i samhället, varför det är naturligt att samma förhållande även råder inom föreningslivet.[169] Det förefaller vara fråga om en ideologisk förskjutning inom folkrörelserna. Folkrörelserna har blivit institutionaliserade organisationer som månar om det bestående och att bevara maktordningar, istället för att agera utifrån samhällsförändrande ideologier. Det anses inte som ett demokratiskt problem att kvinnor inte deltar i lika stor utsträckning som män. Det anses inte heller vara en uppgift för folkrörelserna och föreningslivet att påverka en förändring av ojämställdheten.

Vilka är hindren för ett jämställt föreningsliv?

Petra Ulmanen visar i sin utvärdering av Ungdomsstyrelsens projekt "Att stärka flickor i föreningslivet" att de som arbetat med projektet stött på motstånd i form av marginalisering, osynliggörande och motarbetande, vilket Ulmanen tolkar som ett tecken på att det är starka och osynliga krafter som utmanas. Projektet initierades av Ungdomsstyrelsen, men de personer som fick till uppgift att leda projektet avlastades inte från andra arbetsuppgifter, vilket Ulmanen tolkar som att myndigheten ansåg att flickors problem var en personlig fråga för projektledarna. Personer från de ungdomsorganisationer som ingick i

[168]Blomdahl, U., s.181

[169]Dahlgren A.,"Flickorsdeltagande på pojkars villkor är inte jämställdhet" i *Forskning om ungdom*. Barn- och ungdomsdelegationen/FRN 1993.

projektet vittnar om osynliggörande och att ha mött frågor som "skall det vara nödvändigt".[170]

Med tanke på det tagit idrottsrörelsen sex år med jämställdhetsplan att inte nå upp till det fyrtioprocentiga jämställdhetsmålet och med tanke på att jämställdhet inte förefaller vara en prioriterad fråga, vare sig inom föreningslivet eller hos de myndigheter och kommuner som med ekonomiska medel stödjer föreningslivet, verkar Petra Ulmanens analys rimlig: det är starka mönster som dessutom är osynliga som utmanas är det handlar om att förändra ett ojämställt förhållande i föreningslivet. Vilka är då de konkreta hindren för att jämställdhet skall uppnås? Vilka problem har identifieras och hur har de definierats?

Förening eller företag?

Både Ulf Blomdahl och Dahlgren & Dahlgren lyfter fram strukturförändringar genom ökad professionalisering i föreningar som ett hot mot kvinnors inflytande och delaktighet i föreningslivet. Dahlgren & Dahlgren menar att när de ekonomiska och administrativa motiven i föreningslivet blir viktigare och föreningarna drivs som företag, sker en strukturell omvandling där representanter för näringsliv och politik väljs in i styrelser och ersätter "amatörerna" och de ideellt arbetande. Detta hotar, enligt Dahlgren & Dahlgren, jämlikheten på två sätt: dels hotas kvinnorepresentationen genom att fler män innehar de poster i samhället som efterfrågas i föreningarna och dels hotas flickors och kvinnors verksamhet genom att föreningen eftersträvar motiv, såsom elitsatsning och resultatinriktning, som inte svarar mot kvinnors och flickors önskningar, behov eller förväntningar.[171] Blomdahl hävdar att man kan dra paralleller mellan marknadsekonomisk effektivitet och föreningars organisering av sin verksamhet. Den ökande ekonomiska konkurrensen innebär att föreningarna effektiviseras och rationaliseras efter samma mönster som ett företag. Det betyder att föreningsverksamheten antar formen av varuproduktion där strävan efter effektivitet och rationalitet överordnas andra värden och därmed minskar utrymmet för den sociala gemenskapen. Blomdahl menar att flickor och kvinnor kan väntas lämna

---

[170]Ulmanen, P. *Att stärka flickor i föreningslivet.* Ungdomsstyrelsen. Stockholm. 1995 s. 150.

[171]Se Dahlgren A. *Flickors deltagande på pojkars villkor är inte jämställdhet*, 1993 och Dahlgren A. & Dahlgren R. *Kom igen flickor!* Jämfo, Rapport nr 19, 1990

föreningar som anammar denna utveckling eftersom kvinnor generellt värderar den sociala gemenskapen högre än män.[172]

Per Nilsson har visat att det som ligger till grund för organiseringen av seriespel och lagformering inom fotbollen, är ett mycket medvetet odlande av talanger som senare skall kunna ingå i det inkomstbringande elitspelet. Intensifierade ekonomiska satsningar görs på de äldsta ungdomslagen för att på så sätt odla fram och säkra återväxten i elitlaget som i framtiden kan innebära ekonomiska vinster för föreningarna i form av övergångssummor och spelarförsäljningar till utlandet. Nilsson menar att satsningarna på ungdomsverksamheten, som brukar motiveras med att det skapar en god social uppväxtmiljö, lika gärna kan motiveras utifrån rent affärsmässiga mål och förväntningar.[173]

Eva Olofssons analys av professionaliseringen och dess effekter är att den lägre värderingen av kvinnors idrottsutövning kan legitimeras med hjälp av "objektiva" mätinstrument såsom tidtagarur, måttband och i kronor. Genom kravet på likhet med mannen i utförandet av idrotten kan kvinnors prestation mätas och rangordnas lägre, kvinnor springer långsammare, hoppar kortare och lägre. Detta kan användas för att förklara att kvinnors idrott attraherar mindre komersiella pengar och att den således heller inte är värd samma satsningar som männens idrott. Förklaringskedjan är ett effektivt instrument att värdera kvinnors idrott lägre eller att missgynna kvinnor ekonomiskt.[174]

Mötesformalia viktigare än demokrati?

I flera studier påpekas att det är svårt att "hitta" kvinnor som kan ta på sig förtroendeuppdrag eller att kvinnor inte vill gå med i styrelser när de tillfrågas. Detta anförs ofta som skäl till att kvinnorepresentationen är låg i styrelser. Den fråga som bör ställas är om detta används som ett svepskäl för att inte öppna styrelserummen för kvinnor, eller om det är ett faktiskt förhållande och i så fall vilka anledningarna till detta kan vara. Skall man söka förklaringen hos kvinnorna själva eller i föreningarnas organisationsstruktur för att förstå kvinnors "ovilja" att ta på sig styrelseuppdrag?

---

[172]Blomdahl U., 1990

[173]Nilsson, P., *Fotbollen och moralen.* En studie av fyra allsvenska fotbolssföreningar. HLS Förlag, 1993, s. 327

[174]Olofsson, E. *Har kvinnorna en sportslig chans*, Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet, 1989s. 195f

Kvinnorepresentationen är ganska väl utredd vid det här laget och har inneburit otaliga projekt och arbetsgrupper för att arbete med en ökad representation av kvinnor.[175] Vidare finns det utvärderingar av Riksidrottsförbundets jämställdhetsarbete inom idrotten.[176]

Anita Dahlgrens analys av att kvinnor inte vill eller anser sig ha möjlighet att ta förtroendeuppdrag utgår ifrån det sätt på vilket, enligt hennes mening, kvinnor och män socialiseras in i att relatera till andra människor. Dahlgren menar att det som hindrar många kvinnor från att ta på sig förtroendeuppdrag bottnar i en ovana att agera kollektivt och i formella situationer, vilket förklaras av att flickor inte uppmuntras att agera kollektivt och formellt, utan individuellt och informellt. De unga kvinnorna i hennes intervjuer säger att de känner sig främmande inför det formella sammanträdesspråket.[177] Det man kan fråga sig är *varför* flickor inte uppmuntras till att agera kollektivt eller *varför* kvinnor, men uppenbarligen inte män, känner sig främmande i sammanträdesspråket. Att förklara kvinnors underrepresentation med kvinnors sätt att vara och kvinnors bristande resurser eller kompetens är vanligt förekommande.[178] Risken med att förlägga förklaringen till den individuella nivån är att kvinnor ser sig själva som problemet.[179] Dahlgrens förklaringsmodell generaliserar om kvinnors sätt att vara och förlägger förklaringen till den individuella nivån vilket döljer frågan om ett strukturellt motstånd mot kvinnors representation.

I projektet "Att stärka flickor i föreningslivet" arbetade flera av ungdomsorganisationerna med att synliggöra mekanismer som verkar uteslutande för flickor, både i verksamheten och i de demokratiska processerna. Exempel på detta var olika tekniker som användes av pojkarna för att osynliggöra och marginalisera flickorna, som exempelvis att inte lyssna på deras inlägg eller att använda förkortningar i styrelsearbetet som är obegripliga för den som är ny. Man pekade också på hur information undanhålls flickor men sprids informellt mellan pojkar och att flickor som ställde frågor förlöjligades.[180]

---

[175]Se exempelvis Eduards M. Landby & Åström, G.(1993): *Många kände sig manade, men få blevo kallade - en granskning av arbetet för ökad kvinnorepresentation*. Socialdepartementet; SOU 1987:19 *Varannan damernas*.

[176]Åström, G. *Med flätorna i brevlådan*. Riksidrottsförbundet. 1995

[177]Dahlgren A., 1993

[178]Eduards, M.Landby & Åström, G., 1993, s. 48

[179]Ibid, s.51

[180]Ulmanen, P., 1995, s.154

I projektet prövade flera organisationer alternativa arbetssätt i föreningsarbetet. Det handlade dels om mentorskap och utbildning i sammanträdeskunskap och dels om att bedriva sammanträden på ett annorlunda sätt med exempelvis talarrundor, arbete i mindre grupper samt delat eller roterande ansvar för styrelseuppgifter.[181] Även inom ramen för kvinnorepresentationspolitiken gjordes försök med alternativa arbetsformer. Nämnas kan exempelvis Basketbollförbundet som utsåg en parallellstyrelse som bara bestod av kvinnor. Resultatet av detta arbete var att förslag som rörde dambasketen bemöttes positivt och att de kvinnor som deltog i parallellstyrelsen fick ett stärkt självförtroende.[182] Generellt kan sägas att det bland människor som arbetar med jämställdhetsfrågor finns en stor medvetenhet om att förtroendeuppdrag ofta är alltför arbetskrävande, att sammanträden långt in på kvällen är ett hinder för många, att sammanträdesspråket är för formaliserat, att det råder en" löjtnantordning" i styrelserna etc.[183]

En slutsats är att hindren för ett jämlikt deltagande i demokratiska beslutandeprocesser har en synlig och en osynlig sida. Det synliga handlar om hur det demokratiska arbetet organiseras och det osynliga om vilka tekniker som används för att utesluta kvinnor. Båda faktorerna kan vara kombinerade på ett sådant sätt att kvinnor själva inte upplever sig uteslutna, utan snarare uppfattar att de inte passar in. Problemet och förklaringen förläggs till individen och inte till strukturen, när kvinnor vare sig vill eller har möjlighet att delta.

Om man utgår ifrån att många kvinnor generellt sett har mindre fri tid till förfogande för att bedriva organiserade verksamheter utanför förvärvs- och oavlönat arbete, är det inte konstigt att det finns en lägre benägenhet hos kvinnor att ta på sig ytterligare ett ansvar som ett styrelseuppdrag innebär, i synnerhet om det är utformat på så sätt att ordförande-, sekreterar- eller kassörsposter endast kan vara kopplade till enskilda personer. Många menar att kvinnor är mer benägna att ta på sig uppgifter om de kan delas på flera personer, så att de själva inte har hela ansvaret för uppgiften. Som försvar till varför kvinnorepresentationen är låg i föreningsstyrelser anförs att kvinnor inte *vill* ta på sig uppdrag. Om det finns en genuin vilja, eller ett otvetydigt krav från annat håll, till att åstadkomma jämställdhet i styrelser borde ett led i jämställdhetsarbetet vara att reflektera över den egna organiseringen av arbetet. Den fråga som borde ställas är på vilket sätt den egna organise-

[181]Ibid., s. 155

[182]Eduards M. Landby & Åström, s. 35

[183]Ibid.

ringen av arbetet kan förändras så att den blir attraktiv för ett större flertal kvinnor, eller att söka utröna vilka skälen är till att kvinnor i den egna organisationen inte vill ta på sig uppdrag och med detta som utgångspunkt söka förändra verksamheten.[184] Eller är det så att de traditionella och formella arbetsformerna för demokratiska processer är viktigare än att uppnå en verklig demokrati där båda könen är representerade? Med den ökande professionaliseringen av vissa delar av föreningslivet som tidigare nämnts, kan konflikten stå mellan jämn könsrepresentation eller strategiska val av styrelseledamöter för att vinna ekonomiska fördelar.

Ett dolt missgynnande?

Jämställdhetsarbetet kan sägas röra sig på två nivåer: den formella och den informella nivån. Den nivå där jämställdhetsarbetet företrädesvis förts är på den formella och strukturella nivån, där det handlar om att få en jämn könsrepresentation i maktpositioner och i beslutande församlingar och i mindre utsträckning på den informella nivån för att förändra strukturer som upprätthåller den ojämna maktfördelningen mellan könen.[185] Ojämställdhet och jämställdhet är något som skapas och återskapas i det lilla och i det vardagliga, i hur vi organiserar arbetet, vem som gör vad och vem som har rätt att formulera vad som är problem och vem som bestämmer vad som skall utföras och av vem det skall utföras. När det gäller fördelningen av resurser till fritidsverksamheten innebär detta att alla de små och stora beslut som tas av statliga såväl som kommunala organ har betydelse för hur det sammantagna resultatet blir. Dessa instanser formulerar den övergripande politiken och ger signaler om vilka värden som är att eftersträva. Men vill man komma närmare utövarna, de som till slut är destinationen för de offentliga medlen måste man gå till föreningarna, dess medlemmar och utövare. Ett grundkrav som ställs på föreningarna för att de skall erhålla offentliga medel är att verksamheten bedrivs i demokratiska former. En frågeställning som härvid bör uppmärksammas är hur förhållandet mellan offentliga medel, verksamhet och demokrati ser ut. Hur ser den interna fördelningen av de offentliga medlen ut *inom* föreningarna?

---

[184] Jämför Åström, G., *Delad makt - kvinnor och facklig demokrati*. Rapport 19, Samtal om rättvisa. LO. 1995

[185] Proposition om jämställdhetspolitiken 1993/94:147 *Delat ansvar / delad makt*, s. 20

Hur den formella representationen fördelas könsmässigt är det första som brukar uppmärksammas och som är enklast att undersöka. Hur det är beställt med den informella fördelningen av resurser och makt är det svårare att undersöka och dra generella slutsatser om. Detta torde emellertid vara lika viktigt som representation är för jämställdheten och det är också en demokratisk fråga. Få studier har undersökt hur det förhåller sig med den interna fördelningen inom föreningarna av de offentliga resurserna.

En studie som fokuserat på detta är från Malungs kommun och visar på nödvändigheten av att nära studera föreningarnas ekonomi för att få jämförbara siffror. Karin Moström har jämfört dam- och herrsidan i en och samma fotbollsförening. Där framgår det att det är stor skillnad på intäkter mellan dam- och herrsektionen. Intäktssidan står också modell för utgiftssidan. Vid närmare granskning visar det sig emellertid att damsektionen även inbegriper flickfotbollen, medan på herrsidan är pojkfotbollen en egen sektion. Herrlagets intäkter sjunker dramatiskt när pojkfotbollen räknas med på samma sätt som hos damfotbollen. Skillnaden mellan dam- och herrsektionens intäkter sjunker från 19 305 kronor till 4 232 kronor per år och medlem när herrlaget slås samman med pojkfotbollen. I sammanställningen över intäkter visas att herrlaget får intäkter från sådant som danstillställningar, kiosk och marknad, förutom entréer och sponsorer. På utgiftssidan konstaterar Moström att 34 herrar har 26 gånger större utgifter för måltider än 133 damer.[186]

I detta exempel förefaller det vara fråga om en odemokratisk fördelning av resurserna inom föreningen. Man kan fråga sig vad skälet är till att intäkter från danstillställningar enbart skall tillfalla herrlaget, eller varför inte damsidan har några intäkter på försäljning i kiosk och på marknad?

Ett annat exempel är från Skoghall där kvinnorna i kommunen ville börja spela fotboll på 1970-talet, men inte var välkomna i fotbollssektionen med hänvisning till att det skulle innebära en ekonomisk åderlåtning av herrlaget. Kvinnorna bildade egen sektion och tog över gammalt avlagt material efter herrarna. Damsektionen har lyckats bra och har ordnat egna lokala sponsorer. När damlaget var tillräckligt etablerat ville herrsidan att dam- och herrsektionen skulle slås samman. Svaret blev nej från damsektionen med motiveringen att de inte kunde se att de hade något att vinna på en sammanslagning, utan snarare riskerade att förlora

[186]Moström, I., *Bidrag till idrottföreningar. Får tjejer och killar samma resurser till sin idrott?* Specialarbete i ekonomi och samhällskunskap. Västerdalarnas gymnasieskola. 1995

sina medel till herrsidan. Damlaget menade att med egen sektion har man större koll på att man får de medel i form av medlems- och aktivitetsbidrag man är berättigad till. Damlaget konstaterar också att det från föreningsstyrelsens sida alltid har satsats mer på herrarna trots att de spelar i division 6, medan damerna ligger i toppen på division 2.[187]

Ringetteförbundet organiserar sig på samma sätt som den övriga idrotten för att vara beredda på att gå med i Riksidrottsförbundet när de blivit tillräckligt stora. På frågorna varför de inte vill släppa in pojkar eller varför de inte försöker ansluta sig till ishockeyn, svarar förbundet att det ät uteslutet att släppa in pojkar innan idrotten har blivit tillräckligt etablerad, eftersom detta skulle innebära att pojkarna tar allt utrymme och tränger tillbaka flickorna. Och att vara med i ishockeyförbundet har de inget att vinna på i längden.

Från exemplen ovan skall man vara försiktig med att dra slutsatser och generalisera om hela föreningslivet, därtill är antalet studier och storlek på urval för litet. Däremot ger det en fingervisning om att det på föreningsnivå förefaller som om kvinnorna och flickorna har insikter eller kunskaper om hur det förhåller sig och att de utifrån detta antar olika strategier för att minimera riskerna för att missgynnas och inte ha insyn i hur fördelningen går till.

En av de viktigaste uppgifterna man ansåg sig ha i projektet "Att stärka flickor i föreningslivet", var att synliggöra det osynliga mönstren. Principerna för den interna fördelningen av resurserna inom föreningarna förefaller också styras utifrån osynliga mönster, där man tillåter ett kvalitativt missgynnande av det ena könet i form av mindre resurser, sämre träningstider, etc. Kommunförbundet uppskattar att de flesta kommuner begär in ekonomiska redovisningar från de föreningar som erhåller kommunala bidrag. Detta krav förefaller emellertid inte vara avgörande för att erhålla fortsatta bidrag, vilket bevisas av att även föreningar som underlåter att lämna in ekonomiska redovisningar fortsätter att uppbära bidrag. Detta leder till frågan om kommunerna verkligen intresserar sig för de ekonomiska redovisningarna och för hur de kommunala medlen har använts. Ett fåtal kommuner begär aktivitetsredovisningen fördelad på kön, d.v.s. hur många aktivitetstillfällen som representeras av flickor respektive pojkar. Övriga kommuner har ingen sådan statistik. Vad gäller den interna redovisningen begär ingen kommun, så långt vi kunnat se, att föreningarna redovisar hur de offentliga medlen fördelats mellan könen och åldersgrupperna. Det finns med andra ord inga garantier för att de medel som betalas ut från

[187] Åström G., *Med flätorna i brevlådan* . Riksidrottsförbundet, 1995.

kommunerna till föreningar kommer de åldersgrupper eller det kön till del som representerar de sammankomster och de verksamheter som föreningen erhåller bidrag för. Det innebär att medlen som tilldelas föreningen för dess barn- och ungdomsverksamheten mycket väl kan användas till senior- eller elitverksamhet, eller att de medel som flickornas verksamhet står för kan användas till pojkarna eller herrarna.[188]

Hur föreningarnas ekonomiska redovisningar upprättas skiljer sig mycket från förening till förening och förefaller samvariera med storlek och grad av professionalisering. Studier av föreningarnas ekonomi visar att en icke obetydlig del av omsättningen finns vid sidan av föreningarnas budgetar och ekonomiska redovisningar. Denna ekonomiska verksamhet är av stor betydelse för föreningsaktiviteterna och den är ofta inriktad på att samla pengar till speciella mål, exempelvis läger, resor eller för att kunna delta i större evenemang. I föreningarna finns en dold ekonomi, eftersom dessa intäkter och utgifter inte finns dokumenterade. Det förefaller heller inte otänkbart att det också handlar om ett dolt missgynnande.

5.4 Kvinnors idrottande

Kvinnor utgör mer än 40 procent av de aktiva i idrottsförbunden. Kvinnor dominerar stort inom vissa typer av idrotter, men är starkt underrepresenterade i andra. Kvinnors och flickors deltagande i den organiserade idrotten har ökat markant de senaste 20 åren och frågan är om kvinnor i framtiden kommer att utgöra hälften (eller mer) av de idrottsligt aktiva i den organiserade idrotten. Undersökningar i Norge har visat att utvecklingen går mot att kvinnor blir mer idrottsligt aktiva, men *utanför* den organiserade idrotten. En rikstäckande norsk studie från 1992 visade att norska kvinnor är lika aktiva som norska män. Studien visade också att det var fler aktiva kvinnor utanför än inne i idrottsförbundet. Någon motsvarande studie är inte gjord i Sverige, men mindre undersökningar tyder på att tendensen här är likadan som i

[188] I en tidigare studie visades att antalet medlemmar i barn- och ungdomsgrupper inte stod i relation till andel av omsättningen. I gruppen övriga föreningar gick en större del av omsättningen till barn- och ungdomsverksamhet än andel medlemmar i åldersgruppen, medan i idrottsföreningar var det en mindre del av omsättningen än andel medlemmar. Se Dahlgren A. & Dahlgren R. (1989) *Ungdomarna och föreningslivet*. Statens Ungdomsråd, Stockholm. s. 37f.

Norge.[189] Anledningen till denna bristande kunskap kan tänkas vara att den forskning och de undersökningar som görs, exempelvis kommunernas fritidsvaneundersökningar, endast frågar efter nyttjandet av de offentliga anläggningarna. Någon undersökning där man specifikt frågat efter motionerande *utanför* den offentliga verksamheten har utredningen inte funnit. En annan orsak till våra bristande kunskaper på detta område kan vara avsaknaden av en fritidsforskning utifrån ett kvinnoperspektiv.

Kari Fasting kunde i en norsk studie av 30-åriga kvinnor med småbarn, visa att över halva undersökningsgruppen tränade regelbundet. Äktenskap, dubbelarbete och småbarn var inte nödvändigtvis några hinder för kvinnorna att idrotta. Men merparten av träningen företogs utanför den organiserade idrotten och Fasting menar att framväxten av idrott i oorganiserade, flexibla och icke förpliktigande former kan tolkas som ett resultat av kvinnors individuella anpassning utifrån de betingelser som familj och idrottssamhälle erbjuder.[190]

De aktiviteter som idrottsligt aktiva kvinnor ägnar sig åt utanför den organiserade idrotten kan delas in i två kategorier. Den ena kategorin är idrottsaktiviteter som är organiserade på annat sätt, exempelvis gym- och aerobicslokaler i privat regi där var och en själv väljer tidpunkt för sin aktivitet. Den andra kategorin inrymmer den oorganiserade motionen i form av jogging eller promenader. Dessa två typer av idrottsaktiviteter ställer den hugade motionären inför olika utgångskrav. Att gå på gym kan vara mycket dyrt och jogging kräver att det finns områden som det är möjligt att springa omkring i. Det som förenar de båda typerna av idrottsaktivitet är att de är helt eller delvis oorganiserade. Kvinnor som utövar idrott på detta sätt tar själva initiativ till att organisera sin träning, vilket ger dem möjlighet att omorganisera och omprioritera inom de ramar som deras del i en traditionell arbetsdelning ger. Detta gör, menar Fasting, att kvinnor deltar i aktiviteter som inte utsätter dem för mäns individuella eller kollektiva motstånd. De deltar också på ett sådant sätt att det i liten utsträckning påverkar mäns fritidsliv. Kvinnor kan undgå konflikter genom att träna i sin närmiljö och på tider då de inte måste finnas till hands för någon annan.[191]

Detta kan tolkas på olika sätt. Å ena sidan kan kvinnors oorganiserade och flexibla idrottsutövning ses som ett uttryck för att kvinnors

---

[189]Fasting, K.: "Kvinnor, idrott och fritid" i SOU 1995:145 Fria val? Om kön, makt och fritid. Delbetänkande från Fritidsutredningen.

[190] Ibid. s.77.

[191]Ibid. s.78

handlingsutrymme bestäms utifrån andras behov och att kvinnors anpassning till detta är ett uttryck för kvinnors underordning.[192] Å andra kan kvinnors bortväljande av de etablerade formerna ses som en protest eller en del av en ny kvinnoidentitet, som Kirstin Pedersen har föreslagit.[193] Det kan vara så att kvinnor väljer andra former för sitt idrottsliga utövande utifrån andra behov än de rent praktiska. Att kvinnor väljer andra organisatoriska former än de traditionella, betyder emellertid inte att kvinnor är ointresserade av att få del av de offentliga resurserna. Problemet skulle kunna sägas vara att den offentligt finansierade idrotten inte varit lyhörd för kvinnors behov och att den inte tagit hänsyn till kvinnors livsituation. Verksamhetsformerna har inte anpassats eller skapats utifrån kvinnors behov och kvinnor har därmed varit tvingade att själva, utifrån egna premisser, skapa organisationsformer som gör deltagande möjligt.

Motion i kommersiell regi

I Sverige finns inga studier över den privata gym- och workoutmarknaden. Eftersom ett eget branschorgan saknas är det svårt att få fram uppgifter om hur många företag som är verksamma i branschen och många av företagen har dessutom en blandad verksamhet vilket gör att de i företagsregister och databaser kodas på olika sätt. RFs antidopinggrupp gjorde 1993 en kartläggning antal verksamma företag. Denna kartläggning kom man fram till att det sammanlagt fanns 600 gym, varav 400 är privata och 200 är föreningsgym. Hur många föreningar som finns knutna till området är svårt att säga, eftersom det även inom de privata gymen kan finnas idrottsföreningar anslutna till något av RFs specialförbund. Kartläggningen visade dock att detta företrädesvis gäller föreningar i bodybuildning och tyngdlyftning. Gymnastikföreningar är mindre vanligt.

Utredningen har intervjuat företrädare för tre av de stora företagen i branschen, samtliga med säte i Stockholm. Två av dessa företag har även anläggningar spridda över landet. De tre företagen startade sin verksamhet under första hälften av 1980-talet. Ett av företagen tror sig

[192]Jämför Haavind, H. (1987): Liten og stor. Kvinners levekår og livsløp. Universitetsforlaget, Oslo.

[193]Pedersen, K. (1989): "Trippel-løp - et bildeav kvinneidrett" i *Nytt om kvinneforskning*

ha ungefär lika många kvinnor som män bland sina medlemmar och de andra två har till övervägande del kvinnliga medlemmar.[194]

Ett årskort på dessa anläggningar kostar mellan 3 000 och 5 000 kronor. Företrädarna för gymen fick frågan om varför de trodde att människor var beredda att betala så mycket för att få träna i deras anläggningar. De svarade att det nog berodde på generösa öppettider, professionell handledning, personliga instruktörer, fina lokaler, stora ytor samt ett stort och varierat utbud av aktiviteter. Gymen erbjuder även annan service som exempelvis familjepaket där barn och vuxna kan träna samtidigt, barnpassning med utbildad förskolepersonal medan föräldern tränar, massörer, naprapater, kostrådgivning och sjukgymnaster som kan utforma individuella träningsprogram.

På frågan hur utvecklingen har varit sedan åttiotalet och hur de bedömer att gymbranschen kommer att se ut i framtiden fick vi varierande svar. Det framhölls att branschen varit ganska amatörmässig i början, men att den med ökade krav från kunderna och med ökad erfarenhet har professionaliserats. Någon menade att det under 1980-talet varit en boom, då företagen i princip fördubblade sina omsättningar varje år, vilket inte är fallet idag. Någon minskning framöver förutspåddes emellertid inte, utan uppfattningen var att gymverksamheten även framgent kommer att locka fler och fler människor. Situationen idag beskrevs som att en stabilisering av marknaden ägde rum och att de seriösa företag som satsat på kvalitet har överlevt. En annan företrädare gav emellertid en motsatt bild. Denne menade att marknaden är mättad och att detta troligen kommer att leda till att många företag slås ut. Det största hotet mot den egna verksamheten menade man kom från kommuner och idrottsförbund, som tar den privata verksamhetens beprövade recept och tack vare stordriftsfördelar och offentliga pengar kan driva verksamheten billigare och på så sätt konkurrera ut de privata företag som inte är tillräckligt stora eller penningstarka.

Gränserna och kontakterna mellan offentligt och privat inom gymsektorn varierar. I vissa anläggningar bildas idrottsföreningar, primärt för att kunna tävla i bodybuildning eller aerobics och vissa av dessa föreningar söker också offentliga bidrag för sin verksamhet. En intervjuad företrädare hävdade att vissa företag bildar gymnastikföreningar för workout-verksamheten och använder klippkorten som grund

[194]De tre företagen är Nautilus, Sportsclub och World Class Gym. Tre intervjuer genomfördes. Den första var ostrukturerad, den intervjuade företrädaren fick själv formulera sina erfarenheter. De två andra intervjuerna strukturerades med utgångspunkt i de frågeställningar som kom upp vid den första intervjun.

för aktivitetsredovisning för att erhålla bidrag. Vid sidan om driver föreningarna styrketräning i kommersiell form, vilket innebär att offentliga och privata pengar blandas. Den intervjuade företrädaren menade att det är oetiskt att använda offentliga medel på detta sätt. Flera kommuner har ett samarbetsavtal med olika gym och detta avtal har upprättats av de intervjuade företagen. Avtalet innebär att kommunen upplåter en lokal, ofta i anslutning till en simhall, där företaget placerar sina styrketräningsmaskiner och tillhandahåller instruktör. Företrädaren menade att gymverksamheten är kostnadskrävande eftersom det krävs stora kapital för att köpa in ett bestånd av styrketräningsmaskiner och kommunerna ser därför dessa samarbetsavtal som en billigare lösning. En annan av företrädarna var kritisk till denna form av samarbetsavtal och menade att upphandlingen från kommunernas sida var dålig och att kommunerna skriver dåliga avtal vilket skapar en snedvridning av konkurrensen och i realiteten betyder en subventionering till de privata företagens fördel. Det tredje företaget hade ingen kontakt med det offentliga.

Iakttagelserna som redovisats ovan föranleder två typer av frågeställningar. Den ena är vad dessa verksamheter innebär eller har för betydelse för kvinnor. Den andra är hur offentligt och privat förhåller sig till varandra.

För att anknyta till Kari Fasting och Kirsti Pedersen, förefaller det som att utformningen av gymverksamheterna åtminstone delvis erbjuder en lösning på problemet att kvinnor vill och har behov av att motionera, men att deras tid till denna typ av verksamhet är begränsad och att den konkurrerar med andra åtaganden eller plikter. Att ha tillgång till barnpassning under träningen eller att barnen kan träna samtidigt med sin förälder förefaller vara ett sätt att kombinera sitt intresse för motion med att ta hand om barnen. De generösa öppettiderna gör att träningen kan förläggas till en tidpunkt som den enskilde själv bestämmer. Som Kari Fasting säger söker kvinnor att anpassa sin träning så att deras aktivitet inte inkräktar på någon annans tid.

Utifrån utredningens undersökning är det inte möjligt att göra några uttalanden om vilka ekonomiska resurser som de som tränar på detta sätt har. Vi vet inte om det är en verksamhet som till största delen nyttjas av höginkomsttagare. En ganska god inkomst eller att verksamheten prioriteras högt förefaller dock vara en förutsättning för dem som är medlemmar i gymen, eftersom verksamheten är relativt dyr. Kvinnors ökade intresse för gym-motionen kan ses i relief till kvinnors ökade förvärvsarbete och att de därmed har egna pengar att förfoga över.

En slutsats skulle kunna vara att den privata gymmarknadens framväxt delvis kan ses som ett resultat av kvinnors höga förvärvs-

frekvens, högre utbildningsnivå, högre inkomster och egna pengar, samtidigt som kvinnor har brist på sammanhängande tid och fortfarande lever med en traditionell arbetsdelning i hemmen, vilket innebär att kvinnor i mindre utsträckning än män kan bestämma över sin tid. Med andra ord har kvinnor nu mer pengar, men fortfarande ont om tid.

Om andra motiv än de rent praktiska ligger bakom att kvinnor i hög utsträckning finns på den privata gymmarknaden är en fråga om spekulation. Det vore intressant med en undersökning som sökte svar på frågor som exempelvis om kvinnor vänder sig till de privata gymen därför att dessa utgör en miljö där ansvaret är minimerat, där kvinnor blir omhändertagna istället för att de ska ta om hand, där de blir sedda genom att få personlig instruktion och individuella träningsprogram[195]

Den andra frågeställningen gäller hur förhållandet mellan privat och offentligt ser ut. I intervjuerna framkom det å ena sidan att det finns en konflikt mellan det offentliga och det privata som främst handlar om konkurrens om kunder och besökare, men å andra sidan menade de intervjuade att det finns ett samarbete mellan de privata företagen och det offentliga. När det gäller den etablerade idrotten förefaller det finnas små ideologiska problem med de kommersiella inslagen. Privata och kommersiella pengar i form av sponsring, reklam etc. ses som ett välkommet tillskott och de blandas med det offentliga stödet. För gymmarknaden verkar dessa kombinationer vara mer problematiska. Skillnaden kan sägas ligga i vem som dominerar och bestämner villkoren. När det gäller privata medel inom idrotten är det idrottsrörelsen, stat eller kommun som stått för verksamheten och bestämt villkoren för hur den skall utformas. På så sätt har det varit möjligt att hålla fast vid kraven att beslut ska fattas i demokratisk ordning av en vald styrelse. Den ideella verksamheten för företrädesvis barn och ungdom har kunnat bedrivas parallellt med en elitverksamhet med stora kommersiella inslag.

Gymen är en idrottsform som importerats från utlandet och utvecklats av privata intressenter som identifierat en marknad i människors behov av alternativa motionsformer som man kan tjäna pengar på. Denna marknad, kan man säga, har skapats genom att det offentliga och föreningarna inte har fångat upp behoven och heller inte utvecklat dessa form av verksamhet. När offentliga intressenter vill skapa samma typ av verksamhet, innebär det att de träder in på ett område där det redan

[195]Ett företag säger att när man köper ett årskort får man automatiskt en personlig instruktör som "håller reda på en", hjälper till om man behöver vägledning och ringer hem om man inte varit där på en månad.

finns en privat etablering och därmed kommer besvärliga frågor om konkurrens in i bilden.[196] Konkurrensverket har behandlat ett fall som rörde ett gym som anmält kommunen för otillbörlig konkurrens. Detta ledde dock inte till någon fällning, eftersom det inte kunde påvisa att kommunens verksamhet varit dominerande eller slagit ut den privata.[197]

Om ett skäl till att kvinnor söker sig till den privata marknaden anses vara att den svarar mot praktiska behov som kvinnor har, väcks en ideologisk fråga om inte den offentliga verksamheten borde svara mot dessa behov och på så sätt ge kvinnor samma möjlighet som män att ta del av offentligt finansierad fritidsverksamhet. Kan den offentligt finansierade verksamheten i större utsträckning bedriva en öppen verksamhet som är organiserad så att den inte uppreser de hinder för kvinnors deltagande som redan är identifierade ?

Kvinnors idrott på mäns villkor?

Vad menas med att kvinnors idrottande sker på mäns villkor? Svaret på denna fråga blir olika beroende på vilken infallsvinkel eller utgångspunkt som väljs. Kari Fastings uppfattning, att kvinnors informella organisering utanför den traditionella idrottsrörelsen ska ses som ett resultat av att kvinnor anpassar sig till mäns villkor, kan vara ett svar på den ställda frågan. På den individuella nivån manifesterar sig de manliga villkoren genom att kvinnor anpassar sitt idrottande efter brist på tid och utrymme för eget bruk och genom att de organiserar sin idrott så att den inte inkräktar på någon annans tid och utrymme. På den strukturella nivån handlar det om att kvinnor inte befinner sig inom den offentligt finansierade idrotten och att de därmed inte konkurrerar med män om utrymme och resurser.

En annan infallsvinkel till den ställda frågan är att intressera sig för vad den manliga idrottsliga normen utgörs av och hur den manifesteras *inom* idrotten. Per Nilsson har med utgångspunkt i Pierre Bourdieus teorier sökt visa vilka värden som manifesteras inom fotbollen genom att studera fyra allsvenska fotbollföreningar. Nilssons analys av den värld som fotbollsspelarna socialiseras in i och de värden som betonas inom denna är en beskrivning av den manliga normen. Även om detta inte är Nilssons huvudpoäng är ändå fotbollen som manifestering av

[196]Detta är förvisso inte unikt för fritidssektorn, utan konkurrenssituationen uppstår även när det gäller andra typer av offentlig verksamhet. Underprissättningsutrredningen. SOU 1995:105

[197]Konkurrensverkets ärende Diarienummer 530/93.

manlighet och den manliga sexualiteten ett grundantagande. Detta har sin egen historia, menar Nilsson. Att idrott inte bara ska dana den manliga karaktären, utan också generera manlighet och manlig sexualitet går tillbaka till 1800-talet. Idrotten kom att symbolisera manlig sexuell prestationsförmåga och sågs som en skapare av karaktärsdanande kontroll över de kroppsliga drifterna.[198] Här, menar Nilsson, kan man hitta förklaringen till uteslutningen av kvinnor i idrotten. Idrotten skulle forma manligheten och idrottslig prestation kunde användas som mätare av manlighet. Detta ledde till att kvinnor omöjligen kunde tillåtas utöva de kroppsövningar genom vilka maskuliniteten definierades. Kvinnor skulle med andra ord störa den manliga fostran som eftersträvades.[199]

För att beskriva "fotbollsvärlden" kopplar Nilsson den individuella erfarenheten till strukturen, vilket innebär att socialiseringen av fotbollspojkarna har sitt berättigande i och sker i samklang med en skapad fotbollsstruktur.

På individuell nivå skolas framför allt ungdomsspelarna, för att överleva som fotbollsspelare, in i ett sätt att uppträda och tänka som överensstämmer med den sociala omvärldens syn på fotboll.[200]

Fotbollens värdesystem internaliseras av fotbollsspelarna så att de till slut uppfattar detta som en del av dem själva, som något biologiskt "nedärvt". Vad är det då som utmärker detta värdesystem och vilka faktorer är medskapare av det?

Några av de värden som Nilsson lyfter fram är ett upphöjande av konkurrensen, den personliga viljan, energin och initiativförmågan. Spelarna förväntas underkasta sig den kollektiva disciplinen, visa lojalitet och därmed premiera uppoffring, fysiskt mod och kroppslig hårdhet. Att det just är dessa dygder som upphöjs kan förstås utifrån historiska, ideologiska och ekonomiska motiv, som samverkar i konstruerandet av de idrottsliga värdesystemen. Nilsson menar exempelvis att det rått en värdekonsensus mellan de övre samhällsskiktens individualistiska ideologi och arbetarklassens skötsamhetsideologi, vilket tillsammans med andra faktorer samverkat till skapandet av den manliga fotbollens värdesystem.[201] Fotbollens dygder förefaller snubblande nära ett militärt värdesystem med betoningen på kollektiv disciplin, stark

---

[198]Nilsson, P. (1993) *Fotbollen och moralen*, s.77

[199]Ibid, s.76

[200]Nilsson, P. (1993) *Fotbollen och moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar*. HLS Förlag. s. 331.

[201]Nilsson, P. (1993) s. 332

hierarkisk ordning och nedtonandet av den personliga viljan. Underförstått är kvinnor exkluderade ur detta system.

Eva Olofsson har studerat idrottsrörelsens historia utifrån frågeställningen om hur kvinnornas inträde i denna har sett ut och vad dess kvinnosyn konstituerats av. Olofsson rör sig på en strukturell nivå och ser till det idrottsliga systemet och vad som utmärker det formella motståndet mot kvinnors inträde i detta system. Hennes material utgörs av protokoll och dokument producerade av idrottens beslutsfattare. Olofsson slutsats är att man knappast kan tala om att idrottsrörelsen är en folkrörelse, utan snarast en *mansrörelse*, eftersom kvinnor har varit uteslutna eller deltagit i begränsad utsträckning. Kvinnor får fortfarande i dag ett begränsat utrymme i de demokratiska församlingarna genom att i genomsnitt utgöra endast en knapp fjärdedel i specialförbundens styrelser. Hennes slutsats är också att idrotten är skapad av män, för män och dessutom har beskrivits av män.[202] Män har aldrig varit efterföljare till kvinnor, kvinnor har aldrig skapat en idrott som sedan män trätt in i, utan förhållandet har alltid varit det omvända. Därför, menar Olofsson, kan man inte heller tala om kvinnoidrott eller damidrott - det finns endast mansidrott med kvinnliga utövare.[203]

Ringette skulle kunna ses som en idrott där kvinnor är föregångare. I Sverige är idrotten liten, med ca. 300 utövare och sex idrottsklubbar, men i ursprungslandet Kanada beräknar man att det finns cirka 100.000 utövare. Ringette är en egen idrott som liknar ishockey och som spelas på en ishockeyrink. Skillnaderna mellan idrotterna är att ringette inte använder axelskydd, inte tillåter kroppskontakt och spelar med en klubba utan blad och med en luftfylld gummiring istället för en puck.

1981 började ringette spelas i Sverige och 1994 bildades Svenska Ringetteförbundet. Ringetten organiserar sig som idrotten i övrigt och förbereder sig för att den dag sporten har blivit tillräckligt stor kunna bli medlem i Riksidrottsförbundet. Sedan ringetteförbundet bildades 1994 får stöd getts från Ungdomsstyrelsen, vilket har möjliggjort att ringette kunnat hyra in sig i Stockholmsidrottens Hus och att det finns en anställd på kansliet, som själv är landslagsspelare i ringette. Hon ägnar stor del av sin tid till att försöka lansera idrotten i skolor och hos idrottsföreningar runt om i landet. Förbundet har täta kontakter med ringetteförbunden utomlands och 1996 skall VM i ringette hållas i Sverige.[204]

---

[202]Olofsson, E. (1989) s., 182

[203]Olofsson, E. (1989), s.185

[204]Svenska Ringetteförbundets verksamhetsberättelse, 1995.

Ringetteförbundet säger sig medvetet rikta sig enbart till flickor och kvinnor med motiveringen att det skall vara en sport där flickor och kvinnor inte skall behöva konkurrera med pojkarna. När sporten kan anses ha blivit tillräckligt etablerad kan pojkar givetvis få engagera sig, men förbundet poängterar att det viktiga är att det skall vara en sport på flickors villkor, eftersom flickor alltid tidigare kommit in i sporter efter pojkarna och därmed fått anpassa sig till deras villkor.[205] På frågan vilka reaktioner som ringette fått från ishockeyn, svarar man att de i stort sett varit positiva. Ringetteförbundet tror att de har ett bättre utgångsläge än ishockeytjejerna, eftersom dessa konkurrera med pojkarna om både utrymme och medel inom samma idrott. Ringetten konkurrerar visserligen om utrymmet och om tider i anläggningar, men eftersom det är en annan sport känner sig killarna mindre hotade.

Bland de som är engagerade inom ringette som ledare och i styrelser finns män. Förbundsstyrelsen har hälften kvinnor och hälften män, men under 1995 valdes en kvinnlig ordförande. En manlig företrädare för förbundet säger att det är bra att männen finns med, men att det är avgörande att det finns minst lika många kvinnor som män på beslutande poster, så att det inte blir männen som styr över kvinnorna.

Kl - med rätt att knocka

Idag finns aktiva kvinnliga utövare i samtliga idrotter inom Riksidrottsförbundets. Att kvinnor själva ska bestämma vilken eller vilka idrotter de vill utöva är dock ingen självklarhet ens idag. Kvinnors inträde i olika typer av idrotter sker inte med någon automatik, utan detta brukar föregås av diskussioner och överväganden. Ett exempel på detta är kvinnors inträde i boxningen. Bettan Andersson har gjort sig känd i medierna för sitt engagemang för kvinnlig boxning. Hon har själv boxats sedan 1984 och 1995 valdes hon in i boxningsförbundets styrelse. Hennes klubb är Ingos gamla klubb, Redbergslids boxningsklubb i Göteborg.

Flickor kan nuförtiden boxas i s.k. diplomboxning vilket är en tävlingsform för ungdom mellan 10 - 15 år. Flickor och pojkar kan då boxas mot varandra.

Bettan Andersson gick sin första diplommatch 1985. Hon började att tillsammans med sin klubb, Redbergslid, driva frågan om att kvinnor skulle licensieras och tillåtas att tävlingsboxas. Motståndet var till en

---

[205] *Ringette - bara för tjejer.* I en artikel i Enköpingsposten, 1995

början hårt och klubben brydde sig inte om att ansöka hos förbundet om detta, eftersom läget tolkades så att det inte fanns någon chans för bifall.

Opinionen svängde emellertid och 1988 biföll Boxningsförbundet Bettan Anderssons ansökan om "startbok för kvinnlig boxare"[206]. I protokollet står det att man inte kan finna några formella hinder till att kvinnor skall boxas. Bettan Andersson menar att styrelsen och dess ordförande Björn Rosengren insåg det orimliga och ohållbara i att framhålla boxningens goda sidor och propagera för att fler skulle börja boxas och samtidigt utesluta kvinnor. Därmed licensierades Bettan Andersson under våren 1988. I hennes tävlingsbok står det "K1" som betyder kvinna, nr. 1.

Nästa steg på vägen till att normalisera kvinnlig boxning var att få hålla svenskt boxningsmästerskap för kvinnor. 1994 hölls det första SM:et med 16 tävlande och Sverige var därmed det första landet i världen som höll ett kvinnligt mästerskap i boxning. Kanada kom strax efter.

På internationell nivå beslutade AIBA (det internationella boxningsförbundet) med knapp majoritet att tillåta kvinnor att tävla i boxning, vilket var ett resultat av påtryckningar från IOK (Internationella OS-kommittén) som kritiserat AIBA för att inte släppa in kvinnor.

Det motstånd som damboxningen har mött, kan jämföras med det motstånd och den argumentation som föregått kvinnors inträde i andra idrotter. Ett vanligt och effektivt sätt att motarbeta kvinnors inträde har varit att ställa orimliga eller grundlösa krav eller sätta upp särskilda regler för de kvinnliga utövarna. AIBA har exempelvis satt upp regler som det svenska boxningsförbundet anser vara rent nonsens och som enbart syftar till att omöjliggöra för kvinnor att tävla internationellt i boxning. Det sägs att matcherna måste dömas av en kvinnlig domare, att boxarna inte får ha linne utan måste bära T-shirt. Det föreslås att matchen skall avbrytas vid den första räkningen, istället för vid den tredje som vid herrboxning. Detta innebär att man går på tvärs emot regel nummer ett, som säger att boxning skall vinnas på teknisk färdighet och inte på att slå ned motståndaren. Att avbryta matchen vid första räkningen skulle innebära att spelet blir hårdare eftersom det skulle räcka med att gå in och endast se till att man kan knocka motståndaren. Den tekniska färdigheten skulle inte premieras. Slutligen förefaller regeln om bröstskydd vara den mest långsökta. I Sverige är det ett frivilligt skydd och majoriteten använder det inte, eftersom det

---

[206]Svenska Boxningsförbundet. Protokoll 5-87/88. 1988.02.16. (Skämtsamt kallas beslutet för "Lex Bettan" på Boxningsförbundet.)

är i vägen och skulle man händelsevis få ett slag mot bröstkorgen gör det ondare om bröstskyddet är på än om man är utan.

Vad den kvinnliga kroppen tål eller inte tål förefaller ha varit föremål för diskussion i många idrotter då kvinnor sökt om inträde. Medicinsk, fysiologisk och pedagogisk expertis har rådfrågats om det alls är lämpligt att kvinnor skall ägna sig åt tävlingsidrott (1910-talet)[207], om vilka rörelser som lämpar sig för kvinnor (1930-talet)[208] och huruvida man skall ha andra regler för kvinnor eller om det föreligger medicinska risker med det kvinnliga idrottsutövandet (1970-talet).[209] Liknande undersökningar förefaller inte ha gjorts när det gäller den manliga kroppen. Idrottens omsorger om kvinnokroppen verkar dock primärt inskränka sig till de reproduktiva organen. Den kommitté som tillsattes för att utreda hur fotboll för kvinnor bör utformas, oroade sig mest för huruvida det fanns risk att få bröstcancer om kvinnor fick hårda stötar mot bröstregionen.[210]

Flickors träning på pojkars villkor?

Många har frågat sig om det är så att flickors träning sker på pojkars villkor. I en artikel från 1988, utgår Rolf Jonsson från sina egna och andras observationer och erfarenheter i samband med träning och tävling, när han diskuterar olika sätt att närma sig en förståelse av ledarrollen och av hur förhållandet mellan ledaren och de som tränas ser ut.[211] Jonsson understryker att hans iakttagelser inte är tillräckligt vetenskapligt solida, men hans resonemang kan ses som ett försök att förflytta förklaringsgrunderna från flickorna och istället fråga sig om inte orsakerna till att flickor lämnar idrotten tidigare än pojkar skall sökas i idrottens utformning.

En av infallsvinklarna som Jonsson föreslår är att den sociala utvecklingen hos flickor och pojkar går i lite olika takt. Med stöd i undersökningar där man frågat ungdomar om de upplevt direkta konflikter med föräldrarna, uppger flickor att de har störst andel konflikter mellan 13 och 15 år. Sedan minskar konflikterna. För pojkar

---

[207]Ibid, s. 63

[208]Ibid, s.93f.

[209]Ibid, s.152

[210]Ibid.

[211]Jonsson, R., "Flickors träning på pojkars villkor? i Engström", L-M & Fagrell B., (red.) *Utveckling - Inlärning - Idrott*. Stockholm, 1988

ligger den största andelen konflikter vid 17 års ålder. Jonsson menar att flickornas frigörelsebehov rimligen avspeglas i förhållandet till tränaren eller ledaren, men med tanke på flickornas låga ålder (och med pojkarna som måttstock, kan man tillägga) uppfattas det mer som trots än som protest och frigörelse. När pojkarna vid senare ålder beter sig på samma sätt, finns en större acceptans för pojkarnas protest och de bemöts med respekt. Jonsson menar att det är viktigt att se till individen och till den sociala, istället för den biologiska åldern.

En annan infallsvinkel är att flickor generellt förefaller värdesätta den sociala gemenskapen mer än pojkar. Att föredra träningsgrupper eller bilda nya lag utan att ta hänsyn till den sociala strukturen kan innebära att vänskapsrelationer som är viktiga förutsättningar för individens idrottande slås sönder. Valet kan då stå mellan vänskapen, den sociala gemenskapen å ena sidan och idrottens koncentrering på prestation och förbättrade resultat å den andra. Valet kan innebära att flickorna hellre lämnar idrotten tillsammans med den bästa vännen eller de bästa vännerna än låter sig placeras i olika lag eller grupper.

Anita och Rune Dahlgren har utifrån sina intervjuer med idrottsflickor i fotboll och simning gjort liknande observationer.[212] De menar att träningsformer och ledarstil utgår från erfarenheter från att träna pojkar. Träningsformerna borde då också fungera på flickor, är ledarnas slutledning. Kvinnors deltagande i fotbollen utgår från tanken om könens likhet och att det är mannen som utgör mallen. Regler, organisationsprinciper, träning och utbildning är identiska för fotbollsspelande kvinnor och för män.[213] Kvinnor saknas i maktpositionerna, men är välkomna att göra jobbet på fältet som ledare och tränare. Några av de erfarenheter som Dahlgren & Dahlgren lyfter fram är att det råder brist på tränare och domare för flickor i fotbollen. De kvinnliga tränarna spelar ofta själva fotboll och har svårt att få tiden att räcka till för både egen träning och ledning av yngre flickor. De fotbollsspelande flickorna vill få ut mer av träningarna än vad de kvinnliga ledarna är mäktiga att ge. Detta i sin tur beror på, menar man, att arbetsgivarna inte är lika förtjusta i fotbollsspelande kvinnor som fotbollsspelande män. Det framhålls att män ofta tillåts träna på arbetstid, medan man med skepsis ser på kvinnor som behöver ta tjänstledigt för att spela matcher eller träna. Därmed, menar de

---

[212]Dahlgren A. & Dahlgren R. *Kom igen flickor! En explorativ studie av flickors och unga kvinnors delaktighet och inflytande i föreningslivet.* JÄMFO-rapport nr. 18. Stockholm, 1990.

[213]Olofsson, E. (1989) s. 181

intervjuade fotbollspelarna, förväntas flickor och unga kvinnor sluta tidigare med sin idrott. Att sluta spela skulle alltså inte vara ett val som flickorna gör, utan det skulle vara en konsekvens av de förväntningar som ställs på kvinnor.[214]

När det gäller simning, som länge haft ungefär lika många kvinnliga och manliga utövare, har flickornas simning lägre status än pojkarnas. Ett exempel på detta, uttryckt av en simtränare, är att det ligger mer prestige i att få fram en duktig kille än en duktig tjej, eftersom det ger större chans att bli landslagstränare. Andra viktiga ingredienser för kvinnors idrottande är vikten av den sociala kontakten mellan tränare och utövare, om helheten och om uppmuntran. Den sociala biten är lika viktig som den idrottsliga.[215]

Sammanfattning

Hur många kvinnor som står *utanför* idrotten, men ändå är idrottsligt aktiva och skälen till varför det är så, kan vi bara ha antaganden om. Vi kan stödja oss på den norska forskningen och anta att förhållandet är detsamma i Sverige. De idrottsligt aktiva kvinnorna *inom* idrotten och deras erfarenheter vet vi lite mer om, men ändå förefaller det finnas en brist på kunskap och utveckling av träningsmetoder.

Eva Olofsson visar att formandet av en kvinnlig motsvarighet till den manliga idrotten styrs av den ideologiska utgångspunkt som antas. Valet står mellan att betona kvinnans särart eller hennes likhet med mannen. Antingen utgår man ifrån att kvinnor och män är så olika att kvinnor måste behandlas på annorlunda sätt, ha andra aktiviteter eller hållas för sig själva eller också utgår man ifrån att kvinnor och män är lika och att inga särskilda regler, aktiviteter eller organisationsformer behöver förändras för att flickor eller kvinnor skall delta i idrotten. Gymnastikrörelsens utgångspunkt var och är en särartsideologi och fotbollsrörelsens en likhetsideologi. Gemensamt för de båda är att mannen står som norm, vilket innebär att kvinnan antingen är olik eller lik mannen. Det omvända, att kvinnan är utgångspunkt, skulle kunna anses hypotetiskt eftersom kvinnor aldrig varit föregångare i skapandet av en idrott, utan samtliga idrotter är ursprungligen skapade för män. Således har kvinnor alltid jämförts med män och idrotten har antingen anpassats eller inte anpassats till den manliga normen. I det ena fallet, gym-

[214]Dahlgren, A. & Dahlgren R. (1990)

[215]Ibid.

nastiken, ledde det till att andra rörelser utformades med motiveringen att kvinnors själsliv inte lämpade sig för gymnastikens ursprungliga rörelser, eftersom "kvinnligheten" annars riskerade att gå förlorad.[216] I fotbollens fall applicerades den manliga fotbollens regelverk på den kvinnliga fotbollen med till en början smärre förändringar, som med tiden har försvunnit.

En ovilja till att anta mannen som norm kan ses i de ovan refererade studierna angående flickors situation i idrotten. Anita och Rune Dahlgrens, såväl som Rolf Jonssons utgångspunkt är en kritik mot en manlig normering, eftersom de menar att flickors erfarenheter pekar mot att systemet inte svarar mot det som flickor önskar.

I kvinnoforskningen och jämställdhetsarbetet framhålls ofta att inte bara kvinnor utan även män vinner på en ökad jämställdhet. Utsagan innebär en kritik av en hegemoni som hierarkiskt systematiserar vissa egenskaper, värderingar och beteenden som överordnade andra. Kvinnor har definierats som bärare av de underordnade egenskaperna, värdena och beteendena, vilket har inneburit en exkludering av kvinnor på grundval av deras biologiska kön och oberoende av vilka egenskaper eller intressen som kvinnor i realiteten haft. Utan att avsäga sig den grundläggande analysen i den feministiska samhällsförståelsen, kan det konstateras att män som inte delar den manliga hegemonins värderingssytem också exkluderas. Det är en större andel flickor än pojkar som står utanför idrotten. Ändå finns det en inte så liten andel pojkar som också står utanför idrotten. Några undersökningar av vilka skälen är till att pojkar inte engagerar sig i idrotten eller lämnar den tidigare än andra har vi inte funnit. Det förefaller inte otänkbart att det även finns pojkar som inte delar idrotterns värderingar och prioriteringar, att det finns pojkar och män som sätter exempelvis den sociala gemenskapen och idrottsglädjen högre än resultat och prestation och som därför lämnar idrotten på det sätt som flickors och kvinnors utträde brukar beskrivas. Liv-Jorunn Kolnes talar om idrottens betydelse i konstruktionen av en maskulin könsidentitet. Hon refererar till Eric Dunning som menar att det är den hegemoniska maskuliniteten som premieras i idrotten. Med hegemonisk maskulinitet menas den typ av maskulinitet som är dominerande i ett bestämt kulturellt sammanhang och som konstrueras i relation till andra underordnade former av maskulinitet och i relation

[216]Olofsson, E. (1989) s. 90f.

till femininitet.[217] Med denna analys skulle således kvinnor och vissa män som inte är bärare av den hegemoniska maskuliniteten, inte passa in och därmed vara avvikare. Utåt förefaller det vara deras eget val att sluta och inte att organisationen är konstituerad på så sätt att den inte tillåter avvikelser från normen.

Risken med att tala om en manlig norm är således att analysen blir essentialistisk och generaliserande på ett sätt som man avvisas inom kvinnoforskningen. Grundläggande för flertalet feministiska forskare och teoretiker är att det enda vi kan uttala oss om och utgå ifrån är kvinnors erfarenheter, hur kvinnor bemöts och inordnas i den sociala strukturen. Biologiskt är den enda säkra skillnaden att män inte föder barn. Inte sällan blandas emellertid biologi och erfarenhet samman i debatten. Man säger att kvinnor och män av naturen är på det ena eller det andra sättet.

Ringetteförbundets erfarenheter och de erfarenheter som utredningen tagit del av vid kontakten med idrottande flickor och kvinnor, tyder på att det finns ett slags vetskap om hur det förhåller sig och utifrån detta antas strategier för att minimera riskerna för att bli missgynnade. Flickor och kvinnor inom idrotten säger ofta att det är viktigt att organisera sig och vara en del av organisationer och föreningar, men de säger samtidigt att det för flickors och kvinnors förhållanden i dessa organisationer är bäst att hålla sig med en egen organiseringen i form av en egen sektion i en förening eller en helt egen förening. På så sätt har man bättre koll på hur medlen fördelas och till vilka ändamål, samt hur tilldelningen av tider på anläggningar går till. Man kan påverka och protestera direkt till exempelvis kommuner i kraft av sin egen organisation och behöver inte gå via eller hoppas på att någon annan skall föra ens talan.[218]

---

[217]Kolnes, L-J. (1994) *Kvinner og toppidrett. Om kjön, kropp, seksualitet og relasjoner i toppidretten*. Akademisk avhandling. Norges idrettshögskole. Kolnes refererar till Dunning, E. (1986) *Sport as a male preserve*. Theory, Culture & Society, 3,1.

[218]Se exempelvis Åström, Gertrud (1995). *Med flätorna i brevlådan*. Riksidrottsförbundet.

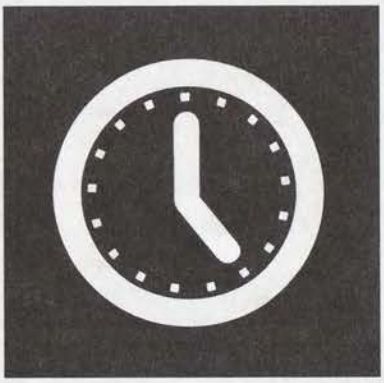

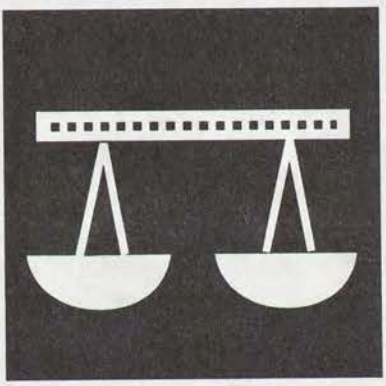

6 Sammanfattning med förslag

Fritid är ett begrepp som har ungefär hundra år på nacken. Det tillkom i en tid som var föränderlig och dynamisk. Vid förra sekelskiftet gick Sverige från att vara ett jordbrukssamhälle till att bli ett industrisamhälle. Människor flyttade från landsbygden till städerna och tiden fick en tydligare indelning. Fabriksvisslan istället för solen talade om när det var dags att börja arbeta. Dagen blev styrd av stämpelklockan istället för den egna planeringen av vad som behövde göras. Människor organiserade sig i fackföreningar och politiska partier och krävde att åtminstone en del av dygnets timmar skulle vara en egen tid, en fri tid. 8 timmars arbete, 8 timmars fri tid och 8 timmars vila. När fritid skapades som begrepp benämnde det viktiga förändringar i människors liv, det var ett led i samhällets modernisering och professionalisering. Denna förändringstid hade olika betydelse för män och för kvinnor.

Jämställdhet som begrepp har ungefär 25 år på nacken. Det skapades också i en tid som var dynamisk och föränderlig. Jämställdhet som begrepp benämner den samhälleliga ordning av ojämställdhet som råder och som kännetecknas av kvinnors underordning. Att sträva efter jämställdhet är att sträva efter förändring.

Fritid som begrepp är sprunget ur mäns erfarenheter. Vilka kvinnor har ett liv som är sådant att 8 timmars arbete följs av 8 timmars fri tid och 8 timmars vila? Vilka män har det så? Begreppet verkar vara i behov av översyn.

Jämställdhet handlar om relationen mellan könen. Jämställdhet som begrepp är ett svar på kvinnors erfarenhet av tillkortakommanden och orättvisor. Detta begrepp verkar vara i behov av konkretisering. Fritid och jämställdhet har sammanförts i Fritidsutredningen.

Staten

De studier som utredningen tagit del av och de undersökningar vi företagit ger en bild av fritid som ett samhälleligt viktigt område och ett område av stor vikt för den enskilda människan. Fritid är däremot politiskt outvecklat. Det sker idag stora förändringar i den samhälleliga struktur där fritid organiseras. Människors fritidsbehov och fritidsmöjligheter förändras och själva begreppet utmanas av forskare. Det är utredningens bedömning att behovet av att förstå fritidens betydelse kommer att öka och att det är angeläget att utarbeta en sammanhållen fritidspolitik som gör att fördelningen av de offentliga resurserna kan ske utifrån en bred samhällelig utgångspunkt och förståelse och med en medveten fördelningsprofil. I tider av ekonomisk förändringar är detta av särskild vikt. Idag saknas en sådan sammanhållen statlig politik vilket gör att detta politiska område redan från sin början kan utgå från jämställdhet som en demokratisk bas. Utredningen föreslår därför

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål i statens bidrag och övriga styrmedel inom fritidsområdet

- *att* riktlinjer för en statlig fritidspolitik utformas och att denna utgår från jämställdhet

Behovet av sektorsövergripande lösningar är stort idag. I skapandet av en statlig fritidspolitik behöver representanter och erfarenheter från olika delar av samhället komma samman. Idag saknas organ för sådana diskussioner. Utredningen föreslår därför

- *att* som ett led i utarbetandet av en statlig fritidspolitik bildas ett rådgivande organ, *Fritidsrådet*. I rådet bör ingå såväl statliga representanter som representanter med erfarenhet av kommunal-, idrottslig- och kulturell verksamhet, samt representanter med erfarenhet av folkbildning, folkhälsoarbete, folkrörelsearbete samt barn och ungdomsarbete. Fritidsrådet skall utgå från jämställdhet

Kommunerna

I kommunerna pågår idag en förändring av förvaltnings- och nämndstrukturerna. Nämnder och förvaltningar för kultur och fritid slås samman, ibland berörs även andra nämnder och förvaltningar. Det är i kommunerna som fritiden bedrivs. En stor majoritet av de offentliga

resurserna inom fritidsområdet fördelas i kommunerna, idag ungefär tio miljarder till fritid och sju miljarder till kultur. Det är angeläget att kommunerna utarbetar en sammanhållen fritidspolitik som gör att fördelningen av de offentliga resurserna kan ske utifrån en bred samhällelig utgångspunkt och förståelse och med en medveten fördelningspolitisk profil. Kommunallagen utgår från likställighet mellan kommunens medborgare. Jämställdhet är en del av likställighet. Utredningen föreslår

- *att* kommunerna, i kommunallagens anda, utformar riktlinjer för en fritidspolitik som utgår från jämställdhet

Av landets 288 kommuner har ungefär en tredjedel genomfört fritidsvaneundersökningar av varierande omfattning och utformning. Det innebär att en majoritet av landets kommuner tar fritidspolitiska beslut utan att ha ett ordentligt underlag om vad kommunens medborgare gör och skulle vilja göra på fritiden. Många kommuner har en trängd ekonomi och tvingas till nedskärningar. Utan kunskap om fritidsbehov och nyttjande av kommunens fritidsverksamheter kan nedskärningar få konsekvenser som inte är avsedda eller önskade. Kunskap om utgångsläget krävs om medvetna förändringar ska ske. Utredningen föreslår

- *att* kommunerna använder sig av sådana instrument som ökar kunskapen om fritiden, t. ex. att kultur- och fritidsvaneundersökningar genomförs vari jämställdhetsperspektivet ingår

Jämställdhet är inte en fråga som kan lösas bara genom att jämställdhetsplaner utarbetas. Huruvida jämställdhet eller ojämställdhet skapas beror på vardagliga beslut i konkreta situationer. Jämställdhetspolitiken har idag en tydlig inriktning på att konkretiseras i sakpolitiska områden. Jämställdhet måste därför utgöra en av grundvalarna i kommunernas budget- och planeringsarbete.

Av kommunernas sammanlagda kostnader för fritidssektorn går 70 procent, d.v.s. 7miljarder, till anläggningssubventioner. Majoriteten av de anläggningar som subventioneras har ett ojämställt nyttjande. Alla undersökningar pekar på att flickor och kvinnor idag missgynnas.

Öppna verksamheter som exempelvis fritidsgårdar ökar möjligheten för ungdomar som inte är föreningsanslutna att få del av de offentliga medlen till fritidssektorn. Många kommuner har i besparingssyfte lagt ner fritidsgårdar. De fördelningsmässiga och jämställdhetsmässiga effekterna av sådana beslut är en viktig fritidspolitisk fråga.

Det finns olika aspekter av jämställdhet som en fritidspolitik har att beakta om kvinnor (och män) ska ges reella möjligheter att utöva de fritidsverksamheter de önskar. Lokaler och miljöer måste utformas så att de är säkra och tillgängliga. Många kvinnor upplever rädsla när de rör sig på ensliga platser som exempelvis vid joggingturer. Utredningen föreslår därför

- *att* kommunerna vid genomförandet av en jämställd fritidspolitik gör jämställdhetskonsekvensanalyser inför såväl investeringar som avvägningar i driftsbudgetar mellan öppen verksamhet och stöd till föreningsliv

- *att* jämställdhetskonsekvensanalyser görs vid den kommunala fysiska planeringen, såväl vid om- och tillbyggnationer av befintliga anläggningar och miljöer som vid nyproduktion, exempelvis genom att:
  - utrymme ges för fritidsverksamheter och fritidsaktiviteter i mindre och enklare lokaler med anslutning till boendemiljön;
  - hänsyn tas till kvinnors säkerhet genom att förlägga motionsspår i närhet av bostadsområden eller längs upplysta gångvägar och att anläggningar planeras så att kvinnor känner sig trygga;
  - satsa på olika typer av öppna och lätt tillgängliga verksamheter;
  - kommunerna kontinuerligt genomför s.k. tjejronder, liknande skyddsronder, där man fastställer krav på den fysiska miljön som utgår från kvinnors och flickors välbefinnande och behov

Många anläggningar har idag en sådan arkitektonisk utformning och teknisk lösning att endast en eller några få aktiviteter kan äga rum i dem. Ishallarna är exempel på synnerligen dyra anläggningar med ett mycket snett könsmässigt nyttjande. Majoriteten av kommunernas medborgare har aldrig satt sin fot i en ishall. Simhallar kan ses som ishallarnas motsats. De ger möjlighet till varierande aktiviteter. Där samsas unga och gamla, kvinnor och män, infödda svenskar och invandrare. Där finns också blandningar av offentliga och privata lösningar. Hur skulle en ishall se ut om målgruppen för anläggningen var alla medborgare? Att hitta nya lösningar på anläggningars utformning är en konkretisering av jämställdhetspolitiken inom fritidssektorn. Detta kan sägas utgöra en del i skapandet av en ny fritidspolitik, varför ett samarbete mellan kommunal och statlig nivå kan

förordas. För att inspirera till dynamiska förändringar föreslår utredningen därför

- *att* arkitekttävlingar utlyses där representanter för stat och kommun samarbetar, för att ta fram förslag till nya former av fritidsanläggningar och till ombyggnationer av befintliga anläggningar för att möjliggöra alternativ användning

Sverige har få politiskt förtroendevalda. I de diskussioner som förs om demokratins utveckling brukar behovet av att öka antalet människor som har någon form av förtroendeuppdrag framföras. Kommunallagen ger utrymme för kommunerna att pröva nya förvaltningsformer vari nyttjarna av de kommunala anläggningarna skall ha stort utrymme. Detta kan vara ett led i fördjupningen av demokratin. Vid befintliga och vid skapandet av nya anläggningar, där ett brett nyttjande möjliggörs, skulle en form av förvaltning som ger många och nya grupper av människor en röst i det offentliga samtalet, vara eftersträvansvärd. Utredningen föreslår

- *att* i enlighet med kommunallagens 8 kap. 20 § om självförvaltningsorgan uppmanas kommunerna att pröva möjligheterna till nya förvaltnings- och beslutsformer av fritidsanläggningar och där eftersöka en bred medborgerlig och tvärsektoriell sammansättning

En förutsättning för att människor ska söka sig till aktiviteter, anläggningar, föreningar etc. är att de känner till dem. Studier som utredningen tagit del av visar att barn och ungdomar från socialgrupp ett och två är de som deltar mest i föreningsanknutna fritidsaktiviteter. Flickor i socialgrupp tre deltar minst. Det är angeläget att kommunernas fritidsutbud aktivt förs ut till dess medborgare och att informationen görs lätt tillgänglig. Föreningar får kommunalt stöd och det borde därför vara av vikt att föreningsformen görs tillgänglig även för grupper som i dagsläget inte är delaktiga. En informationsverksamhet skulle också kunna ha öppna verksamheter med exempelvis datastugor förslagsvis anslutna till andra anläggningar. Utredningen föreslår

- *att* kommunerna skapar en förvaltningsövergripande funktion som arbetar samordnande och uppsökande med ansvar för att informera om och tillhandahålla information om fritidsutbudet i kommunerna

Det offentliga gentemot organisationerna m.fl.

En statlig och kommunal fritidspolitik som utgår från jämställdhet måste för att kunna förverkligas ha sin motsvarighet i de medel som det offentliga fördelar till organisationer och myndigheter som svarar för olika sektorer inom fritidsområdet. Utredningen föreslår därför

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål i det offentliga stödet på samtliga nivåer till folkbildningen

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål på samtliga nivåer inom kulturpolitiken

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål för det offentliga stödet på samtliga nivåer till idrotten

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål på samtliga nivåer i det offentliga stödet till ungdoms- och övriga organisationer

Det är i dagsläget svårt att kunna uttala sig om hur de totala resurserna inom fritidsområdet fördelas könsmässigt, eftersom den statistik som organisationer och myndigheter inom fritidsområdet har, inte alltid är uppdelad på kvinnor och män. En könsdifferentierad statistik är en förutsättning för att en fritidspolitik som utgår från jämställdhet ska kunna föras. Utredningen föreslår därför

- *att* erforderlig könsdifferentierad statistik skall vara ett krav vid återrapportering för myndigheter och organisationer på såväl central, regional som lokal nivå, som erhåller statliga och kommunala bidrag

En könsdifferentierad statistik är en förutsättning för att en statlig och kommunal fritidspolitik som utgår från jämställdhet ska kunna genomföras, men det är inte tillräckligt. Undersökningar som utredningen tagit del av visar att det är nödvändigt att nå föreningarnas interna fördelning av medel om ett jämställt resursutnyttjande av de offentliga medlen på fritidsområdet ska kunna förverkligas. Fritidsaktiviteter är lokala. Det innebär att om jämställdhet ska genomföras måste föreningarna bli bärare av denna förändring. Från föreningshåll har utredningen mött uppfattningen att det som bland annat krävs är tydliga signaler för hur det skall vara. En fritidspolitik som utgår från jämställdhet kan ge sådana signaler. Bidraget kopplas till uppfyllda jämställdhetsmål. Uppföljningen av de givna signalerna utgår ifrån att myndigheter och

organisationer styr verksamheten inom respektiv område utifrån kvalitativa jämställdhetsaspekter. Folkrörelserna är självständiga. För jämställdhetsarbetet vore det av stor vikt att dessa, självständigt, utformade redovisningsformer som möjliggör en intern demokratisk granskning av de offentliga medlens fördelning könsmässigt.

- *att* organisationer som erhåller offentligt stöd utför kvalitativa utvärderingar ur ett genusperspektiv av verksamheten i föreningar och att folkrörelser uppmuntras, att för egna behov av uppföljning utifrån uppställda jämställdhetsmål, utveckla riktlinjer för en tydlig redovisningsform av den interna medelfördelningen i föreningarna

Forskning och utvecklingsarbete

Utredningen har noterat att fritidsforskningen är liten i Sverige. Forskning om fritid med ett feministiskt eller genusteoretiskt perspektiv finns nästan inte. I andra länder har en sådan forskning fått fotfäste och utvecklat ett nytt tänkande kring fritid. Ett område av speciellt intresse är forskning som rör betydelsen av "skillnader" och hur jämställdhet och jämlikhet är kopplade till varandra. Utredningen föreslår

- *att* medel till forskning om flickors och kvinnors fritid med ett genusteoretiskt perspektiv avsätts. Forskning om socialt eftersatta gruppers möjligheter att tillgodogöra sig de offentliga medlen för fritidsverksamhet uppmuntras. Frågan bör aktualiseras i anslutning till den forskningspolitiska propositionen och kopplas till det föreslagna forskningsprogrammet om ideella sektorn

Ungdomsstyrelsen har bedrivit en omfattande projektverksamhet kring att stärka flickor i föreningslivet. Projekten har haft en uttalad vilja att göra strukturer som försvårar för flickor synliga. Flickorna blir bärare av förändring istället för bärare av problem. I projektet framkom behovet av nya arbetsformer. Utredningen har även från folkrörelsehåll mött uppfattningen att ungdomar vill ha andra organisations- och styrelseformer och att gamla, traditionella styrelseformer bör problematiseras. Utredningen föreslå därför

- *att* regeringen ställer resurser till förfogande för lokal utveckling av nyskapande kultur- och fritidsverksamhet som utgår från flickors behov och finner aktiva former för detta. invandrarflickors situation bör uppmärksammas

Fritid har en stor betydelse för människors hälsa och välmående. Forskare har framfört att fritid i dagsläget för stora folklager måste uppfattas som en av de viktigaste faktorerna för upplevelse av tillfredsställelse i livet. En rik och varierad fritid främjar en frisk ålderdom.

- *att* på ett lokalt plan initiativ tas till att sjukvård, socialtjänst och försäkringskassa samarbetar med fritidssektorn runt frågor om hur fritid kan integreras i ett aktivt folkhälso- och rehabiliteringsarbete och att personal som berörs av arbetet ges möjlighet till fortbildning och kompetensutveckling utifrån detta perspektiv

Sammanställning av förslagen

Staten

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål i statens bidrag och övriga styrmedel inom fritidsområdet,

- *att* riktlinjer för en statlig fritidspolitik utformas och att denna utgår från jämställdhet,

- *att* som ett led i utarbetandet av en statlig fritidspolitik bildas ett rådgivande organ, *Fritidsrådet*. I rådet bör ingå såväl statliga representanter som representanter med erfarenhet av kommunal-, idrottslig- och kulturell verksamhet, samt representanter med erfarenhet från folkbildning, folkhälsoarbete, folkrörelsearbete samt barn och ungdomsarbete. Fritidsrådets arbete skall utgå från jämställdhet,

Kommunerna

- *att* kommunerna, i kommunallagens anda, utformar riktlinjer för en fritidspolitik som utgår från jämställdhet,

- *att* kommunerna använder sig av sådana instrument som ökar kunskapen om fritiden, t. ex. att kultur- och fritidsvane-undersökningar genomförs vari jämställdhetsperspektivet ingår,

- *att* kommunerna vid genomförandet av en jämställd fritidspolitik gör jämställdhetskonsekvensanalyser inför såväl investeringar som avvägningar i driftsbudgetar mellan öppen verksamhet och stöd till föreningsliv,

- *att* jämställdhetskonsekvensanalyser görs vid den kommunala fysiska planeringen, såväl vid om- och tillbyggnation av befintliga anläggningar och miljöer som vid nyproduktion, exempelvis genom att:
  - utrymme ges för fritidsverksamhet och fritidsaktiviteter i mindre och enklare lokaler med anslutning till boendemiljön;
  - hänsyn tas till kvinnors säkerhet genom att förlägga motionsspår i närhet av bostadsområden eller längs upplysta gångvägar och att anläggningar planeras så att kvinnor känner sig trygga;

- satsa på olika typer av öppna och lätt tillgängliga verksamheter;

- kommunerna kontinuerligt genomför s.k. tjejronder, liknande skyddsronder, där man fastställer krav på den fysiska miljön som utgår från kvinnors och flickors välbefinnande och behov.

- *att* arkitekttävlingar utlyses, där representanter för stat och kommun samarbetar, för att ta fram förslag till nya former av fritidsanläggningar och till ombyggnationer av befintliga anläggningar för att möjliggöra alternativ användning,

- *att* i enlighet med Kommunallagens 8 kap. 20§ om självförvaltningsorgan uppmanas kommunerna att pröva möjligheterna till nya förvaltnings- och beslutsformer av fritidsanläggningar och där eftersöka en bred medborgerlig och tvärsektoriell sammansättning,

- *att* kommunerna skapar en förvaltningsövergripande funktion som arbetar samordnande och uppsökande med ansvar för att informera om och tillhandahålla information om fritidsutbudet i kommunen,

Det offentliga gentemot organisationer m.fl.

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål i det offentliga stödet på samtliga nivåer till folkbildningen,

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål på samtliga nivåer inom kulturpolitiken,

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål för det offentliga stödet på samtliga nivåer till idrotten,

- *att* jämställdhet skall vara ett övergripande mål på samtliga nivåer för det offentliga stödet till ungdoms- och övriga organisationer,

- *att* erforderlig könsdifferentierad statistik skall vara ett krav vid återrapportering för myndigheter och organisationer på såväl central, regional som lokal nivå, vilka erhåller statliga och kommunala bidrag,

- *att* organisationer som erhåller offentligt stöd utför kvalitativa utvärderingar ur ett genusperspektiv av verksamheten i föreningar och att folkrörelser uppmuntras, att för egna behov av uppföljning

utifrån uppställda jämställdhetsmål, utveckla riktlinjer för en tydlig redovisningsform av den interna medelfördelningen i föreningarna,

Forskning och utvecklingsarbete

- *att* medel till forskning om flickors och kvinnors fritid med ett genusteoretiskt perspektiv avsätts. Forskning om socialt eftersatta gruppers möjligheter att tillgodogöra sig de offentliga medlen för fritidsverksamhet uppmuntras. Frågan bör aktualiseras i anslutning till den forskningspolitiska propositionen och kopplas till det föreslagna forskningsprogrammet om ideella sektorn.

- *att* regeringen ställer resurser till förfogande för lokal utveckling av nyskapande kultur- och fritidsverksamhet som utgår från flickors behov, och finner aktiva former för detta. Invandrarflickors situation bör uppmärksammas,

- *att* på ett lokalt plan initiativ tas till att sjukvård, socialtjänst och försäkringskassa samarbetar med fritidssektorn runt frågor om hur fritid kan integreras i ett aktivt folkhälso- och rehabiliteringsarbete och att personal som berörs av arbetet ges möjlighet till fortbildning och kompetensutveckling utifrån detta perspektiv,

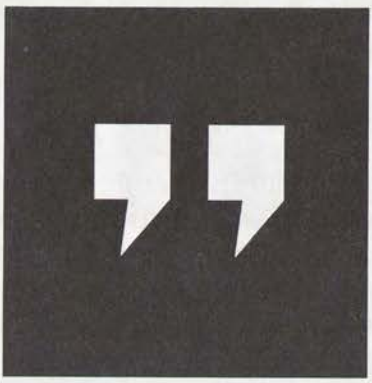

Fördjupningsdel

Fritid och rekreation ur ett kvinnoperspektiv

Ingemar Norling
Göteborgs universitet

Fritidssektorn är den minst utvecklade inom den kommunala verksamheten. Personalutbildning, forskning och professionell verksamhet är inte utvecklad i nivå med områdets betydelse och med verksamheterna inom skola, socialtjänst och primärvård. Även vid en internationell jämförelse framstår bristerna tydligt.

Ny forskning, från 80-talet och framåt, visar att den del av tillvaron vi betecknar fritid och rekreation, har mycket stor betydelse för medborgarnas hälsa, välbefinnande, livskvalitet, skydd mot stress samt kan ha positiv effekt på vårdkonsumtion och vårdkostnader (Norling, 1995, 1996). Betydelsen kan i dessa sammanhang vara större än för välfärdsfaktorer som arbete, boende och ekonomi (Norling, Sullivan & Marklund, 1995; Norling, 1996).

Denna nya syn och kunskap gäller befolkningen i allmänhet och i än högre grad olika hindrade, eftersatta eller diskriminerade grupper som handikappade, äldre, anhöriga med tungt vårdansvar och ensamstående föräldrar (Persson, Langeen, 1994; Norling, Schleien & Bender, 1992). Jämställdhet och fördelningspolitik är speciellt bristfällig inom fritidssektorn och till kvinnors nackdel. Kvinnor har fortfarande flera betungande roller inom hem och hushåll, barn, familj, anhöriga, och blir i praktiken som grupp hindrade och diskriminerade och kan inom fritiden betraktas som funktionshindrade eller som handikappade. De hindras att utnyttja fritid - rekreation i sin livsstil för att utveckla och bibehålla hälsa och livskvalitet och för att kompensera för bristfällig stimulans i andra aktiviteter som arbete och hem - hushåll (Henderson, Bialeschki, 1994; Persson, Langeen, 1994).

Effekten blir att kvinnor i stor utsträckning utvecklar en privat fritid i och nära hemmet och i liten utsträckning utnyttjar samhällets service

och utbud. Fritiden blir inte fri utan kombineras med en rad andra aktiviteter inom hem och barnomsorg. Samtidigt vet vi att sänkt frihet och egenkontroll minskar de positiva effekterna (Shaw, 1992; Iso - Ahola m fl 1994).

Könsskillnader och diskriminering av kvinnor/flickor inom fritidssektorn har belysts i olika svenska utredningar. Redan i början på 80-talet gjorde Naturvårdsverket studier av fritidsverksamheten i en rad kommuner och i storstad. Rapporterna innehöll ett omfattande material om stora och viktiga könsskillnader och om utveckling av mätmetoder som passar både för kvinnor och män (Norling - Jägnert, 1986). Men då fanns inget uttalat intresse för kvinnors speciella situation och behov av stöd och service. Kommunförbundet och en del kommuner gjorde studier som visade på mycket ojämn fördelning av kommunala resurser mellan kvinnor och män. För ungdomar, där situationen kunde antas vara bättre, visade exempelvis den s.k. "Pelle och Stina"-studien att pojkar subventionerades med 97 procent och flickor med 23 procent i sina typiska aktiviteter (Blom m fl 1981, Norling - Gunnarsson, 1994).

De olika analyserna ledde i debatten till formuleringen av 80/20 regeln. Den beskrev att 80 procent av budgeten gick till idrott och att denna lejonpart gick till 20 procent av befolkningen, framförallt yngre män, ofta med god utbildning och ekonomi. Intresset för resultaten var svagt (kan läsas "motståndet var starkt") och åtgärderna uteblev.

Det är först nu med denna utredning som ett påtagligt intresse kommit för fakta och åtgärder angående kvinnors fritid. Den diagnosen kan vi ställa som deltagit i olika statliga utredningar om fritid sedan 70-talet, deltagit i forskningen och deltagit i det kommunala planeringsarbetet.

Det kan tyckas svagt av fritidssektorns politiker och personal under 80-talet att inte göra verksamheten mera rättvis och professionell och att låta idrotten dominera fritidssektorn så extremt. Men det är först nu som vi börjar få ett starkt och allsidigt kunskapsunderlag med internationell anknytning vilket är en förutsättning för en ny syn, nya värderingar, principer, mål och metoder. Sen får vi komma ihåg att många stora, viktiga aktiviteter för kvinnor inte representeras av ett aktivt, krävande föreningsliv, vilket i Sverige också kan vara en förutsättning.

I samband med bearbetningen av nya svenska forskningsmaterial och i kontakten med utländska forskare har vi blivit övertygade om att den forskning som skall refereras och bilda underlag, måste ha nya och större kvaliteter för att ge en tillförlitlig och användbar bild av kvinnors mera komplexa fritidssituation (Deem, 1992; Henderson, 1994; Shaw, 1992). Detaljer om dessa krav och synsätt refereras senare i kapitlet.

Många svenska rapporter om kommunal fritidsverksamhet är vanligen starkt avgränsade till vad invånarna gör på fritiden, hur ofta och ibland vad de är intresserade av. En del omfattar olika åldrar, uppdelning på kön, andra handlar mest om ungdomar. Detta ger enligt den utländska kvinnoforskningen en alltför snäv, ofullständig och ibland direkt missvisande bild av verkligheten.

Den nya strategi vi använt oss av är att se fritiden som en dynamisk, interaktiv process där olika delar och deras relationer undersöks. Det kan innebära att vi samtidigt undersöker:

* boendemiljöer och resurser
* behov och motiv, motivation, intressen och livsstil
* hinder
* utövande, inriktning, omfattning, passivitet
* effekter; kvalitet, inverkan på hälsa, familjens sammanhållning, vårdkostnader etc.

Denna modell ställer högre krav på stickprovens storlek, på metodernas standardisering och tillförlitlighet och på den den statistiska analysen. En tvärvetenskaplig ansats blir därmed också nödvändig där betendevetenskapliga, ekonomiska och medicinska aspekter vägs in (Norling, 1996).

På det sättet kan vi t. ex. med utbyggda effektmätningar inom psykisk, social och fysisk hälsa se vilka kvinnogrupper som har kraftigt sänkt hälsoläge och samtidigt se vilka fritidsaktiviteter och stödjande fritidsmiljöer som har stor eller liten betydelse eller vilken relativ betydelse fritiden har jämfört med exempelvis arbete, boende, ekonomi (Norling, Sullivan & Marklund, 1995).

Vi kan studera kvinnogrupper med stor vårdbelastning som exempelvis de med hanikappade handikappade barn Vi kan också studera arbetslösa, boende i segregerade miljöer eller lågt hälsoläge med avseende på fritidens kvalitet eller vilka fritidsaktiviteter (friskfaktorer) som bedöms ha positivt hälsovärde (Persson, Langeen, 1994; Norling, 1996).

Analysen av svensk kvinnoforskning inom fritiden räcker inte som underlag för nya synsätt och åtgärder. Kunskapen måste stärkas på många olika sätt. Det viktigaste greppet är att sammanfatta och jämföra den omfattande utländska forskningen. Om de generella tendenserna är likartade är mycket vunnet. Vi kan också se tydligare var bristerna finns och om vi uppfyller de metodiska krav som utvecklats inom området.

WHO:s 38 hälsomål och principer för förebyggande hälsovård har stor relevans. Viktiga stödjande miljöer och friskfaktorer måste

identifieras som har stor betydelse för hälsoläge och förebyggande insatser inom lokalt folkhälsoarbete (Norling, Gunnarsson, 1995).

Vi ansluter oss därmed till WHO:s syn på hälsovård där förebyggande, tidigt insatta åtgärder skall prioriteras på bekostnad av sent insatta sjukvårdsåtgärder. Vi anser det vara mera positivt, etiskt tilltalande och kostnadseffektivt att hjälpa flickor/kvinnor till en livsstil inom fritiden som är allsidigt psykiskt, socialt och fysiskt stimulerande och som skyddar effektivt mot hälsoproblem som är särskilt vanliga bland kvinnor, t ex depression och benskörhet. I nuläget är det i huvudsak sent insatta medicinska åtgärder som gäller, trots att vi vet att sådant som depression, ångest och stressreaktioner kan påverkas positivt av lämpliga och anpassade fritidsaktiviteter (Norling, Sullivan, 1992; Norling, 1996).

WHO hävdar också att upplevd hälsa som livskvalitet, välbefinnande eller specifika bedömningar av psykiskt, socialt och fysiskt hälsoläge är de centrala begreppen som bör användas och som är överordnade begreppen sjuk-frisk. Vi utgår från detta och använder oss av det modernaste mätinstrumentet som finns inom området; SF-36, vilket nyligen är standardiserat för Sverige, flera europeiska länder och Nordamerika (Sullivan, Karlsson, 1994; Norling, Gunnarsson, 1995).

Ett annat sätt att stärka kunskaperna är att studera den "geriatriska facit" som äldreforskningen visar. Det internationellt kända svenska H-70-projektet visar att det som i hög grad utmärker äldre med bra eller dåligt hälsoläge är fritidens kvalitet och inriktning. De friska utmärks av en livsstil som ger allsidig , lagom psykisk, social och fysisk stimulans. Skillnader i bakgrund som ekonomi, utbildning och liknande har mindre betydelse (Norling, Sullivan, 1992).

En annan viktig slutsats är att en stor del av de faktorer som styr hälsoläge och vårdberoende är påverkbara genom naturliga åtgärder inom fritiden t ex social och fysisk aktivering. Vi ansluter oss därmed till aktivitetsteorin som bl a anger att vår kropp och vårt centrala nervsystem är byggda för en viss aktivitetsnivå. Utan allsidig, lagom stimulans försämras funktionerna och negativa hälsoeffekter uppkommer (Norling, Sullivan, 1992; Norling, 1996).

Vi vet också att stora grupper i samhället inte får tillräcklig stimulans, varken i arbete eller inom fritiden. För låg fysisk stimulans i arbetet har cirka 85 procent. Bland pensionärer är ungefär hälften extremt fysiskt passiva med en rad negativa konsekvenser inom livskvalitet, hälsoläge, vårdbehov och kostnader. Detta är utifrån WHO:s perspektiv i första hand ett pedagogiskt problem och inte ett medicinskt. Det riktiga är att bryta denna trend och med effektiv hälsopedagogik, f a inom fritiden, få upp dessa fysiskt passiva personer till optimal nivå,

innan skadorna kommer och de blir patienter inom sjukvården och kostar samhället för mycket (Norling, Sullivan & Marklund, 1995).

Det är således ett synsätt vi har att det är mera tilltalande, etiskt och ekonomiskt att stödja en utveckling av hälsa och livskvalitet hos kvinnor genom positiva, tidiga insatser inom fritid - rekreation och avlasta sjukvård och andra sent insatta åtgärder.

I denna introduktion har en rad fakta, principer och teoretiska resonemang sammanfattats på ett mera övergripande sätt. I fortsättningen refereras en mängd forskningsresultat som på ett tydligare sätt beskriver dessa viktiga problem.

Några inledande metodfrågor

Begreppet "fritid" utgår ifrån att vi är fria från arbete och kan bestämma själva vad vi vill göra. Begreppet passar män bättre eftersom de oftare har ett liv indelat i två roller; arbete och fritid. Kvinnor har dessutom ofta fler roller eller uppgifter, som exempelvis ansvar för barn, hem och hushåll, och kan därmed mera sällan styra sin fria tid. Det kan vara fråga om att lyssna på ett radioprogram man tycker om samtidigt som man ser till barn och lagar mat.

För att studera kvinnors fritid måste andra begrepp föras in, t. ex. vilka effekter fritiden ger, vilka aktiviteter som bedöms viktiga eller vilka hinder som är starka. I genomgången av den utländska forskningen diskuteras denna fråga mera i detalj.

Det finns andra grepp som också har sina svagheter. I den förra läroplanen för grundskolan (Lgr 80) kallades hela fritidssektorn för idrott, vilket ur kvinnosynpunkt är högst olämpligt och missvisande.

Numer är det rätt vanligt att kalla kommunal fritidsverksamhet för "kultur och fritid" som om kulturella aktiviteter skulle vara något annat än fritidsverksamhet. Det är heller inte så att kulturella aktiviteter, t ex gå på museum eller teater, har så stor omfattning eller betydelse jämfört med andra aktiviteter att en särskild markering är befogad. En god sida med detta ologiska ordpar är att kulturella aktiviteter har avsevärt större betydelse för kvinnor än för män och kanske kan motverka den bristande jämställdheten. Fakta om dessa frågor kommer längre fram i kapitlet.

För att minska olägenheten med begreppet fritid har vi rätt ofta fört in begreppet "rekreation" för att betona fritidens effekter mera. Men det har karaktär av rehabilitering från sådant som påfrestningar eller

bristande stimulans i arbetet och döljer aktiviteternas egenvärde. Dessutom är det ju så att stora grupper i vårt samhälle inte arbetar och vi måste har termer och metoder som passar dem. Dessutom ägnar de som arbetar bara fem-sju procent av sin totala livstid åt arbete. Därför har vi i många sammanhang fört in termer som beskriver miljö, t. ex. allsidig, optimal stimulans och effekter som livskvalitet, psykiskt eller fysiskt hälsoläge. Men det är uppenbart att vi behöver en bättre term än fritid. Engelskan använder oftast "leisure".

Eftersom forskningen om kvinnors fritid är begränsad och otillräcklig i Sverige, blir det viktigt att dokumentera, sammanfatta och jämföra utländsk forskning.

Denna dokumentation har skett på tre sätt:

* sök i specialiserad databas, CAB International
* sök i facktidskrifter som Journal of Leisure Research, Leisure Sciences, Loisir et Société
* kontakt med ledande experter, f a Karla Henderson, USA och Rosemary Deem, England.

Drygt 300 titlar erhölls vid databassöket. De flesta var av begränsat värde då de endast var explorativa, diskuterade fallbeskrivningar eller analyserade praktiska idrottsfrågor. Ett 50-tal höll hög kvalitet och drygt hälften av dessa var så intressanta att de förts in i redovisningen och tagits med i referenslistan.

Redovisningen av utländskt och svenskt material är uppdelat på åtta rubriker:

* fritidens betydelse
* samhällsförändringar, traditioner och familjeroller
* metodik
* hinder
* effekter
* intervention - olika befrämjande åtgärder
* forskningens starka och svaga sidor
* Har vi professionell fritidsverksamhet och utbildning i Sverige?

Fritidens betydelse

I flera rapporter visas att livsstilen inom fritiden hos kvinnor är mycket viktig för hälsoläge och livskvalitet, viktigare än många andra delar av tillvaron (Coleman, Iso-Ahola, 1993; Moon-Hickman, 1992; Shaw, 1992).

Bra fritid och livsstil beskrivs av Iso-Ahola m fl som allsidigt aktiv (både psykiskt, socialt och fysiskt), optimal (lagom) aktivitetsnivå, livslång och med kvalitet framförallt egenkontroll (perceived freedom) och positiv effekt på hälsoläge, livskvalitet och trivsel (Coleman, Iso-Ahola, 1994; Iso-Ahola, Jackson & Dunn, 1994).

Samhället underskattar fritidens betydelse och kapacitet. Det tar tid att ändra detta (Henderson, 1995; Henderson, 1993). Även olika yrkesgrupper med anknytning till området har bristfällig kunskap och underskattar betydelsen (Holman, Epperson, 1984).

Fritidens stora betydelse ger en ny syn på samspelet mellan kvinnors arbete, familj och fritid. Ökad insikt hos kvinnor om fritidens betydelse ger ett ökat intresse (Shaw, 1992).

Kvinnors värdering av fritiden kan inte isoleras från situationen i flera andra roller inom hem-hushåll, arbete och vård. Kvinnor skiljer sig här tydligt från män (Shaw, 1992). Samuel (Shaw, 1992) skiljer här på *personlig fritid* och *familje-fritid*, där fritiden ofta är en kombination med hushållsgöromål och barntillsyn, t ex lyssna på radio, se till barn och laga mat.

Detta gör att fritid som begrepp passar rätt dåligt för att beskriva kvinnors liv. Tidsbudgetanalyser fungerar inte heller bra för kvinnor, fa eftersom fria tidens aktiviteter flyter ihop med andra som hör till vård, hem och hushåll. Män däremot har ofta två tydliga roller, arbete och fritid (Henderson, 1994; Shaw, 1985). Därför menar en del forskare (Winslow, 1992) att kvinnors " fritids"-situation också måste beskrivas utifrån aspekter som egenkontroll, mening, motivation, allsidig stimulans och effekter som hälsa och livskvalitet (Winslow, 1992). Sedan är det inte så viktigt om stimulans eller effekter kommer från arbete, fritid, hemarbete eller annat (Guilmette, 1992).

Det finns en rad tidsstudier som "visar" att kvinnor i snitt har lika mycket fri tid som män (Firestone, Shelton, 1994). Det är denna typ av mansrollsanknutna studier som döljer verkliga och avgörande könsskillnader. Denna typ av begrepp förutsätter att när kvinnor och män inte arbetar eller sover så har de fri tid.

Detta är en flera anledningar till att vi ofta använder begreppsparet fritid-rekreation där rekreation anknyter mer till kvalitet och effekt.

Fritidens betydelse i Sverige har undersökts på flera sätt och vid flera tillfällen. I början av 80-talet undersöktes flera kommunala stickprov. Deltagarna fick bedöma hur nöjda de var med olika delar av tillvaron (arbete, boende, ekonomi, fritid, hälsa, umgänge) samt totalt som ett mått på livskvalitet (s.k. global skattning). Många jämförbara studier har gjorts utomlands.

En multivariat analys gjordes mot den beroende variabeln "nöjd totalt". Det visade sig då att arbete och fritid hade högst och lika hög samvariation (förklaringsvärde) med livskvalitet. Det förvånade då många att fritiden kunde vara så betydelsefull. Resultaten stämde också väl överens med nya amerikanska studier (Norling, Jägnert, 1986).
Samma metodik har använts i stora hälsoundersökningar inom landstingen i Västsverige 1992-1994 med c:a 12.000 deltagare. Där visar det sig att fritiden bibehållit sitt höga förklaringsvärde (samvariation) medan arbetets minskat. I stora drag får fritid, umgänge och hälsa höga värden och arbete, boende och ekonomi rätt låga.

En detaljerad analys har gjorts på närmare 8.000 personer i västkustmaterialet. Denna ger följande förklaringsvärden i procent: fritid 36, umgänge 35, hälsa 34, ekonomi 22, arbete 18, boende 16 med total förklarad varians på 59%. Fritid +umgänge förklarar hela 44 procent.

Analyser har också gjorts av en rad egenskaper hos deltagarna som bakgrund (ålder, kön etc.), livsstil inom matvanor och ANT, arbetsmiljö, fritidens inriktning och kvalitet samt olika symtom på ohälsa. Multivariata analyser har gjorts med dessa oberoende variabler mot mått på psykiskt, fysiskt och socialt hälsoläge, allmänt hälsoläge (livskvalitet) med ett nytt internationellt standardiserat mått på dessa upplevda hälsofaktorer (SF-36). Sullivan & Karlsson har gjort en sådan analys och vi citerar: "En rad analyser av materialet visar att fritidens kvalitet och inriktning har hög samvariation med skillnader i hälsa enligt SF-36. Denna samvariation är högst och högre än för bakgrundsvariabler som ålder, kön, utbildning och livsstilsfaktorer som matvanor, rökning och liknande. Även arbetsmiljöfaktorerna samvarierar lägre än fritidsfaktorerna".

Även här visar det sig att fritidens kvalitet har högst förklaringsvärde till olika skillnader i hälsoläge. Dessa värden gäller hela populationen, kvinnor och män, 16-75 år. Längre fram redovisas värden speciellt för olika kvinnogrupper och med samma allmänna tendenser.

Vi har gjort en analys där vi beräknat samvariation och förklaringsvärde, uppdelat på kvinnor och män över fyra åldersgrupper.

Om vi rangordnar arbete, boende etc. efter grad av samvariation så får, för kvinnor, fritid eller hälsa högst värde. Fritid får högst värde i grupperna 25-44 år och 65- år och näst högst i grupperna -24 år och 45-64 år.

För män ligger fritid högst i yngsta åldersgruppen och faller sedan till rang 4, 2, 3 i de följande åldersgrupperna.

Resultaten antyder att fritiden kan ha mycket stor relativ betydelse och större för kvinnor än för män totalt sett. Detta stämmer väl överens med den utländska forskningen.

Denna bild kan givetvis ändra sig en del för olika grupper. Exempelvis stiger fritidens relativa betydelse för hindrade grupper som handikappade, småbarnsföräldrar och anhöriga med tungt vårdansvar (Norling, Sullivan & Marklund, 1995; Persson, Langeen, 1994).

Flera slutsatser kan dras av dessa resultat och bilden blir ännu tydligare när vi senare lägger till analyserna av kvinnogrupper med varierande bakgrund, resurser och roller. Sammanfattningsvis kan vi hävda att fritid - rekreation har mycket stor betydelse för kvinnor även jämfört med andra viktiga levnadskomponenter. Denna bild stämmer väl överens med den som ges i utländsk forskning. Denna hävdar också att fritiden är kraftigt underskattad i samhället och i olika yrkesgrupper när det gäller t. ex. kvinnors livskvalitet, hälsa, familjesituation mm. Personer med god insikt i resursfrågor och fördelningspolitik, strategier inom hälso- och sjukvården och liknande anser att denna underskattning råder i Sverige i än större utsträckning än i Nordamerika.

Samhällsförändringar, traditioner och familjeroller

Mäns makt och dominans i samhället generellt sett påverkar fritidssektorn kraftigt och på olika sätt. Samhällets, fa kommunernas resurser för fritid, går i huvudsak till yngre mäns idrott. Flickor och kvinnor hindras materiellt, socialt och ideologiskt och sysslar därför i huvudsak med hembaserade och privatfinansierade rekreationsaktiviteter (Deem, 1992; Holman, Epperson, 1984).

Dessutom minskar utövandet när unga kvinnor flyttar ihop med en man. De ändrar ofta rätt drastiskt sin livsstil inom fritiden och anpassar sig till nya roller inom hem, hushåll och barnavård. Män ändrar inte sin livsstil i samma utsträckning (Deem, 1992; Horna, 1989; Iso-Ahola, Jackson & Dunn, 1994; Shaw, 1992).

Historiskt sett så har familjestrukturen under 1900-talet ändrats från att vara instrumentell (en arbetsgrupp med tydliga arbetsrelaterade

roller) till en grupp byggd på gemenskap Freysinger, 1994). Denna förändring har lett till att fritid-rekreation fått ökad betydelse (Freysinger, 1995; Henderson, 1993; Shaw, 1992). Men märkligt nog så ligger könsrollerna kvar hos många kvinnor från den instrumentella perioden med huvudansvar för hem och barn trots att de kanske arbetar.

Jämställdheten är långt sämre utvecklad inom fritiden än inom arbetslivet. En del forskare menar att fritiden används i mäns dominans och förtryck för att bibehålla fördelaktiga könsroller. Resonemanget har framförallt kopplats till idrott (Horna, 1989; Willis,1994).

Kulturella och religiösa traditioner kan bibehålla och förstärka dessa kvardröjande könsroller (Willis, 1994). Man kan se i många svenska familjer och i vissa invandrarfamiljer att mannen inte deltar i hushållsarbete och skötsel av barn, även om kvinnan arbetar och mannen är arbetslös.

Familjen står alltmera i centrum för befolkningens fritid (Holman, Epperson,1984;Horna, 1989). Man beräknar att åtta av tio aktiviteter är hembaserade. Detta får naturligtvis en rad konsekvenser. Resurser i och nära hem och fritidshus, föräldrars fritidsintressen, könsroller och gemensam fritid får stor betydelse, speciellt för kvinnor och barn.

Det finns en traditionell uppfattning inom fritidsforskningen att fritidens inriktning och omfattning i huvudsak styrs av strukturella faktorer som ekonomi, utrustning, anläggningar, avstånd och liknande (Norling, Gunnarsson, 1994; Norling, Sullivan, 1992; Norling, 1995). En anledning till detta är att man inom ett nytt område ofta startar med att studera sådant som verkar viktigt och lätt att mäta. En annan anledning är att forskningen startade inom sociologi, som är ett strukturellt inriktat ämne. När forskningen under senare år blivit mera tvärvetenskaplig har denna bild ändrats och blivit mera allsidig och nyanserad. Viktiga könsskillnader och deras orsaker har förtydligats. Så t ex har det visat sig inom både kvinno- och handikappforskningen att materiella faktorer har en relativt begränsad inverkan på fritidens inriktning och kvalitet (Norling, Schleien & Bender, 1993). För kvinnor verkar det vara så att barnen styr fritidens inriktning i mycket stor utsträckning, större än ekonomi och avstånd (Holman, Epperson, 1984; Shaw, 1992). Studier av kvinnor i segregerade områden i England visar att mansdominans och könsroll har större negativ inverkan på fritiden än materiella och sociala segregationsfaktorer (Mowl, Towner, 1994). För vissa kvinnogrupper torde dock ekonomi och avstånd ha rätt stor betydelse. Kanadensiska studier visar att det finns stora grupper äldre kvinnor som överlevt sina män och har så låg pension att de knappast får något över till rekreation (Guilmette, 1992). Samtidigt vet vi från geriatrisk forskning att rekreationens kvalitet samvarierar särskilt starkt

med hälsoläget för äldre (Norling, Sullivan, 1992). Problemet försvåras ytterligare för handikappade kvinnor (Traustadottir, 1992).

Kvinnors många roller eller funktioner gör att tiden sällan räcker till. En fri tid och självvald aktivitet får tas från någon uppgift som ofta betraktas som viktigare. Studier av arbetstidsförkortning visar att det för kvinnor ofta leder till mera tid för barn, hem och vård av anhöriga. För män blir det ofta utökad fritid (Shaw, 1992).

Minskade samhällsresurser för fritid och fortsatt prioritering av män drabbar olika kvinnogrupper rätt hårt, speciellt om det gäller aktiviteter som är speciellt viktiga för kvinnor (Deem, 1992; Shaw, 1992). Här kan vi hänvisa till det svenska materialet som t ex visar att friluftsliv, trädgård, djur, kultur, bibliotek, musik och hobby samt umgänge med släkt och vänner har speciellt stor betydelse för kvinnors hälsa och livskvalitet (Norling, Gunnarsson, 1995; Norling, Sullivan & Marklund, 1995).

Metodik

Fritidsforskning speciellt inriktad på kvinnor har bara pågått från början av 80-talet (Henderson, 1993; Shaw, 1992) Det är ofta så inom nya forskningsfält att studierna blir sökande – var är de viktigaste frågorna? Fallbeskrivningar, explorativ och kvalitativ metodik blir vanligt under en första period. Tvärvetenskaplig samverkan kommer senare.

Databassöket illustrerar detta tydligt då större delen av materialet har en explorativ karaktär. Detta är bra när det gäller att identifiera de viktiga frågorna och processerna. Chansen ökar att vi ägnar oss åt det viktiga och det för kvinnor unika (Henderson, 1994; 1993).

Men det är mindre bra när det gäller resultatens tillförlitlighet och användbarhet i samhällsplanering och verksamhet. Några fallbeskrivningar eller djupintervjuer eller t. ex. en enkät till 30 studenter på närmaste institution kan ge goda uppslag och hypoteser, men är kanske inte så lämpligt att komma med till Kommunförbundet eller en statlig utredning.

Flera av de ledande kvinnoforskarna som Henderson (1994), Shaw (1992) och Deem (1992) skriver mycket om metodfrågor. De vill med detta förbättra och påskynda forskningen och utveckla metoder som bättre passar målgruppen. Det finns stor anledning till detta eftersom definitioner, begrepp, metoder och modeller utgått från mäns synsätt och erfarenheter.

De metodiska erfarenheterna, kraven och rekommendationerna kan sammanfattas i följande sju punkter:

1. Holistiska mätningar är nödvändiga för att mera fullständigt återge kvinnors fragmenterade totalsituation med flera samverkande roller. "Holistisk" kan innebära att en undersökning bör fånga in både fritid, arbete, familj, hus och hem, dvs externa roller som påverkar fritidens inriktning och kvalitet.

En annan innebörd är att samtidigt studera hela fritidsprocessen från resurser, bakgrund, behov-motiv, intressen, hinder, utövande till effekter.

En tredje är att betona kvalitativ metodik som djupintervjuer i ett första steg eller att använda sammanfattande upplevelser som trivsel, om man är nöjd, upplevd livskvalitet. Då får kvinnan i fråga själv bedöma och väga samman olika erfarenheter till en helhet.

2. Kvantitativa metoder utan en kvalitativ bedömning som bas kan dölja viktiga tillstånd och processer i kvinnors liv och ge en felaktig bild (Henderson, 1994; 1995; Shaw, 1985)).

Tidsbudgetmätningar ger som tidigare nämnts ofta en felaktig bild av kvinnors fria tid, fa en kraftig överskattning. Att vara fri från jobbet på helgen, ha hemsysslor till kl. 10 på lördag och sedan promenera med barnet mellan 10 och 14 och samtidigt handla, innebär knappast att denna mamma har haft fritid i fyra timmar. Ofta ger undersökningarna ändå att det blir 4 timmar, d.v.s. lika mycket som för mannen som är borta samma tid och spelar tennis. På detta sätt har flera studier felaktigt kommit fram till att kvinnor och män har lika mycket fri tid (Firestone, Shelton, 1994). Fri är den egentligen först om jag får bestämma själv vad jag vill göra (Henderson, 1995; Shaw, 1985).

Fritidsvaneundersökningar har ofta så små stickprov att måtten på intressen och utövanden uttrycks i medelvärden för könen tillsammans och kanske för alla åldrar, t. ex. 16-75 år. Bakom dessa siffror kan dölja sig stora köns- och åldersskillnader. Det svenska materialet som redovisas om aktiviteters hälsovärde illustrerar detta. Exempelvis ligger det bedömda hälsovärdet i procent för kvinnors jakt - fiske på 2 procenti åldern 25-50 år. Motsvarande siffra för män är dryga 20 procent. Att beskriva detta med 10 procent blir missvisande på många sätt.

För anläggningsidrott är åldersförändringarna extremt stora, likaså könsskillnaderna. Värdet för flickor 15-19 år är tolv procent och går nästan mot noll redan vid 35 år. De svenska siffrorna visar att könsskillnader och åldersförändringar är mera regel än undantag. Grova sammanfattande mått kan få oss att tro att det inte finns några köns- och åldersskillnader och att kvinnor har en lika bra fritidssituation som män (Henderson, 1995; Shaw, 1985).

3. Enkla kedjor av orsak - verkan råder sällan i fritidens komplexa situationer. Det är enligt Henderson (1994) snarare en dynamisk, interaktiv process där olika delar i processen samvarierar. Exempelvis kan fritidsrådgivning till äldre ge ökat intresse för motion, man börjar gymnastisera, får förbättrad hälsa, får mer intresse och förmåga att klara sig själv, kommer ut mera i sällskapslivet etc. Det är här svårt att bedöma vad som är orsak och verkan. Däremot är det uppenbart att olika beteenden ökar och minskar samtidigt eller i tidsföljd under processens gång, de samvarierar och är interaktiva.
4. Fritidsbegreppets innebörd är mer komplicerad för kvinnor. Det är svårt att avskilja ett rent fritidsbeteende utan sammanblandning med externa roller i arbete, vård och hushåll. Fritidsbegreppet passar inte så bra för kvinnor (10, 15, 32)

Flera forskare föreslår andra begrepp och synsätt. Man kan t. ex. beskriva fritiden i termer av optimal stimulans, d.v.s.om aktiviteten ger lagom psykisk, fysisk och social stimulans, som enligt arousalteorin utgör basbehov. Vi behöver denna allsidiga stimulans för att överleva och må bra, bibehålla ett bra hälsoläge och motståndskraft mot olika påfrestningar. Då kan vi sudda ut gränserna mellan olika aktiviteter och stödjande miljöer, t. ex. arbete och fritid, hem- och vårdarbete. Det intressanta blir *om* man får allsidig, lagom stimulans, inte *var* (Henderson, 1994; Horna, 1989; Shaw, 1992).

Det har t ex visat sig att de flesta arbetande vuxna (85 procent) får otillräcklig fysisk belastning och stimulans i arbetet, att rätt många kvinnor har en fysiskt passiv fritid och att hem- och hushållsarbete kan ge tillräcklig fysisk stimulans i nivå med vad som rekommenderas som grundskydd för t. ex. hjärt-kärlsjukdom (Coleman, Iso-Ahola, 1994; Henderson, 1994).
5. Det är viktigt i analyser av kvinnors fritid att betona upplevelser och värderingar. Eftersom kvinnors fritid ofta är mera sammanblandad med andra aktiviteter än för män, måste kvinnor själva bedöma olika aktiviteters och miljöers värde i olika avseenden, exemeplvis för hälsa, trivsel, avkoppling eller barnens utveckling (Norling, Sullivan, 1992; Norling, 1995). Den egna tolkningen av olika upplevelser har i senare forskning stor och ibland avgörande betydelse, t. ex. för stresseffekter och hälsoläge. WHO har ju gått på den linjen, och definierar hälsa som den enskilda individens egen bedömning av hur hon mår i olika avseenden (Norling, Gunnarsson, 1995). Det modernaste instrumentet för att mäta hälsa, SF - 36, bygger på individens egen bedömning av hälsoläge, funktionsinskränkningar och deras inflytande på arbete, hem, fritid (Sullivan, Karlsson, 1994).

6. Forskarna framhåller, som tidigare nämnts, att förändringar och skillnader under livscykeln bör analyseras. En hel del viktig kunskap om kvinnors situation kommer annars inte fram (Deem, 1992; Hultsman, 1993; Iso-Ahola, Jackson & Dunn, 1994).

Exempelvis ger ålderskurvorna för fritidsaktiviteters hälsovärde i det svenska materialet ny viktig information om könsskillnader, vilka aktiviteter som är speciellt viktiga i olika åldrar, vilka som är livslånga eller kortvariga. Persson - Langeens studie (1994) visar vilka fritidsaktiviteter som har särskilt högt eller lågt hälsovärde för den åldersgrupp föräldrar till handikappade barn (yngre mödrar) som har kraftigt sänkt hälsoläge. Denna typ av kunskap kan bli bra underlag för råd, stöd, förebyggande hälsovård mm (Holman, Epperson, 1984; Norling, Gunnarsson, 1995; Norling, Sullivan & Marklund, 1995; Norling, Schleien & Bender, 1993).

7. Internationell samverkan rekommenderas (Deem, 1992; Norling, Schleien & Bender, 1993). Eftersom forskningen har så liten omfattning i förhållande till områdets betydelse och är så komplicerad, blir det extra viktigt att samverka. Databassök, konferenser och gemensamma projekt är exempel på samverkan.

De sju rekommendationerna har följts så långt möjligt i bearbetning, analyser och liknande av det svenska materialat.

Hinder

Hinder inom fritiden är ett område som ägnas stort utrymme i kvinnoforskningen. Bakom ligger ett strukturalistiskt synsätt att fritiden i huvudsak styrs av samhällets resurser och materiella hinder som brist på anläggningar, utrustning och ekonomiskt stöd. En utvecklad tvärvetenskaplig forskning har tagit in hinderaspekter på individnivå, t.ex. lågt självförtroende eller otillräcklig kompetens och på gruppnivå, exemeplvis hänsyn till familjen eller sakna intresserad kamrat (Firestone, Shelton, 1994; Harrington, Dawson, 1995; Jackson, Witt, 1994; Shaw, 1992; Traustadottir, 1992).

Kvinnoforskningen hävdar att hindermönstret för kvinnor inom fritiden är extremt komplicerat och svårtolkat (Freysinger, 1994; Henderson, 1994; Hultsman, 1993; Shaw, 1992). Det är framförallt denna mix av yttre och inre hinder som komplicerar. Det kan vara ett samtidigt verkande mönster av inre hinder som osäkerhet och otrygghet,

sociala som hänsyn till barn, man, anhöriga, yttre som hem- och hushållsansvar, arbete, brist på tillgänglighet och kommunal service.

Det var först genom kvalitativa studier, djupintervjuer och liknande som detta komplexa mönster förtydligades. Enkla fritidsvaneundersökningar klarar inte av att mäta så komplicerade situationer (Henderson, 1993; 1994).

När det gäller olika hinders relativa betydelse så visar kvinnoforskningen i likhet med handikappforskningen (Norling, Schleien & Bender, 1993), att individuella psykiska hinder är speciellt viktiga och de materiella överskattade. Här framhålls speciellt "care ethics" (vårdroll och ideologi). Detta hinder styr och påverkar kvinnors fritid i mycket stor utsträckning och mäns i liten (Deem, 1992; Henderson, 1994; 1993; Shaw, 1992).

I flera rapporter beskrivs livscykelns olika förändringar för kvinnor och män. När ett ungt par flyttar samman ändrar mannen sällan sitt aktivitetsmönster medan kvinnan gör stora förändringar. Hon minskar sin fritidsrepertoar, slutar ofta med tidsödande, långväga aktiviteter och ökar istället hembaserade som kan passas in i de nya rollerna i familj och hushåll (Deem, 1992; Holman, Epperson, 1984; Horna, 1989).

Mäns makt och förtryck skapar en rad hinder för kvinnor, exempelvis att inte mera jämställt medverka i hem- och familjerollerna, att kapa åt sig det mesta av de kommunala resurserna och att politiskt driva igenom neddragningar som speciellt försämrar kvinnors prioriterade fritid, som bibliotek, bad, motions- och musiklokaler (Deem, 1992; Mowl, Towner, 1994).

Kvinnor upplever ofta aktiviteter med barnen som obligatoriska, utan egenkontroll (låg perceived freedom) alltså inte fri tid och därmed sänkta hälsoeffekter. Män uppfattar i långt större utsträckning aktiviteter med barnen som riktig fritid och styr ofta aktiviteterna till hög egenkontroll för sig själva. Mäns fritid med barnen har ju också visat sig ha en rad positiva effekter (se delen om effekter) (Deem, 1992; Freysinger, 1994; Horna, 1989; Shaw, 1992).

Ungdomars hinder skiljer sig starkt från vuxnas och 10-15-åriga flickors från 16-20-åringars, t. ex. i betoningen av föräldrars och ledares roll. Motiven bakom skiljer sig också markant (Hultsman, 1993).

När det gäller kvinnors hinder bör man skilja på sådana som verkar redan före "prövapå"-fasen, exempelvis boendemiljö, föräldrars initiativ och stimulans samt hinder som bromsar intresserade att utöva (Shaw, 1992).

Det finns, som refereras i dokumentationen, en omfattande utländsk forskning om hur kvinnor hindras inom fritiden. Mätmodellerna har innefattat *yttre* materiella hinder som resurs, avstånd, tid, ekonomi och

inre som självförtroende, attityder, kompetens, motivation, socialt stöd och familj. Men mätmodellen innefattar också hinder utanför fritiden som påverkar kraftigt, t. ex. arbetsroll, vårdroll och roller eller funktioner inom hem och hushåll.

Svenska studier av kommunstickprov (Norling, Jägnert, 1986) och av olika funktionshindrade (Norling, Schleien & Bender, 1993) utan uppdelning på kön, bekräftar i stort de utländska resultaten, t. ex. att

* psykiska och sociala hinder är särskilt viktiga
* materiella hinder inte är så viktiga som man tidigare trott
* antalet hinder är starkt relaterat till negativa effekter
* olika aktiviteter är olika hinderkänsliga och livslånga, t ex blir aktiviteter med höga fysiska krav kortvariga
* hindrens effekter i stor utsträckning styrs av inre processer som grad av inre motivation och intresse, kompetens och förmåga att handskas med hinder (coping).

Ur ett kvinnoperspektiv kan dessa resultat innebära att
* eftersom kvinnor har fler hinder än män får fritiden försämrad effekt
* särskilt hindrade kvinnor, t. ex. småbarnsmammor, måste ändra inriktning och omfattning på utövandet för att minska avstånd, tider, välja mindre hinderkänsliga aktiviteter mm. Alltså en avancerad copingteknik.

Här kan vi belysa med nya svenska resultat framtagna för utredningen. Hemarbetande mammor, 25-44 år, har förhöjda hälsovärden inom hembaserade aktiviteter som hobby, umgänge, djur, trädgård och sänkta inom föreningsliv, motion, idrott, nöjen, bollspel, d.v.s. aktiviteter utan barn och på större avstånd

* kvinnor med sämre hälsoläge har en livsstil inom fritiden som är mera passiv och som utmärks av större inriktning på låghindrade, lågstimulerande aktiviteter som TV, spel och musiklyssnande
* mera hindrade grupper som småbarnsmammor, handikappade och anhöriga med stort vårdansvar, har sänkt hälsoläge psykiskt, socialt och fysiskt och
* dessa hindrade grupper blir särskilt bra hjälpta av fritidsrådgivning, fritidsutbildning, terapeutisk rekreation och större jämställdhet i könsrollerna, snarare än av materiella åtgärder. Se också Norling, Sullivan, Marklund, 1995; Persson, Langeen, 1994.

De tidigare svenska studierna som tar upp hinderfrågan mera allsidigt ger stöd för dessa internationellt förankrade resultat, analyser och konsekvenser.

Men dessa studier ger likafullt en ofullständig bild av många kvinnors komplexa hindersituation. Den nya kvinnoforskningen har övertygande visat att kvinnors hinder är långt mera omfattande och komplexa än för män. Den har också visat att tidigare undersökningar alltför mycket utgått från mäns fritidssituation och värderingar och därmed använt en metodik som inte fångat in kvinnors unika hindersituation med olika roller utanför fritiden som påverkar fritidens inriktning, omfattning och effekter. Deem, Henderson och Shaw visar att kvinnors fritid ofta måste samordnas med högprioriterade roller inom vård av barn och anhöriga, hem och hushåll.

Män har ofta en enklare livsstil bestående av arbete och fritid. Detta visar sig t ex i reaktionerna på arbetstidsförkortning där kvinnor i större utsträckning ökar ut insatserna för barn, familj och hem, dvs näraktiviteter med låg egenkontroll och män ökar sin fritid med hög egenkontroll (Deem, 1992; Henderson, 1994; 1995; Shaw, 1985).

Effekter

De effekter som redovisas har ibland ett otydligt orsak-verkan-samband. I de komplicerade processer det här är frågan om kan det ofta vara fråga om samvariation, t. ex. kvinnor som ökar sin motion kan samtidigt utveckla ökad motståndskraft mot stress och hjärt-kärl-sjukdomar. Hur orsak-verkan fungerar i sammanhanget är svårt att säga, speciellt som ändringar kanske sker parallellt i barnpassning och hushållsarbete.

Den modell som beskrivits tidigare över fritidsprocessen (resurs - behov - exponering - motivation/intresse - hinder - utövande =effekter) har ju effekt som sista fas. Detta är givetvis en förenkling av verkligheten och en betoning av de stora effekterna som t. ex. hälsa, integration och rehabilitering.

Effekterna kan ju också handla om förändringar inne i processen, t.ex. höjd motivation, fler intressen, ökad förmåga att handskas med hinder (coping).

Den utländska forskningen redovisar en rad viktiga effekter av fritidsverksamhet hos kvinnor.

Bland psykiska och sociala effekter redovisas ökat oberoende, ökad självständighet och egenkontroll, förbättrad gemenskap och mera positiva värderingar, alla viktiga friskfaktorer. Även ökad motståndskraft mot stress (buffring) med både kort- och långtidseffekter rapporteras

(Coleman, Iso-Ahola, 1994; Freysinger, 1995; 1994; Holman, Epperson, 1984; Shaw, 1992).

Ökad upplevd frihet och egenkontroll som i sin tur ger förbättrat hälsoläge och minskad hinderkänslighet rapporteras (Coleman, 1993; Holman, Epperson, 1984; Shaw, 1992).

Fritidsutbildning kan utveckla inre motivation som i sin tur förbättrar coping och som i sin tur förbättrar hälsoläge (Coleman, Iso-Ahola, 1994; Deem, 1992).

Depression, som är dubbelt så vanligt hos kvinnor, påverkas positivt av fritidsrådgivning (Moon-Hickman, 1992).

Speciellt intressanta resultat redovisas angående effekter på familjens funktion. Bra, anpassad fritid har extremt stark effekt på familjens sammanhållning, stabilitet och trivsel. Fritiden fick störst betydelse i jämförande studier av olika prövade verksamheter (Coleman, 1993; Russionello, 1991).

Särskilt gemensam fritid inom familjen kan ha stor positiv effekt på sammanhållning, hälsa och liknande. Men det skall vara i lagom omfattning, d.v.s. en U-formad samvariation (Freysinger, 1994; 1995; Holman, Epperson, 1984).

Gemensam fritid är viktigare för kvinnor än för män, och individuell eller parallell fritid, t. ex. TV-tittande, är mera negativt för kvinnor (Freysinger, 1994; Shaw, 1992).

Det finns sålunda stöd för tesen "The family that plays together, stays together (Freysinger, 1994).

När par flyttar ihop ökar ofta kvinnan gemensam fritid och minskar individuell och parallell fritid medan män oftare bibehåller individuella aktiviteter utanför familjen (Horna, 1989; Shaw, 1992).

Ett annat viktigt resultat i sammanhanget är att fritid med barnen är speciellt viktigt för fäder. Det blir ofta den viktigaste kontaktytan och påverkar trivseln i äktenskapet (Freysinger, 1994; Russionello, 1991).

När det gäller fritidens betydelse för äldre kvinnor och handikappade kvinnor så visar det sig att ökat ansvar och att få syssla med viktiga intressen, t. ex. växter och djur, har positiv effekt på hälsoläget (Guilmette, 1992; Traustadottir, 1992).

Den utländska forskningen pekar på vikten av att studera särskilt utsatta, hindrade kvinnogrupper. WHO för ett liknande resonemang att hälsosatsningar borde koncentreras framförallt till de 25 procent med lägst hälsoläge (Norling, Sullivan & Marklund, 1995).

Det finns här också en parallell till forskningen om funktionshindrade och om utvecklingen av handikapp, där hindren först blir allvarliga när de hindrar personen i fråga att utföra de handlingar som behövs för överlevnad och att utveckla ett liv med acceptabel livskvalitet.

Kvinnor som till den grad hindras av alla sina roller att de får allvarligt sänkt hälsoläge och knappast har någon fritid alls, hör i praktiken till gruppen handikappade.

Tidigare har man i olika undersökningar analyserat aktiviteter (vad man gör) utan att samtidigt undersöka kvalitet eller effekt. Vad man gör kan vara av underordnad betydelse. Det avgörande är att utövandet får en positiv effekt, det ger exempelvis psykisk och social stimulans, förbättrar hälsan och trivsel i familjen.

För att få en mera allsidig bild av fritidsbeteendet som en "dynamisk och interaktiv process", har vi i de refererade undersökningarna och i internationellt samarbete utvecklat en enkel modell där olika mätningar och perspektiv ingår (Norling, Gunnarsson, 1994; 1995):

Resurser/miljöer >Bakgrund/behov >Intressen/motivation >Hinder >Aktiviteter > >Effekt

I olika analyser av datamaterial och i utländsk forskning kan man se att smala tvärsnittsanalyser av några delar i processen kan ge ofullständiga och ibland missvisande bilder av verkligheten.

Hinderstudier kan visa att brist på pengar och tid har högst frekvens när det gäller angivna hinder. Alltså är de särskilt viktiga att åtgärda. Men om vi samtidigt undersöker fritidens kvalitet kan vi kanske upptäcka att dessa hinder har lågt förklaringsvärde när det gäller skillnader i kvalitet, t. ex. hur nöjd man är. Det kan visa sig vara andra delar i processen som påverkar mera, t. ex. låg motivation eller kompetens.

När det gäller hinder specifikt så visar denna typ av analyser att materiella hinder som utrustning och pengar har mindre betydelse än psykiska och sociala. Dessa resultat kan vara underlag för en ändrad strategi t ex mindre satsning på materiellt stöd och mera på utbildning, rådgivning och socialt stöd. Denna typ av förändring är nu på väg inom handikappomsorg (Norling, Schleien & Bender, 1993) och stöd till anhöriga med tungt vårdansvar f a kvinnor (Persson, Langeen, 1994).

Modellen kan också hjälpa oss att gå in djupare och tidigare i fritidsprocessen. Så t ex har det visat sig att väl utvecklad inre motivation och starkt intresse för t ex ridning eller fiske minskar olika hinders negativa inflytande. Dåligt väder och kostnader får liten effekt på den verkligt intresserade. Det kan vara både billigare och effektivare att med pedagogiska grepp utveckla inre motivation än att med ekonomiska och materiella satsningar försöka få bort hinder (Norling, Schleien & Bender, 1993; CEFOS, 1995).

Typen av motivation påverkar senare delar i processen. Långt fler kvinnor än män prioriterar gemenskap inom fritiden, och tvärtom när det gäller tävling-konkurrens och hård fysisk ansträngning. Detta gör att

kvinnor i större utsträckning söker sig till aktiviteter med gemenskap eller formar utövandet så att gemenskap kommer att ingå i större utsträckning (Norling, Gunnarsson, 1994).

Flera av föreläsarna vid utredningens konferens i Rosenbad 31 oktober, 1995 diskuterade frågan. Deem och Henderson betonade också att inslaget av gemenskap och socialt stöd påverkade kvinnors upplevelse av mening. Fasting illustrerade med Grete Weiss loppet i Oslo för kvinnor. Där har gemenskap kommit i förgrunden och tävling och fysisk ansträngning nedtonats.

Vi kan se av nedanstående kurvor över frekvens "högt motiverade" att det är stora könsskillnader i alla åldersgrupper (Norling, Jägnert, 1986). (Heldragna linjer för kvinnor och streckade för män.)

1. Motiv Fysisk ansträngning
2. " Tävling/spänning
3. " Gemenskap

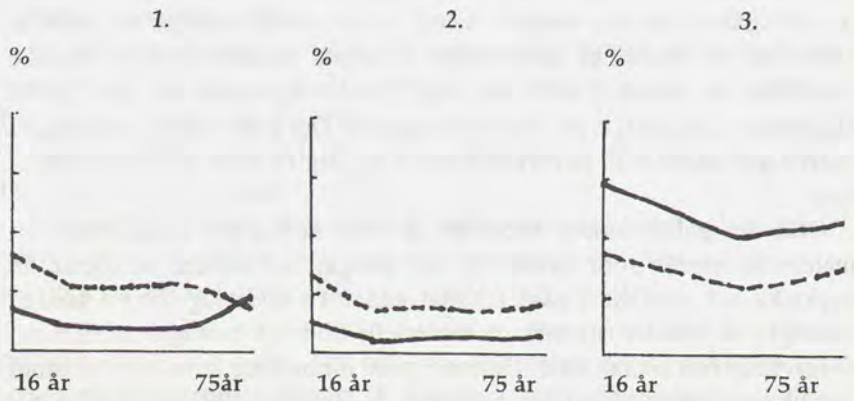

Det norska exemplet blir mer förståeligt om vi lägger in ett effektperspektiv. Längre fram redovisas könsskillnader i värderingen av olika aktivitetstypers hälsoeffekt. Det visar sig vara stora könsskillnader när det gäller det bedömda hälsovärdet hos idrott och gemenskapsaktiviteter där idrott av tävlingstyp har lågt och gemenskap har högt hälsovärde.

Aktivitetstypen "sällskapsdjur" illustrerar tydligt samspelet mellan aktivitet och kvalitet (Norling, m fl 1990). Hundar tex kan ha stora och allsidiga effekter; psykiska som dämpad depression och ångest, sociala som utökat socialt stöd (med en rad medicinska effekter) och bättre sammanhållning i familjen, fysiska som ökad kondition, rörlighet och minskat vårdberoende, medicinska som sänkt blodtryck och förbättrad rehabilitering vid stressjukdom. Men dessa effekter kommer inte bara av att ha en hund. Rekreationseffekterna förutsätter att man värderar och tolkar hunden positivt och gör saker tillsammans med hunden.

Att exemplet Djur har relevans i sammanhanget framgår av ålderskurvorna över hälsovärde för olika kvinnogrupper. För vissa hindrade yngre kvinnogrupper har Djur lika högt hälsovärde som Kultur och tio gånger så högt som anläggningsidrott.

Fritidens kvalitet har också undersökts med en fråga på vardera *psykisk kvalitet* (egenkontroll - möjlighet att göra det man vill), *social* (möjlighet att vara tillsammans med dem man gillar) och *fysisk* (möjlighet att hålla sig igång med kroppen). Bedömning i fyra skalsteg, två positiva och två negativa.

Kortfattat visar det sig att fler kvinnor än män är missnöjda, att flest missnöjda finns bland kvinnor 25-44 år och att äldre är mera nöjda. Utländsk expertis har betonat att allmänna könsjämförelser alltför ofta skymmer viktiga skillnader. Exempelvis kan medelvärden dölja viktiga skillnader under livscykeln.

I den följande redovisningen av ålderskurvor för aktiviteters hälsovärde finns flera exempel på viktiga könsskillnader som döljs av grova mått, såsom medelvärden för en hel livscykel (t ex korsande kurvor).

För att analysera åldersförändringar har vi bearbetat västkustmaterialets resultat för de 18 aktivitetstypernas bedömda hälsovärde över olika åldersgrupper inom 15 - 75 år. Vi har också tagit med data för äldre från H-70-studien så att vi däregenom kan täcka åldrarna 15-84 år.

Först presenteras den s.k. 18-listan där deltagarna bedömer och markerar vilka aktiviteter som har stor betydelse för deras välbefinnande och hälsa. I vissa delundersökningar rangordnar deltagarna dessutom de markerade aktiviteternas hälsovärde (Persson, Langeen).

Tabell över genomsnittligt hälsovärde i procent för kvinnor och män, 16 - 75 år.

	%
1. Friluftsliv, t. ex. promenader och utflykter	61
2. Trädgård, fritidshus, koloni	52
3. Djur, t. ex. hund, häst, katt	26
4. Kultur, t. ex. konsert, läsa	31
5. TV, video, bio	51
6. Föreningsliv, t. ex. fack, politik, hobby	11
7. Motionsidrott, orientering, jogging, m.m.	28
8. Anläggningsidrott, t. ex. hockey, friidrott	8
9. Bad, båt, segling	35
10. Fiske, jakt, skytte	15
11. Hobby, t. ex. handarbete, meka	32
12. Musik; spela, sjunga, lyssna	40
13. Religiösa aktiviteter	8
14. Nöjen, t. ex. restaurang, dans	30
15. Bollspel som tennis, fotboll och golf	19
16. Åskådare på idrott	14
17. Umgänge med familj, släkt och vänner	80
18. Spel, t. ex. bingo, tips, trav	12

Redan denna tabell över genomsnittliga frekvenser för alla åldrar ger en hel del ny och viktig information, t. ex. att:

* naturbaserad fritid sammantaget och gemenskap med släkt och vänner har mycket höga hälsovärden
* riktigt låga värden har föreningsliv, anläggningsidrott och religiösa aktiviteter
* den generella bilden av vilka aktiviteter som kommer högt, i mitten eller lågt gäller för båda könen (se även den fortsatta analysen).

När vi sedan går in och gör mera nyanserade analyser kan den generella bilden förändras en hel del. Så t. ex. har vi i några undersökningar bett deltagarna att rangordna de viktiga aktiviteterna efter grad av hälsovärde. Det visar sig då, om vi exempelvis endast räknar in första, andra och tredje viktigaste, att aktiviteter som TV faller kraftigt i frekvens. Detta kan tolkas så att TV inte tillhör de centrala utan utgör ett komplement. Aktiviteter som bibehåller höga värden är friluftsliv, trädgård, gemenskap, kultur och hobby i de undersökta delgrupperna. Se t ex Persson & Langeens (1994) studie av föräldrar med omfattande vårdansvar.

Utifrån den utländska expertisens rekommendationer är skillnader och förändringar över ålder av särskilt intresse. Eftersom västkust-materialet är så stort kan vi göra tillförlitliga ålderskurvor för alla 18 aktivitetstyperna uppdelat på kön (n=11.112). Dessutom kan vi längre fram komplettera med värden för särskilt utsatta kvinnogrupper.
Eftersom de här statistiska uppgifterna innehåller en mängd ny information och som ger en förändrad bild av fritidens betydelse för kvinnor ger vi materialet rätt stor plats.

Först redovisas ålderskurvor för aktiviteter som har särskilt högt hälsovärde för kvinnor: friluftsliv; trädgård hus & hem; djur; kultur; hobby; musik och umgänge. *(Se denna artikels bilaga)*

När vi ser på dessa kurvor och jämför med olika medeltal är det uppenbart att medeltalen döljer viktig information och lätt får oss att underskatta könsskillnadernas betydelse.

Skillnaderna är också förvånansvärt stora inom en del aktivitet-styper, t ex friluftsliv upp till 60 år, djur upp till 55 år, kultur till 65 år, hobby från 25 år eller umgänge i alla åldrar.

Om vi väljer ut några viktiga åldersgrupper utifrån ett stöd- eller hälsoperspektiv, kan vi t ex se att för kvinnor under småbarnsperioden 25-44 år ligger umgängets hälsovärde på 2/3, friluftsliv strax över 50 procent och, för att ta en drastisk jämförelse, djur ligger cirka 10 gånger så högt som anläggningsidrott.

Aktivitetstyperna med lägst hälsovärden, föreningsliv, anläggnings-idrott och religiösa aktiviteter, har rätt olika ålderskurvor. Speciellt anläggningsidrott har mycket kort varaktighet och för kvinnor från 30 år extremt låga hälsovärden.

Det går att göra många intressanta tolkningar av materialet. Enligt den utländska forskningen ligger kvinnors viktiga fritidsaktiviteter i stor utsträckning utanför samhällets mansdominerade fritidsservice. Den är mera hembaserad och privatfinansierad.

Det är alldeles tydligt att materialet påvisar liknande tendenser i Sverige.

I någon mån utgör motion (för kvinnor mest gymnastik, aerobics, jazzdans och liknande), kultur och musik undantag. De stora ned-skärningarna inom musik t ex musikskolan, körer, amatörorkestrar och bibliotek drabbar kvinnor i långt större omfattning än män.

Flera svenska studier har gjorts som belyser denna viktiga fråga:

1 extremt omfattande vårdansvar, vård av handikappat barn
2 " segregerad boendemiljö
3 lågt hälsoläge (25% lägst enligt SF-36).

Vi kan dessutom jämföra 18-listans hälsovärden för grupper som ensamstående med och utan arbete eller kvinnor med hög sjukvårdskonsumtion, för att få tydligare allmänna tendenser.

Tre undersökningar har gjorts av föräldrar med handikappade barn. Två gäller föräldrar som är medlemmar i RBU och en av föräldrar med utvecklingsstörda barn och medlemmar i FUB (Norling, Bender & Schleien, 1993b; Persson, Langeen, 1994).

Flera resultat i dessa studier är viktiga i sammanhanget:

* fritiden var den viktigaste stödjande miljön för att klara påfrestningarna, viktigare än andra levnadskomponenter som arbete och ekonomi
* av yngre och äldre mammor och yngre och äldre pappor var det framför allt de yngre mammor som fått kraftigt sänkt hälsoläge enligt SF-36, speciellt inom psykisk och social hälsa, vitalitet (trötthet) och allmänt hälsoläge (livskvalitet)
* för de unga mammorna var det fa friluftsliv, trädgård, kultur och gemenskap som hade högt hälsovärde. En del aktiviteter som t. ex. tävlingsidrott hade ingen angivit hälsovärde för.

Dessa kunskaper kan hjälpa oss att i fritidsrådgivning och förebyggande hälsovård planera anpassade åtgärder.

Kvinnor i starkt segregerad boendemiljö har studerats i det s.k. Lövgärdesprojektet inom Göteborgs primärvård, där också jämförelser gjorts med ett boendeområde (Älvsborg) i andra änden på segregationsskalan (Norling, Sullivan & Marklund, 1995).

Några relevanta resultat:

* fritidens inriktning och kvalitet har ett dominerande inflytande på hälsoläget, jämfört med andra levnadskomponenter
* de som har lägst hälsoläge (lägsta 25%), har en mera passiv livsstil inom fritiden med ökat inslag av TV, spel och mindre av naturbaserade aktiviteter och motion. Fritidens kvalitet, både psykiskt, socialt och fysiskt, var också påtagligt sänkt.

  Slutsatsen från Primärvårdens sida var att de mest lönsamma åtgärderna för att förbättra hälsoläget inte ligger inom Primärvården utan inom fritidssektorn.

  Om vi jämför Lövgärdet och Älvsborg så har älvsborgsborna bättre hälsoläge, lägre vårdkonsumtion och liknande. De ägnar sig i större utsträckning åt naturbaserad fritid och motion.

  Lövgärdet har rätt stor andel invandrare som vi tyvärr inte har kunnat kartlägga tillräckligt. Det kan vara fråga om att översätta frågeformulär till 30 olika språk. Via personalkontakter vet vi att

många invandrarkvinnor är låsta i ett kulturellt betingat mönster av könsroller utan fritid.

Ensamstående, arbetslösa kvinnor med barn har analyserats inom västkustmaterialet (n =243).

Några resultat:

* fritiden får i en regressionsanalys högst förklaringsvärde (33 procent) mot nöjd totalt jämfört med umgänge, hälsa, ekonomi och boende
* gruppen ägnar sig mera åt TV, nöjen, lyssna på musik, djur och mindre åt naturbaserad fritid", dvs en mera passiv livsstil.

De här resultaten kan kopplas samman med ny forskning inom området hälsa - fritid - livsstil. Enligt WHO är skillnader i livsstil den dominerande orsaken till ohälsa och höga sjukvårdskostnader. Nya rön tyder på att livsstilen inom fritiden har särskilt stor betydelse och att passiv livsstil, d.v.s. understimulering psykiskt, socialt och/eller fysiskt, har mycket negativa effekter. Nya beräkningar visar att passiv livsstil inom fritiden kostar samhället mera än rökningen men mindre än alkoholskadorna. Fysisk passivitet hos äldre är mycket utbredd och med en rad konsekvenser för vård och omsorg. Fysisk aktivering av äldre beräknas kunna sänka vårdkostnaderna med en tredjedel (Norling, 1995).

Intervention - olika befrämjande åtgärder

Det tycks vara så att den nya kvinnoforskningen inom fritiden inte hunnit med att analysera och utveckla åtgärdssektorn. Påtagligt lite finns att hämta i de publicerade rapporterna. I kontrast till detta står den nya professionella fritidsservicen i Nordamerika med välutbildad personal och särskilt utvecklad verksamhet för olika hindrade grupper.

Man skiljer på fritidsrådgivning (leisure counseling), fritidsutbildning (leisure education) och terapeutisk rekreation (therapeutic recreation).

Färdiga utprövade och forskningsbaserade program finns för olika grupper och syften, t ex fysisk och social aktivering av äldre, fritidsutbildning för handikappade barn och deras anhöriga. Terapeutisk rekreation går ut på att effektivisera rehabilitering och habilitering inom sjukvård och omsorg via fritidsverksamhet som personen-patienten är starkt motiverad för. Det visar sig att utvecklingen hos patienten går snabbare och blir mera varaktig.

Ett annat stort verksamhetsområde är aktivering av äldre som i större omfattning än man tidigare trott är extremt passiva och fjärran från optimal, allsidig stimulans. Sjukvårdskostnaderna ökar snabbt och beräknas kunna sänkas med en tredjedel om fysiskt passiva äldre aktiveras. Läkemedelskostnaderna kan sänkas, t. ex. för benzodiacepiner (psykofarmaka för depression och ångest) eftersom samma effekter kan erhållas med riktade, anpassade fritidsaktiviteter (Norling, 1995).

Enligt Deem och Henderson (personlig kommentar) utnyttjar kvinnor i mindre utsträckning samhällets fritidsutbud. Utövandet domineras av privata, hembaserade och självfinansierade aktiviteter (Mowl, Towner, 1994). Samma tendens kan vi se i det svenska materialet om fritidsaktiviteters hälsovärde.

Att det är så här har säkert många orsaker. Eftersom kvinnoforskningen visat att fritidssektorn är extremt manligt styrd och anpassad är det rimligt att anta att sektorn är mycket bristfälligt anpassad till kvinnors och familjers behov (Deem, 1992; Henderson, 1993; Shaw, 1992).

De utländska rapporterna ger en del förslag som är intressanta:

* Att stödja och organisera gemensam fritid i barnfamiljer ger positiva resultat, ökar sammanhållning och hälsa (Deem, 1992; Russionello,1991).

* Prioritera aktiviteter som ger allsidig, lagom stimulans, t. ex. friluftsliv, trädgård, djur och bra kombinationer med kultur, musik, hobby. Det är också viktigt att motverka extremt passiva aktiviteter som TV (Coleman, Iso-Ahola, 1994; Holman, Epperson, 1984; Mowl, Towner, 1994; Norling, Schleien & Bender, 1993).
* Satsa på aktiviteter som är livslånga (Iso-Ahola, Jackson & Dunn, 1994).

  Utnyttja internationellt väl beprövade fritidsprogram som har goda effekter på kvinnor och på kvinnors stora problem, t. ex. depression, fysisk passivitet med åtföljande hälsoeffekter psykiskt, fysiskt och socialt (Moon-Hickman, 1992).

Försök till analys av forskningens starka och svaga sidor

Kvinnoforskningen inom fritiden har på olika sätt berikat kunskapsläget. Här några exempel som diskuterats tidigare i texten. Mansdominans och förtryck är speciellt starkt inom fritidssektorn. Eftersom fritiden har så stor betydelse för kvinnor får mansdominansen stora negativa effekter. Kvinnors många roller och funktioner är väsentliga hinder för en allsidigt stimulerande, kompenserande och hälsobefrämjande fritid. Vi lever i det postindustriella samhället men kvinnors situation präglas av roller som är kvar från den instrumentella familjens funktion i bondesamhället och den tidiga industrialismen. Kvinnoforskningen har visat att mäns dominans försenat utvecklingen mot större jämställdhet inom fritid-rekreation. Idrotten pekas ofta ut som instrument för att bibehålla den manliga dominansen i samhället. Metodiska brister har förtydligats, vilket lett till att forskningen förbättrats.

Erfarenheter och rekommendationer har kunnat användas på olika sätt i analyser av det svenska materialet och metodiken i svenska kommuners undersökningar kan nu förbättras på olika sätt.

Eftersom kvinnoforskningen om fritid haft så kort tid på sig är det rätt självklart att vissa aspekter inte hunnits med tillräckligt. Vi ska se närmare på några viktiga svagheter eller kompletteringar.

Vi kan göra två jämförelser:

Jämförelse 1
Om vi utgår från processmodellens olika steg (resurser - behov - exponering - motivation/inlärning - intressen - hinder - utövande = effekter) kan vi se vilka steg som analyserats mycket eller lite.

Forskningen hittills har ägnat mycken tid åt resurs, hinder och utövande medan de övriga faserna fått begränsad uppmärksamhet. De mindre uppmärksammade delarna hör mera hemma i pedagogik, psykologi, socialpsykologi, medicin och ekonomi. I den allmänna fritidsforskningen är vi redan inne i den tvävetenskapliga fasen varför en mera omfattande samverkan vore värdefull.

Bristande kunskaper om exponering, inlärning och utveckling från yttre till inre motivation gör att vi har svårt att förklara varför flickor får en speciell intresseprofil och så starkt prioriterar gemenskap, natur och kultur. Vi behöver också förstå hur och varför unga kvinnor så drastiskt ändrar sin livsstil när de flyttar ihop med en man.

Effekter av fritid, t ex på psykisk och fysisk hälsa, livskvalitet, kompensation för lågstimulerande arbete, skydd mot stress, coping och liknande studeras knappast alls. Familjens roll när det gäller att utveckla barnens livsstil inom fritid diskuteras inte. Vi vet ju från den allmänna forskningen inom geriatriken att äldre med bra hälsoläge ofta har en hälsobefrämjande livsstil som grundats redan i tidiga barnaår. Detta är mycket viktiga frågor för den moderna hälsopedagogiken och förebyggande hälsovården.

Bristen på tvärvetenskaplig ansats ger bristande holism och försvårar utvecklingen av effektiva strategier för förbättring av kvinnors situation.

Dessutom är det vanligen exempel på viktiga effekter inom hälsa och ekonomi som övertygar politiker och personal om områdets betydelse och möjligheter.

Jämförelse 2
Vi kan också göra en jämförelse som bygger på processmodellen men som kopplar till den allmänna icke könsspecifika forskningen.

Det är uppenbart att resultaten från kvinnoforskningen kan kompletteras på väsentliga punkter. Forskningen om yttre/inre motivation kan hjälpa oss att förstå hur flickors fritidsintressen utvecklas, blir varaktiga eller försvinner. Lekens och den tidiga exponeringens betydelse kan hjälpa oss att förstå hur livslånga intressen utvecklas inom t. ex. naturbaserad fritid, eftersom den är speciellt intressant ur ett hälsoperspektiv. En viktig och svår fråga är hur de speciella kvinnorollerna utvecklas och påverkas och hur en mera kvinno- och familjeanpas-

sad fritidspolitik i kommunerna kan förbättra kvinnors låsta situation mot ökad jämställdhet.

Ett sätt att utveckla verksamheten är att införa begrepp, metoder och modeller som blivit centrala i den allmänna fritidsforskningen och tillämpningen. En förutsättning är givetvis att de fungerar bra i analyser av just kvinnors situation och inte ger otillförlitliga resultat som tidsbudget och enkla frågeformulär om utövande.

Perceived freedom är ett basbegrepp som fungerar bra på hindrade grupper dit många kvinnor hör. Det kan hjälpa oss att förstå att fritid inte så ofta är fri tid för kvinnor och också att t ex hälsoeffekterna kan bli begränsade.

Anknytningen till den nya forskningen om fritidens stora hälsoeffekter är mycket begränsad inom kvinnoforskningen. Nya rön visar att anpassad fritidsverksamhet buffrar stress effektivt och minskar risk för stroke kraftigt. Naturbaserad fritid och motion kan minska depression och ångest och därmed minska behovet av psykofarmaka.

Allmänt sett kan vi mer än vi trott tidigare, själva styra vårt hälsoläge med olika friskfaktorer inom fritiden. Mycket talar för att de mest kostnadseffektiva åtgärderna för att förbättra kvinnors livskvalitet och hälsa finns inom fritidssektorn (Norling, Sullivan & Marklund, 1995; Norling, 1995).

Om professionell fritidsverksamhet och utbildning i Sverige

Vi vet genom den moderna fritidsforskningen att anpassad, allsidig stimulerande fritidsverksamhet kan ha mycket positiva effekter på psykisk, social och fysisk hälsa, livskvalitet, barns utveckling, familjens sammanhållning, handikappades och äldres vårdberoende, sjukvårdskostnader mm Vi vet också att en utvecklad, anpassad fritid för flickor/kvinnor har större betydelse än andra stödjande miljöer för livskvalitet och hälsa och stor betydelse för ökad jämställdhet och egenkontroll.

Dessa nya kunskaper ger en ny syn på samhällets fritidspolitik. Med den bör följa ökade och omfördelade satsningar på verksamheter som förbättrar eftersatta gruppers situation och jämställdhet. Dit hör idag kvinnor i olika åldrar.

Kommunförbundet har i upprepade analyser visat att fördelningspolitiken inom kommunal fritidsverksamhet är extremt ojämlik, där framförallt yngre män får huvuddelen av resurserna via idrotten. Studier i ett flertal kommuner visar tydligt att verksamheten ofta är bristfälligt anpassad till flickors och kvinnors behov och önskemål (Norling Gunnarsson, 1994). Allt detta bidrar givetvis till att bevara diskriminerande könsroller, försvåra utvecklingen av jämställdhet och hindra det ena könet från att utveckla en hälsobefrämjande livsstil.

Om vi jämför svensk fritidsverksamhet med den längst utvecklade utländska (f a den Nordamerikanska), så kan vi se stora skillnader:

* personalen i Nordamerika har högre, mer kvalificerad och specialiserad utbildning än i Sverige. Den normala västerländska modellen för utbildning i fyra nivåer gäller, med 1 gymnasium, 2 grundexamen vid universitet, 3 masterexamen med specialisering samt 4 doktorsexamen med forskarutbildning
* verksamheten i Nordamerika är professionell i den meningen att den är forskningsbaserad, målplanerad och alltid utvärderas. Detta visar sig t ex i att databassök nästan enbart ger nordamerikanska artiklar Verksamhet av denna professionella typ förekommer normalt inte i Sverige
* det finns i Nordamerika färdiga, utprövade program för olika behov t ex social och fysisk aktivering av äldre, fritidsutbildning för handikappade barn och deras anhöriga, fritidsrådgivning till familjer

eller pensionerade, terapeutisk rekreation för rehabilitering av psykiskt och fysiskt sjuka, kriminella etc.

Svensk verksamhet har sällan utprövade specialprogram. Dock pågår ett visst utvecklingsarbete inom handikappsektorn där också amerikansk expertis är inkopplad (Norling, Schleien & Bender, 1993)

* samverkan sker regelbundet inom nordamerikansk praxis mellan fritidspersonal och personal inom hälsovård, socialtjänst, skola - arbetsliv, och frivilliga organisationer. Denna samverkan och tillgången till resurser, är i flera avseenden lagstadgade. Speciellt gäller det hindrade, eftersatta grupper, anhöriga och äldre (Norling, Schleien & Bender, 1993).

  Organiserad samverkan förekommer normalt inte i Sverige. Kunskaper om fritidens betydelse och möjligheter är bristfälliga bland t. ex. sjukvårdspersonal, socionomer, psykologer, lärare och verksamma inom de frivilliga organisationerna. Det är heller inte så konstigt eftersom någon kvalificerad utbildning inte förekommit för dessa grupper.

Även fritidspersonalen har kort, mestadels praktisk utbildning som i teoretiskt avseende knappast motsvarar gymnasienivå (framförallt folkhögskola).

Högre utbildning inom grundexamen (nivå 2) börjar växa fram i liten skala, t. ex. gymnasielärarutbildning för det nya Barn - fritidsprogrammet vid IHU, Göteborgs universitet och en 20 poängskurs i Kristianstad om Fritid och funktionshinder. Planläggningen av dessa kurser sker i samverkan med internationell expertis.

I USA finns utbildning inom området med alla fyra nivåerna vid cirka 400 universitet. Många av dessa utbildningsfrågor redovisades och diskuterades vid Kommunförbundets fritidskonferens i april 1995.

Bilaga. Olika aktiviteters betydelse fördelat på ålder och kön.

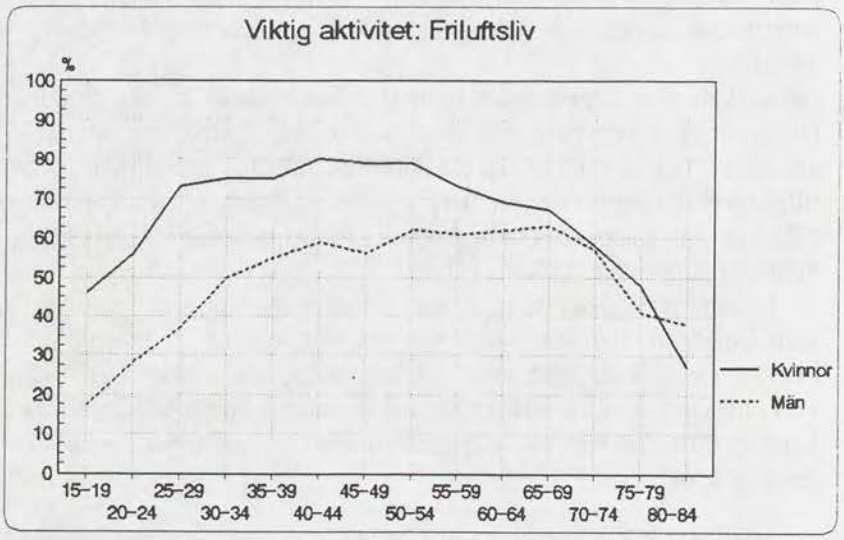

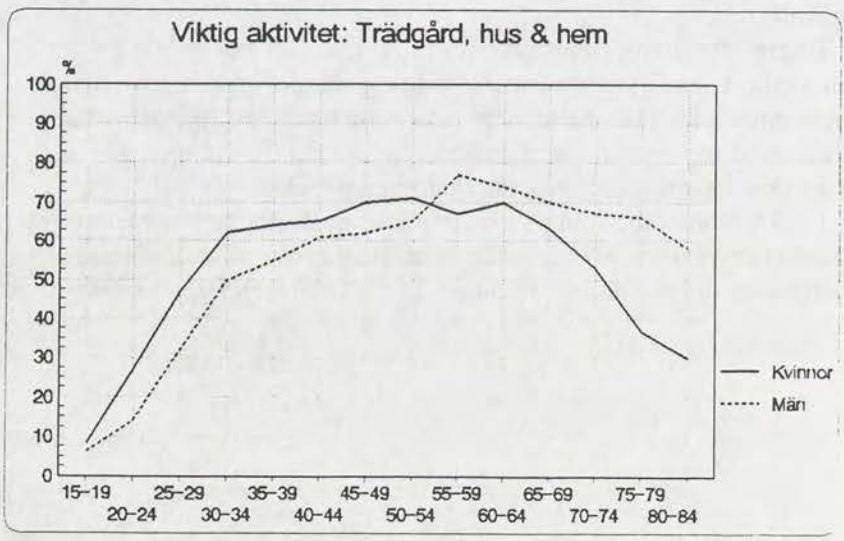

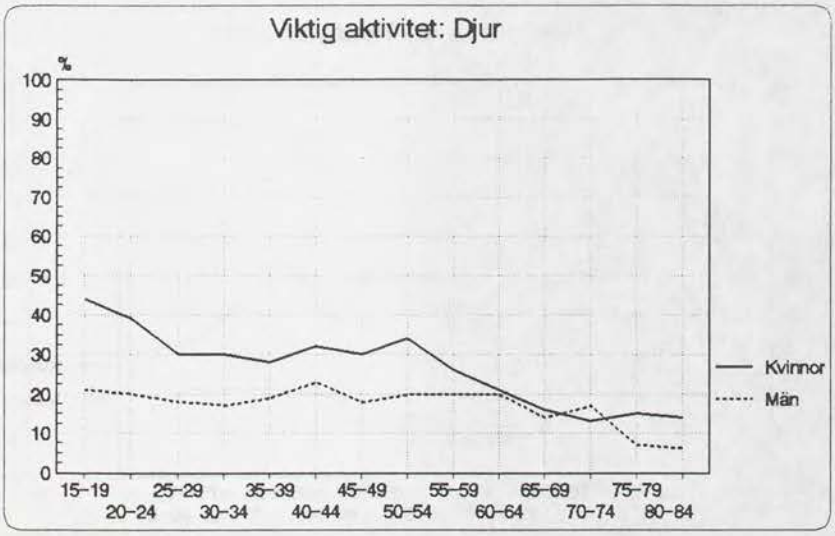
Viktig aktivitet: Djur
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

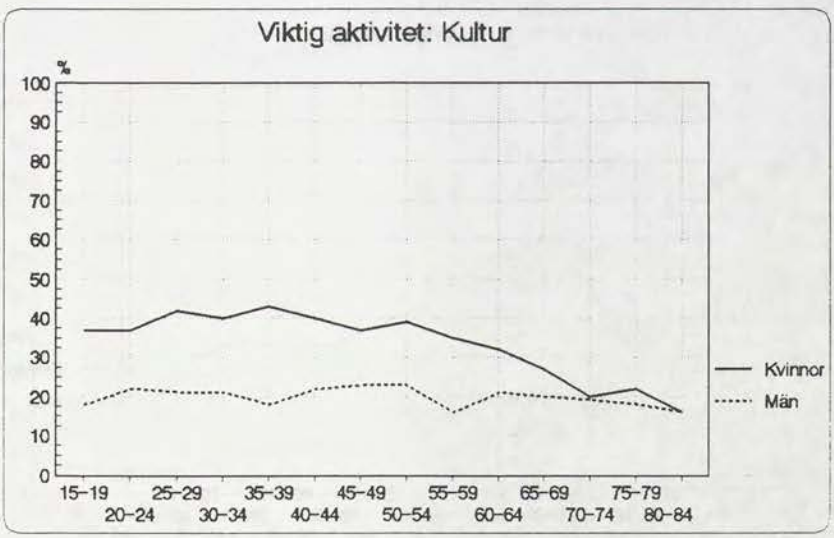
Viktig aktivitet: Kultur
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

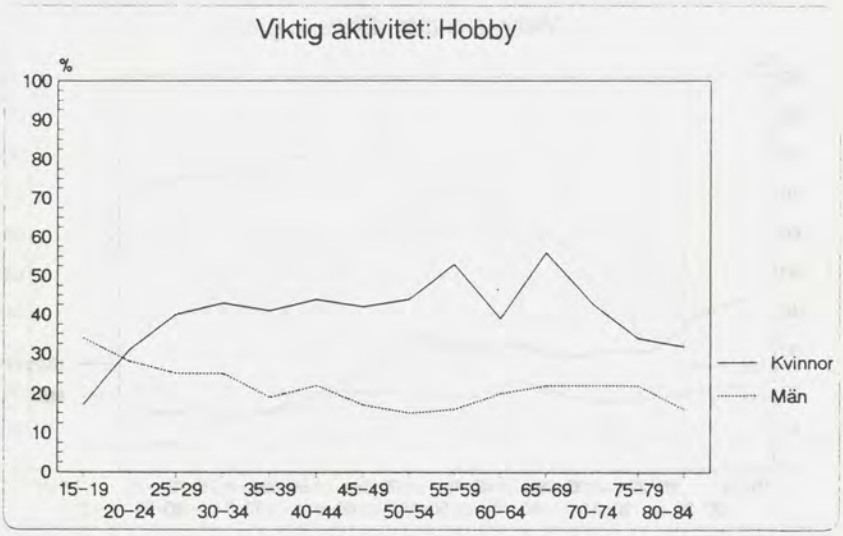
Viktig aktivitet: Hobby
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

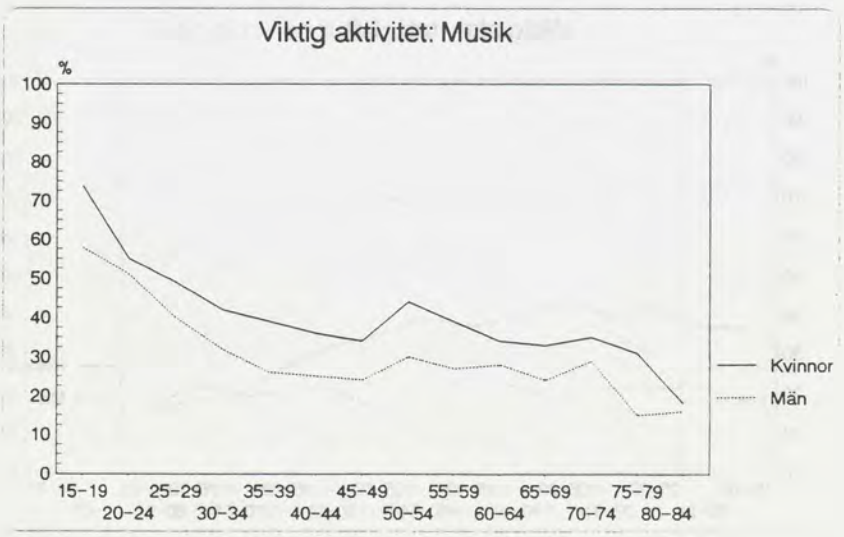
Viktig aktivitet: Musik
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

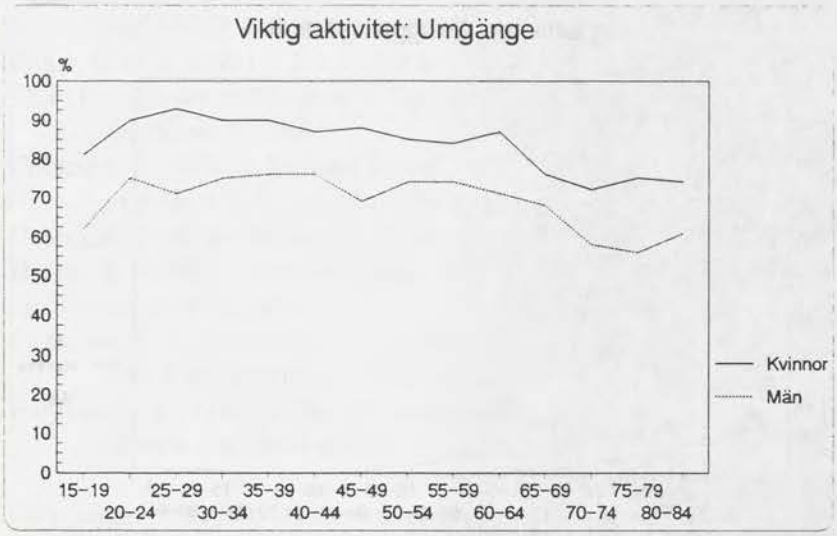
Viktig aktivitet: Umgänge
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

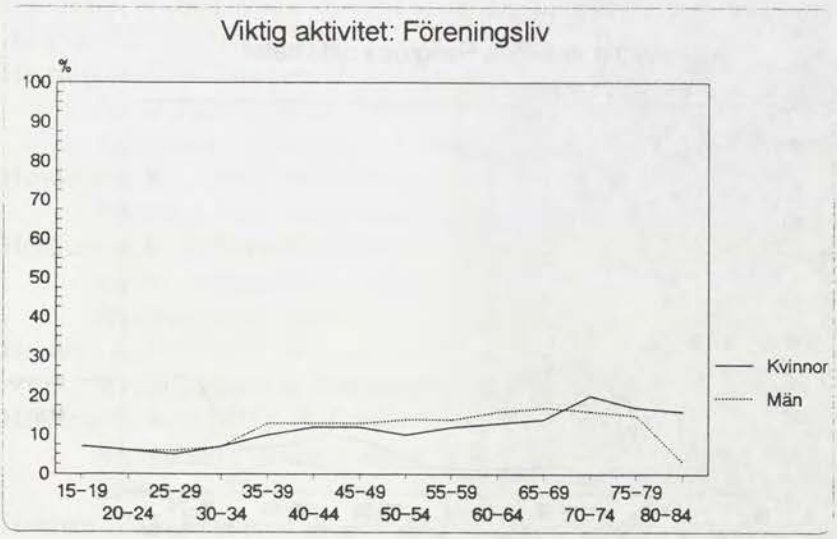
Viktig aktivitet: Föreningsliv
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

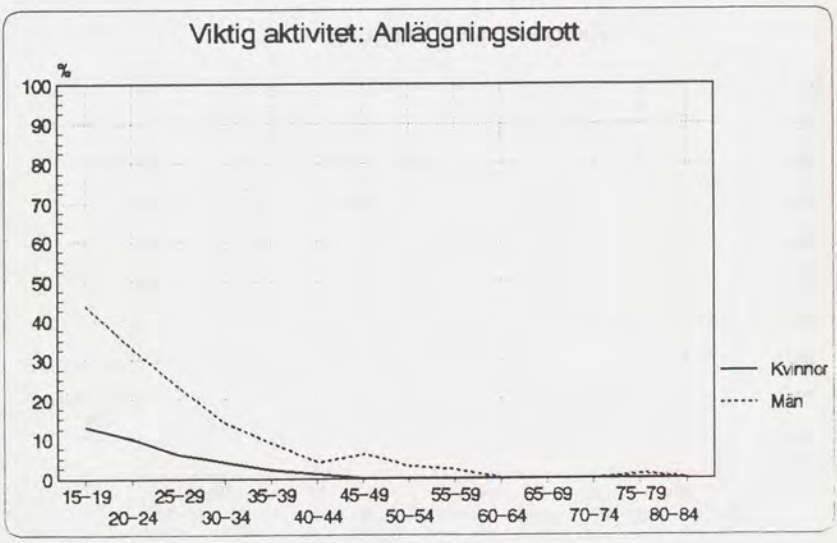
Viktig aktivitet: Anläggningsidrott
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

Viktig aktivitet: Religiösa aktiviteter
%
100
90
80
70
60
50
40
30
20
10
0
15-19
20-24
25-29
30-34
35-39
40-44
45-49
50-54
55-59
60-64
65-69
70-74
75-79
80-84
Kvinnor
Män

Referenslista

Bedini, K. & Henderson K. (1994): *Women with disabilities and the challenges to leisure service*. J. Park. Rec. Adm. 12:1

Blom, H m.fl. (1981): *Taxor och avgifter*, Sv. Kommunförbundet.

CEFOS, Kommunförbundet, Sportfiskarna, Fiskeriverket (1995): *Sportfiskets värde*.

Coleman, D. (1993): *Leisure Based Social Support, Leisure Dispositions and Health*. J. Leis. Res. 25 4

Coleman, D. & Iso-Ahola, S: *Leisure and Health*. J.Leis. Res. 25: 2

Deem, R. (1992): The Sociology of Gender and Leisure in Britain. *Loisir et Société*

Firestone, I. & Shelton, B. A. (1994): A comparison of women´s and men´s leisure time. Leisure Sciences, 16: 1

Freysinger, V. (1995): *The Dialectics of Leisure and Development for Women and Men in Mid life: An Interpretive study*. J. Leis. Rs 27:1

Freysinger, V. (1994): *Leisure with Children and Parental Satisfaction: Further Evidence of a Sex Difference in the Experience of Adult Roles and Leisure*. J. Leis. Res. 26 : 3

Guilmette, A ,M. (1992): *Woman of Age and Leisure: A Celebration of the Possible*. J. Disab. 19: 3

Harrington, M & Dawson, D. (1995): *Who Has it Best? Womens Labor Force Participation, Perceptions of Leisure and Constraints to Enjoyment of Leisure*. J. Leis. Res. 27. 1

Henderson, K. (1994): *Perspective on Analyzing, Gender, Women and leisure*. J. Leis. Res. 26: 2

Henderson, K. & Bialeschki (1994): An intergrated model of women´s leisure constraints. i *Leisure: modernity, postmodernity and lifestyles*. LSA. Publ.

Henderson, K. (1995): *Women´s leisure ; more truth than facts*. World Leisure & Recreation, 37:1

Henderson, K. (1993): *A Feminist Analysis of Selected Professional Recreation Literature about Girls/Women from 1907 - 1990*. J. Leis. Res. 25: 2

Holman, T. & Epperson, A. (1984): *Family and Leisure : A Review of the Literature with Reseach Recommendations*. J. Leis. Res. 16:4

Horna, J. (1989): *The Leisure Component of the Parental Role*. J. Leis. Res. 21: 3

Hultsman, W. (1993): *Is Constrained Leisure an Internally Homogeneous Concept?* J. Leis. Res. 25:4

Iso-Ahola, S., Jackson, E. & Dunn, E. (1994): *Starting, Ceasing and Replacing Leisure Activities over the Life-span*. J. Leis. Res.26:3

Jackson, E. & Witt, P. (1994). *Change and Stability in Leisure Constraints*. J. Leis. Res. 26 : 4

Moon-Hickman, C. (1992): Leisure Counseling and Depressed Women. *Loisir et Société*

Mowl, G. & Towner, J. (1994): *Same City, different worlds. Women´s leisure in two contrasting areas of Tyneside*. i Leisure : modernity, postmodernity and lifestyles. LSA Publ.

Norling, I. (1985): *Fritid och hinder*, Naturvårdsverket, PM 1995

Norling, I. (1996): *Hälsa och fritid. Studier i 10 kommuner av samspelet mellan hälsoläge, livsstil och ekonomiska faktorer*, CEFOS, Göteborgs univ.

Norling. I. & Jägnert, C. (1986): *Fritiden i din kommun*, Naturvårdsverket, rapport 3185

Norling, I. & Gunnarsson, M. (1995): *Fritid, rekreation och hälsa.* Liber, Stocholm

Norling , I. & Gunnarsson, M. (1994): *Fritid som socialt fenomen.* Liber, Stockholm

Norling, I. & Sullivan M. (1992): *Fritidens betydelse för en effektiv, förebyggande hälso- och sjukvård.* Kommunförbundet, Stockholm.

Norling, I., Sullivan, M. & Marklund B. (1995): *Fritid och hälsa.* Projekt Lövgärdet. Göteborgs Sjukvård.

Norling, I. Schleien, S. & Bender M. (1993a): *Fritid och rekreation för utvecklingsstörda.* FUB, Stockholm

Norling, I. Bender, M & Schleien,S. (1993b): *Fritidsurbildning och rådgivning för svårt rörelsehindrade barn och ungdomar och deras familjer*, RBU, Stockholm.

Norling m. fl. (1990): *Hundens betydelse.* Kennelklubben Stockholm

Norling, I. (1995): *Livskvalitet och välbefinnande. Nya forskningsrön om folkhälsa och fritid-rekreation.* Kommunförbundet, April-95 nr. 46

Persson, B. & Langéen, B. (1994): *Fritid och hälsoläge för föräldrar till utvecklingsstörda barn.* Malmöhus läns landsting.

Russionello, C. (1991): *An Exploratory Study of Physiological and Psychological changes in Alcoholic Patients after Recreational Therapy.* Diss. Gonzaga University, Spokane W. A.

Shaw, S. (1985): *Gender and Leisure: Inequality in the Distribution of Leisure Time.* J. Leis. Res. 17 : 4

Shaw, S. (1992): Feminist Perspectives of Leisure. Introduction. *Loisir et Société*

SOU 1992:52 *Ett samhälle för alla.* Handikapputredningens slutbetänkande, Socialdepartementet

Sullivan ,M. & Karlsson, G. (1994): *Manual för SF-36.* Sektionen för vårdforskning, Sahlgrenska Sjukhuset, Göteborg

Traustadottir, R. (1992): *The Double Discrimination of Women with Disabilities.* J. Disab. 19:3

Ulrich, R. , Dimberg, U. & Driver, B. (1990): *Psychophysiological Indicators of Leisure Consequenses.* J. Leis. Res. 22: 2

Willis, P. (1994): Women in sport in ideology. i *Women, sport and culture.* Human Kinetics Publ.

Winslow, D. (1992): *Experiencing a full range of leisure. Toward androgyny in women.* A. A. L R Reporter, 17: 4

Missgynnas kvinnor av de offentliga satsningarna på fritidsområdet?

Ulf Blomdahl
i samråd med Ingrid Widegren
Forskningsenheten, Fritid Stockholm

Inledning

Under 1600 och 1700-talen började en klar urskiljbar kultursfär att växa fram i Sverige.[1] Det var kretsarna kring hovet som starkt intresserade sig för bl. a. konst och litteratur. Drottning Kristina byggde i början av denna period upp ett omfattande bibliotek. I slutet av den gustavianska perioden uppstod både nationalmuseet och det nya operahuset. Även akademierna, de kungliga teatrarna, vissa centralmuseer, arkiv, kulturvårdande myndigheter och kungliga bibliotek har sitt ursprung från denna tid. Efter kungliga enväldets avskaffande blev det statsapparatens sak att svara för de kulturella institutionerna. De som i första hand utnyttjade dessa statliga kultursatsningar var personer ur de högre stånden. Eftersom männen i mycket hög grad dominerade det offentliga livet under denna period, kan vi på goda grunder anta att det i första hand var män i de högre stånden som utnyttjade kultursatsningarna.

Under 1860-talet inrättades stadsbibliotek i bl. a. Kristianstad, Lidingö och Lund. Det var också under 1800-talets andra hälft som staten började intressera sig för andra delar av fritiden än kultursfären. Det var framför allt de unga männens agerande på fritidsfältet som började diskuteras. Under 1860-talet gav staten bidrag till skarpskytterörelsens verksamhet för unga män.[2] Orsaken till att skarpskytterörelsen fick bidrag var att de ledande kretsarna i statsapparaten var bekymrade för att den svenska soldatens värnkraft var för dålig. Nykterhetsrörelsen fick i början av detta århundrade vissa statliga anslag för att motverka de unga männens spritkonsumtion. Under 1900-talets första hälft började även vissa kommuner ge visst ekonomiskt bidrag till byggandet av idrottsanläggningar. Idrottsanläggningarna användes i första hand av män i åldrarna mellan 17 år och 30 år. Även staten gav i samband med de olympiska spelen 1912 i Stockholm bidrag till idrotten. Anslagen till

idrotten motiverades i riksdagen bl. a. av oron för svenska unga mäns vänstersympatier.

I slutet av 1930-talet började de stora kommunerna att satsa ekonomiska medel på ungdomsgårdar.[3] Gårdarnas målgrupp var i första hand föreningslösa pojkar i åldrarna 14-19 år.

I mitten av 1950-talet inrättades fritidsgruppsbidraget. Det var ett bidrag till föreningslivet för den verksamhet som bedrevs för ungdomar i åldrarna 12-25 år. Pojkar dominerade i hög grad föreningslivet vid denna tidpunkt.

Det var under åren 1960 till 1980 som de kommunala satsningarna på människors fritid blev markant större. Inom kultursidan ökade anslagen till bl. a. studiecirklar, bibliotek, teatrar, kommunala musikskolan och muséer. De ökade anslagen motiverades ofta med bl. a. människors rätt till estetiska upplevelser och bildning. Några könsargument fanns, i motsats till satsningar på idrott och fritidsgårdar, inte med när kulturnämnderna fick ökade offentliga anslag.

Inom fritidsnämndernas ram skedde de stora satsningarna dels på idrottsanläggningar dels på fritidsgårdsverksamhet. Satsningarna på fritidsgårdar skedde ofta utifrån socialpolitiska argument, dvs pojkars strulbeteende skulle motverkas. Även kommunernas stöd till idrotten liksom idrottsrörelsens argument för ökade anslag har delvis motiverats utifrån socialpolitiska skäl.

Under denna expansiva period fördes knappast några diskussioner varken om vilka åldrar inom ungdomsgruppen, vilken fördelning ungdom-vuxna eller vilket kön som skulle komma i åtnjutande av satsningarna. Oftast var det starka opinionsgrupper som i realiteten bestämde vilka satsningar som skulle göras.

I storstäderna påbörjades nedskärningarna på fritidsområdet redan i början på 1980-talet.

Det var också i början på 1980-talet som man började göra utsagor om att kvinnor missgynnades på fritidsområdet (med fritidsområdet menas oftast både satsningarna på fritidsnämnderna och kulturnämnderna). Turist- och rekreationspolitiska utredningen skriver följande 1981: "Utnyttjande av de offentliga tjänsterna på fritidsområdet är hos den vuxna befolkningen starkt snedfördelat. En majoritet utnyttjar knappast alls dessa tjänster medan en liten grupp svarar för huvuddelen av allt utnyttjande. Hög utbildning, höga inkomster, könstillhörighet och ålder (särskilt yngre män) samvarierar med högutnyttjande av dessa tjänster"[4].

I budgetdepartementets utredning om offentliga tjänster på fritids-, idrotts- och kulturområdena 1982 formulerar sig utredarna på följande sätt: "Hög aktivitet och därmed stort utnyttjande av de offentliga

tjänsterna samvarierar med bakgrundsfaktorer som hög utbildning, höga inkomster och god yrkesställning bland vuxna. För barnens del finns motsvarande egenskaper hos föräldrarna /.../På idrottsområdena är könsskillnaderna avsevärda med en högre aktivitet hos pojkar och män än hos flickor och kvinnor"[5].

I Statens Ungdomsråds utredning om fritidspolitik och samhällsstöd står det: "Många grupper är speciellt eftersatta, när det gäller fritiden/.../ I alla kommuner deltar flickor i mindre utsträckning än pojkar. Endast i ett fall har detta lett till, att nämnden försökt förbättra flickornas möjligheter till fritidsaktiviteter"[6].

I LO:s tidning "Union", 1992 kan man läsa: "Är du en tjej som gillar att rida, styrketräna eller kanske dansa? Då är du den stora förloraren, den som ständigt drar nitlotten i fritidsnämndens könsdiskriminerande lotteri. Alltsedan staten och kommunerna började med bidrag och aktivitetsstöd till ungdomar har en snedfördelning till killarnas fördel funnits"[7].

I en debattartikel i Dagens Nyheter 1993 påstod Ridsportförbundets ordförande Per G Gyllenhammar att flickorna kraftigt missgynnas av de offentliga satsningarna. I debattartikeln står det: "Av kommunernas fritidssatsningar på uppemot fem miljarder kronor per år går 90 procent till pojkar och 10 procent till flickor /.../"[8].

I en debatt i P1 under våren 1995 med bl. a. fritidsborgarrådet Margareta Olofsson och undertecknad påstod dock ishockeyförbundets ordförande Rikard Fagerlund att flickorna får lika mycket av de offentliga satsningarna på idrott som pojkarna.

Även i Ekerö kommuns utredning om hur mycket kommunen satsar på pojkar respektive flickor påstås att flickorna får ungefär lika mycket av de offentliga satsningarna på fritidsområdet. Så här står det i utredningen: "Vid en grov bedömning av kommunens budget för kultur- och fritidsverksamhet 1995 avsätts ungefär lika mycket pengar till flickor och pojkar"[9].

Vad innebär att missgynnas på fritidsområdet?

I debatten har det alltså gjorts påståenden om att kvinnor/flickor missgynnas av de kommunala satsningarna inom fritidsområdet. Debatten har ofta varit mycket förvirrande av åtminstone två skäl. För det första framgår det inte alltid om de som har gjort påståenden har menat hela fritidsområdet (d.v.s. fritidsförvaltningars + kulturförvalt-

ningars + andra nämnders satsning på fritid) eller bara den del av fritiden som organiseras av fritidsförvaltningarna eller enbart den del av fritidsförvaltningarnas verksamhet som är idrott. Med fritid menas i den här skriften den tid som människor förfogar över efter fullföljande av lönearbete, extraarbete, arbetsresor och sömn. *Med fritidspolitik avses här den politik som kommunerna riktar gentemot människors fritid.* Att en hel del kommuner förvaltningsmässigt delar upp sina fritidssatsningar i en kulturnämnd och i en fritidsnämnd är ett faktum som inte påverkar definitionen av varken fritid eller fritidspolitik.
Under de senaste åren har man också i många kommuner slagit ihop fritidsnämnden och kulturnämnden till en nämnd.

För det andra har det inte alltid framgått vad som har menats med att vara missgynnad. Teoretiskt kan vi tänka oss att kvinnor som kollektiv missgynnas på åtminstone följande sätt:

* De får en mindre del än männen av de offentliga anslagen till fritid (alltså det som kommunerna satsar bl. a. via fritidsnämnderna och kulturnämnderna)
* De får både mindre tider i anläggningarna och dessutom de sämsta tiderna.
* De missgynnas när det gäller inköp av exempelvis idrottsredskap på fritidsgårdar och musikinstrument till musikskolan.
* De får spela på grusplaner medan männen får spela på gräs.
* De missgynnas innehållsmässigt, dvs vad kvinnor tycker är viktigt får inte utrymme i verksamheterna.
* De missgynnas genom att de i mindre utsträckning än männen får påverka verksamheten.
* De missgynnas genom att personalen använder mer av sin tid till männen.

Det är ganska självklart att man måste använda olika undersöknings-metoder för att ta reda på om kvinnor missgynnas på alla dessa olika områden.

Målet med denna rapport är att dels visa hur man ska gå till väga för att beräkna hur mycket av de kommunala satsningarna som går till män respektive kvinnor på fritidsområdet dels undersöka om kvinnorna missgynnas av de kommunala satsningarna inom fritidsområdet.

Kan man lita på de påståenden som har gjorts om att kvinnor missgynnas?

Det har alltså i både statliga och kommunala utredningar gjorts utsagor om att bl. a. kvinnor, låginkomsttagare och ensamstående mödrar missgynnas av de offentliga satsningarna på fritidsområdet. I några andra utredningar har det däremot påståtts att kvinnor inte missgynnas. Vilka utredningar och påståenden kan man då lita på?

Jag har i en tidigare rapport, "Kan befintliga undersökningar användas för att göra utsagor om offentligt resursutnyttjande på fritids- och kulturområdet", visat att de empiriska underlag som har använts är så bristfälliga på ett antal punkter att de inte kan användas för att göra utsagor om att t. ex. kvinnor och låginkomsttagare missgynnas.[10] De studier som genomförts för att undersöka det offentliga resursutnyttjandet har huvudsakligen följande brister:

* Enbart en begränsad del av de offentliga satsningarna finns med i de undersökningar som används som underlag för utsagorna om offentligt resursutnyttjande. Om man ska kunna göra korrekta utsagor om att kvinnor missgynnas eller ej måste huvuddelen av de offentliga satsningarna (både investeringskostnader och driftkostnader) vara underlag för studierna.

* Enbart en begränsad del av alla de aktivitetstillfällen som utövas i de offentliga satsningarna finns med i de studier som ligger till grund för påståendena om offentligt resursutnyttjande. Man kan inte, vilket visas senare i den här rapporten, utgå från dem som är medlemmar eller de som besöker en anläggning några gånger per år. Alla aktivitetstillfällen som utförs i de offentliga fritidssatsningarna måste alltså räknas med för att man ska kunna ge en korrekt beskrivning om kvinnor missgynnas eller inte.

* Inte i någon av de studier som har använts för att göra utsagor om offentligt resursutnyttjande har man genomfört ekonomiska beräkningar. Det är först när man utifrån besöksfrekvensen i varje anläggningstyp beräknar hur mycket män och kvinnor "knycker" av de ekonomiska satsningarna som man kan summera och därmed göra beräkningar om hur mycket kvinnor och män får totalt av de offentliga satsningarna på fritidsområdet.

*Sammantaget kan konstateras att man **inte** utifrån de undersökningar som genomförts kan avgöra om kvinnor missgynnas av de offentliga satsningarna på fritidsområdet.*

Hur ska man gå tillväga för att få reda på om kvinnor missgynnas ekonomiskt?

I det här kapitlet ska jag visa hur man kan gå tillväga för att avgöra om kvinnor missgynnas av de offentliga satsningarna på fritidsområdet.

Huvuddelen av de offentliga satsningarna på fritid måste ingå i beräkningarna

Jag har tidigare i texten påpekat att huvuddelen av de kommunala satsningarna via fritidförvaltningarna och kulturförvaltningarna måste ingå i beräkningarna för att man ska kunna göra korrekta utsagor om kvinnor missgynnas av de kommunala satsningarna.

Detta innebär att man inte utifrån studier som visar att det offentliga satsar mer på ishockey än på ridning kan dra slutsatsen att flickor missgynnas totalt av det offentliga. Ishockeyns och ridningens del av de totala offentliga satsningarna är ju ganska små. Att de flickor som rider missgynnas i förhållande till de pojkar som spelar ishockey, är självklart om studierna är korrekt utförda.

Vilka är då de offentliga satsningarna på fritidsområdet? Jag har redan tidigare i texten definierat fritid som den tid som människor förfogar över efter fullföljande av lönearbete, extraarbete, arbetsresor samt sömn. Det är alltså de offentliga satsningarna på hela fritidsområdet som vi ska undersöka. Sedan är det viktigt att komma ihåg att det är kommunerna som gör de stora satsningarna på fritidsområdet (alltså det som förvaltningsmässigt kallas fritidsfrågor respektive kulturfrågor). Enligt kommunförbundet anslår kommunerna brutto ungefär 17 miljarder kronor till fritids- och kulturnämnderna.[11] Ungefär 6 miljarder kronor satsar stat och landsting inom fritidsområdet (idrott+kultur).

Det är också viktigt att slå fast att det inte finns någon absolut avgränsningsgsbar linje mellan offentliga satsningar på fritidsområdet och andra offentliga satsningar. Någon kan på logisk korrekt grund hävda att anläggande och reparationer av gator är en fritidssatsning eftersom många använder bil när de ska besöka biblioteket eller simhallen. För

de flesta invånare är dock anläggande av gator *inte* en fritidssatsning. Inte heller brukar man i kommunernas beslutande församlingar diskutera gator under rubriken fritids- och kulturfrågor.

Att inom ramen för det här uppdraget exakt bestämma vad som är en offentlig fritidssatsning skulle föra för långt. Istället ska jag låta historiska och praktiska skäl vara vägledande för bestämningen av vilka de offentliga satsningarna är inom fritidsområdet. När kommunerna i allt högre grad började satsa ekonomiska resurser på människors fritid beslöt kommunerna sig också för att inrätta såväl fritidsnämnder som kulturnämnder. Under de senaste åren har många kommuner, som jag tidigare har påpekat i texten, slagit ihop fritidsnämnden och kulturnämnden till en nämnd.

I ett första steg har jag beslutat mig för att undersöka hur mycket män respektive kvinnor får av de satsningar som kommunerna gör inom fritids- respektive kulturnämndernas ram eller i de flesta kommuner inom fritids- och kulturnämndens ram. Om t. ex. fritidsgårdar förs till stadsdelsnämnder i vissa kommuner definierar jag det ändå som en fritidssatsning. Att kommunala musikskolan är en offentlig satsning på barns fritid, trots att den i några kommuner organiseras av skolan, torde de allra flesta hålla med om.

Det finns utöver de teoretiska, historiska och praktiska argumenten ytterligare ett skäl till att undersöka mäns respektive kvinnors utnyttjande av de offentliga tjänsterna inom *hela* fritids- och kulturnämndens ram. Utifrån ett valfrihetsargument finns det anledning att respektera att vissa människor vill syssla med kultur och andra med idrott. Att då välja att undersöka enbart en del av hela fritids-området och sedan skissera åtgärder inom det området förefaller helt fel.

Under de senaste åren har det framförts idéer om att räkna bort vissa kommunala satsningar när man gör utsagor om offentligt resursutnyttjande på fritidsområdet. Framförallt män har framfört idéer om att de fritidssatsningar som görs av näringspolitiska skäl, dvs stöd till viss elitidrott, ska räknas bort när man tar ställning till om män eller kvinnor missgynnas. Eftersom stöd till elitidrottande, oberoende av motiven, är ett offentligt stöd till fritidsaktiviteter ska det självklart räknas med när vi ska fastställa om kvinnor får mindre offentligt stöd än män.

Andra män har argumenterat för att satsningar som sker utifrån brottsförebyggande aspekter och socialt förebyggande aspekter, t. ex. fritidsgårdar och fältverksamhet, också ska räknas bort. Det är fritidssatsningar som domineras av pojkar. Även denna typ av argument måste avvisas.

Ytterligare andra har framfört idéer om att vissa satsningar som görs av estetiska skäl inte ska räknas med. Dessa kultursatsningar är

innehållsmässigt så skilda från övriga fritidsverksamheter att man inte bör se dem som fritidsverksamheter är tesen. Alltså ska enligt förespråkare för denna linje vissa satsningar inom kulturnämndernas ram som domineras av kvinnor inte räknas med när det offentliga resursutnyttjandet på fritidsområdet mellan män och kvinnor ska studeras. Även argument av den sistnämnda typen måste avvisas om vi är intresserade av att ta reda på om kommunernas totala satsningar inom fritidsområdet mest utnyttjas av män eller kvinnor.

Argumenten för, oberoende av om de är praktiska eller teoretiska, att räkna bort vissa av de offentliga satsningarna vid beräkningar av det offentliga resursutnyttjandet mellan män och kvinnor avvisas alltså bestämt. Skulle argumenten accepteras kommer vi i en situation där var och en kan bestämma sig för vad som är en fritidssatsning.

I den här rapporten ska jag alltså undersöka om, dels de satsningar som kommunerna gör inom ramen för fritids- och kulturnämnderna, dels de satsningar som görs av andra nämnder och som uppenbart går till människors fritidsaktiviteter, i störst utsträckning går till män eller kvinnor.

Vilka är då de kommunala satsningarna på fritidsområdet? I tabell 1 visas vilka huvuddelen av de offentliga satsningarna inom Stockholms stad är och hur stora de är. Med offentliga satsningar avses här nettokostnader (brutto minus intäkter) plus investeringskostnader. Investeringskostnaderna är ofta så stora på idrottsområdet att de måste räknas in för att man på ett riktigt sätt ska kunna beräkna den totala fördelningen mellan män och kvinnor. Över 90% av Stockholms stads satsningar på fritid och kultur täcks av de poster som redovisas i tabellen. De satsningar som inte redovisas är ofta små och vi saknar dessutom könsfördelningen för dem. Dessutom har vi inte haft möjlighet att fördela kostnaderna för administrativa avdelningarna och för förvaltningschefernas kansli inom fritidsförvaltningen respektive kulturförvaltningen.[12]

Stockholms fritidsförvaltnings redovisningsteknik är för närvarande sådan att det inte inom idrottsplatserna går att särredovisa utgifterna för fotbollsplaner, konstfrusna isbanor samt friidrottsanläggningar, vilket vi beklagar.

Tabell 1. Stockholms stad kostnader (brutto - intäkter + investeringskostnader) för fritids-och kulturfrågor. 1995. Antal miljoner kronor.

	Kostnad i milj. kr
Fritidsgårdar	91,0
Fritidsinriktad fältverksamhet	16,5
Parklekar	42,5
Samlingslokaler	46,0
Vår teater	18,0
Konstfrusen ishockeybana	105,0
Fotbollsplaner	
Konstfrusen bandybana	
Rundbana skridskor (konstfrusen)	
Friidrottsanläggning/banor	
Friluftsverksamhet (4,5) + Fiske (0,5)	5,0
Motionsspår/skidspår (1,0) + Skidbackar (0,5)	1,5
Motionscentraler	1,0
Sporthall/gymnastiksal	34,0
Strandbad/utomhusbad	3,5
Simhall	46,0
Föreningsbidrag övrigt föreningsliv	16,5
Föreningsbidrag idrott	31,0
Föreningsbidrag öppen verksamhet	17,5
Ridanläggning	5,0
Kommunala musikskolan	43,0
Bibliotek	162,0
Stadsmuseum/Medeltidsmuseum	37,5
Stadsteatern (koncernbidrag)	132,0
Kulturhuset	42,0
Liljevalchs	3,5
Bidrag till folkbildningen	37,5
Kulturhuvudstad + Strindbergsfestival	12,0
Parkteatern	6,0
Arsbidrag teatrar, folkoperan m.m.	24,5
Kultursatsning ytterstad	12,5
Ateljéstöd + lokalstöd övrigt	9,0
Konstkansliet	4,0
Konsument Stockholm	5,5
Parker	108,0
OS år 2004	5,0
Summa	**1 124,0**

Huvuddelen av alla aktivitetstillfällen måste räknas med

Jag har tidigare översiktligt visat att många av de studier som använts för att göra utsagor om offentligt resursutnyttjande på fritidsområdet inte uppfyller de krav som måste ställas för att man ska kunna göra korrekta utsagor.

Vilka metoder är inte tillförlitliga?

Här ska jag mer i detalj visa på några metoder som inte kan användas för att beräkna om kvinnor får mindre av det totala offentliga satsningarna än män.

1. I några utredningar har man utifrån antalet medlemskap eller antalet aktivitetstillfällen i föreningslivet i åldersgrupperna 7-25 år dragit slutsatser om hur det offentliga resursutnyttjandet fördelas mellan män respektive kvinnor. Så kan man inte göra eftersom aktivitetsstödet till föreningslivet är en ytterst liten del av de totala offentliga satsningarna. Dessutom berör det bara en begränsad åldersgrupp.

2. I andra utredningar har man utgått från antalet medlemmar i föreningslivet eller antalet sålda gårdskort på fritidsgård när man gjort utsagor om det offentliga resursutnyttjandet på anläggningar och/eller totalt mellan könen. Medlemskap i t. ex. idrottsföreningar kan inte användas eftersom män i genomsnitt tränar mer än kvinnor.[13] Inte heller kan man använda antalet sålda gårdskort på t. ex. fritidsgård för att uttala sig om hur ofta pojkar respektive flickor använder fritidsgården. I nästan alla studier vi har genomfört, bland dem som har betalt gårdskort, går pojkarna oftare på gård än flickorna.[14]

3. I vissa fall har resultaten från fritidsvaneundersökningar använts för att göra utsagor om hur mycket av de offentliga anslagen som går till män respektive kvinnor. Dessa fritidsvaneundersökningar har ofta svarsalternativ som inte fångar upp de som är aktivast. I många fall frågar man i de kommunala undersökningarna enbart om den intervjuade som högst har besökt anläggningen 10 gånger per år. De riktigt aktiva kan ju utnyttja en anläggning mer än 100 gånger per år. Både bland dem som tränar ofta i en idrottsförening och bland dem som ofta går på fritidsgård dominerar pojkar. Använder man en frågeteknik där man enbart fångar upp de som tränar minst en gång i veckan eller som går på gård högst någon gång i månaden

är det oftast inga eller små skillnader mellan pojkar och flickor. *Fritidsvaneundersökningar som inte fångar upp alla eller nästan alla aktivitetstillfällen kan alltså inte användas om man vill göra riktiga utsagor om offentligt resursutnyttjande.*

4. I vissa undersökningar som har använts för att göra utsagor om offentligt resursutnyttjande har bortfallet i studierna i vuxengruppen varit omkring 50%. Sådana studier kan självklart inte användas. Studier som har mer än 20% bortfall ska inte accepteras om inte nog granna bortfallsstudier har genomförts.

5. Någon utredare har frågat personalen på anläggningarna om könsfördelningen mellan pojkar och flickor. Våra tester visar att man inte kan använda den metoden om man vill veta könsfördelningen på en anläggning. Vi har själva på bl. a. parklekar och fritidsgårdar först frågat personalen om könsfördelningen. Vi har då t. ex. fått svaret att det är en jämn könsfördelning. När vi sedan direkt efter det vi har fått svaret har räknat besökarna har det visat sig att besökarna till ungefär 60% bestod av pojkar. Generellt verkar det alltså vara så att personalen upplever att det är en jämn könsfördelning trots att pojkar i verkligheten är överrepresenterade.

Vilka metoder är tillförlitliga?

Hur går man då metodiskt bäst tillväga för att fånga upp alla aktivitetstillfällen som utföres av kommuninvånarna på deras fritid? Vi är alltså inte intresserade av att studera könsfördelningen vid anläggningarna på den tid som skolorna förfogar över. *Det bästa sättet är att genomföra observationer* (s.k. dörrenkäter) *på alla anläggningar. På det sättet fångar man upp, om man gör tillräckligt många observationer väl spridda över dagen, mäns respektive kvinnors aktivitetsfrekvens.* Fördelarna med dörrenkäter är också att man inte får några bortfall. Man observerar alltså hur könsfördelningen är just då. Fördelarna är också i förhållande till de fritidsvaneundersökningar jag har sett att alla åldrars aktivitet fångas upp. I fritidsvaneundersökningar saknas ofta både åldersgrupperna upp till 7 år (i många fall upp till 10 år) och över 75 år (ibland över 65 år).

På Fritid Stockholm har det sedan början av 1990-talet gjorts så kallade dörrenkäter på alla typer av anläggningar. (Se bilaga i denna artikel. "Dörrenkät för idrottsanläggningar")

En fråga som inte så ofta ställs eftersom svaret ansetts självklart är vems aktivitet man ska mäta på våra fritids- och kulturanläggningar. Svaret från de flesta på frågan är de som utnyttjar anläggningen när den är öppen för allmänheten och föreningar. I svaret ligger det självklara antagandet att det inte är personalens aktivitet vi ska undersöka.

I de flesta fritids- och kulturanläggningar är detta heller inget problem. Det är de som besöker fritidsgårdar, utställningar, kommunala musikskolan, bibliotek och idrottshallar som ska räknas. Vid den lilla del av idrottsutövandet i anläggningarna som är elitidrott finns det dock ett problem som man måste ta ställning till. Man har där både utövare (idrottsmän/ kvinnor) och en publik. Vi väljer här att beräkna könsfördelningen på de aktiva elitidrottsmännen/kvinnorna. Om vi istället beräknar könsfördelningen på publiken i de olika idrottsanläggningarna blir könsfördelningen enligt våra studier dock ungefär likartad med den bland de aktiva elitidrottsmännen/kvinnorna.

Ett annat problem är vilkas aktivitet man ska räkna på teatrarna. Är det skådespelarnas (kan jämföras med elitidrottarna) eller publikens? Män är enligt uppgift skådespelare i större antal än kvinnor. Bland skådespelarna på stadsteatern är det 62% män och 38% kvinnor. Utifrån konstaterandet att det offentliga aldrig skulle ge ett stort ekonomiskt stöd till de professionella teatrarna om det inte fanns en publik väljer vi att beräkna könsfördelningen bland publiken på teatrarna.

Det har nu gjorts så många dörrenkäter (omkring 10 000 observationer) att vi ganska säkert kan uttala oss om könsfördelningen på varje anläggningstyp t. ex. sporthallar. Genom att vi genomför dörrenkäterna på olika typer av sporthallar får vi, även om det finns en variation inom just sporthallar, en totalsiffra på könsfördelningen på just sporthallar. Trots att vi har genomfört många dörrenkäter har vi inte gjort tillräckligt många på varje enskilt objekt. Skulle någon vilja veta hur könsfördelningen på t. ex. Larsboda grusplan ser ut har vi för få observationer just där för att kunna uttala oss om könsfördelningen.

I vissa verksamheter, t. ex. kommunala musikskolan, kan antalet inskrivna barn användas vid beräkningen av könsfördelningen. Orsaken till detta är att vi vet att pojkar och flickor i musikskolan går lika många gånger i veckan.

I några fall kan också fritidsvaneundersökningar användas. Detta dock under förutsättning att frågeformulären ger en god bild av aktiviteten även bland de mest aktiva. När det gäller t. ex. fritidsgårdar kan då frågan se ut på följande sätt:

"Hur många gånger har du under de senaste 4 veckorna besökt en fritidsgård efter skoltid och på helger:"

0 Ingen
0 1-2 gånger
0 3-5 gånger
0 6-10 gånger
0 11-15 gånger
0 mer än 15 gånger

Trots att man fångar upp de mest aktiva är ändå fritidsvaneundersökningarna mer problematiska än direktobservationer på anläggningarna/-verksamheterna. För det första fångar de ändå inte upp alla aktivitetstillfällen (i de riktigt utförda undersökningarna dock flertalet). För det andra har man i de kommunala fritidsvaneundersökningarna i vuxengruppen ofta stora bortfall. För det tredje bygger de på mäns och kvinnors skattningar om hur aktiva de är. För det fjärde saknas ofta helt kunskaper om både åldrarna upp till 7 år (10 år) och de över 75 år (ofta över 65 år).

Hur ser då könsfördelningen ut i huvuddelen av de kommunala satsningarna. För de anläggningar som organisatoriskt är knutna till Fritid Stockholm bygger könsfördelningen, med några undantag, på dörrenkäter och registerdata. För musikskolan bygger de på registerdata och fritidsvanestudier.

När det sedan gäller de anläggningar/verksamheter som tillhör kulturförvaltningen saknas tyvärr, med ett undantag, uppgifter som bygger på dörrenkäter eller registeruppgifter. Ska vi kunna göra exakta beräkningar om offentligt resursutnyttjande bör vi alltså ha sådana uppgifter. Tyvärr tar det flera år att få fram dessa. Istället får vi på kulturförvaltningens anläggningar/verksamheter fram utnyttjandet med hjälp av de fritidsvanestudier vi kontinuerligt genomför i Stockholm. De studier vi har genomfört i Stockholm fångar upp de mest aktiva och

bortfallen är i vuxengruppen under 20% och i barn- och ungdomsgruppen under 10%. När man använder fritidsvaneundersökningar för att få fram könsfördelningen på en anläggningstyp måste man räkna med några procents felmarginal.

I tabell 2 visas könsfördelningen på Stockholms stads anläggningar/-verksamheter.[15,16,17] Observeras bör att vi saknar könsfördelning för Stockholms satsning på kulturhuvudstaden, OS år 2004, kultursatsningar i ytterstadsområdena, Konsument Stockholm, ateljéstöd + övrigt lokalstöd samt för konstkansliet.

Tabell 2. Könsfördelningen på olika anläggningar/verksamheter i Stockholms stad. %.

	Kvinnor	Män
Konstfrusen ishockeybana (DE)	10	90
Konstfrusen bandyplan (DE)	15	85
Fotbollsplaner (DE)	20	80
Fiske (BE)	20	80
Motionsspår/skidspår (DE)	25	75
Motionscentraler (DE)	32	68
Fritidsgårdar (DE)	35	65
Föreningsbidrag idrott (BE+R)	35	65
Föreningsbidrag öppen verksamhet (DE)	40	60
Fritidsinriktad fältverksamhet (BE)	40	60
Rundbana skridskor (DE)	40	60
Friidrottsanläggning/banor (DE)	45	55
Skidbackar (DE)	45	55
Parklekar (DE)	45	55
Sporthall/gymnastiksal (DE)	45	55
Samlingslokaler (BE)	45	55
Stadsmuseum/medeltidsmuseum (BE)	45	55
Kulturhuset (BE)	47	53
Friluftsverksamhet (DE)	50	50
Strandbad/utomhusbad (DE)	50	50
Föreningsbidrag övrigt föreningsliv (BE+R)	50	50
Parkteatern (BE)	55	45
Simhall (DE)	55	45
Bibliotek (BE)	55	45
Liljevalchs (BE)	56	44
Kommunala musikskolan (R)	58	42
Årsbidrag teatrar, folkoperan m m (BE)	58	42
Bidrag till folkbildningen (BE+R)	59	41
Stadsteatern (BE)	59	41
Vår Teater (DE+R)	76	24
Ridanläggning (DE)	90	10

DE=dörrenkäter vid anläggningar
R=registerdata
BE=skattningar utifrån enkäter i både åldersgruppen upp till 20 år och den vuxna befolkningen (20-75 år)

Missgynnas kvinnor?

Är det så att kvinnorna i Stockholm får mindre än männen av stadens satsningar på fritid? För att kunna ge svar på frågan kombinerar jag nu ihop könsfördelningen på varje anläggning/verksamhet (tabell 2) med vad anläggningen/ verksamheten kostar (tabell 1).

Som jag tidigare har påpekat saknas det inom Fritid Stockholm för närvarande möjligheter att bryta ner budgeten på fotbollsplaner, konstfrusna isbanor och friidrottsanläggningar. I dörrenkäterna ser vi att andelen flickor totalt i dessa anläggningar är 17% medan andelen pojkar är 83%.

I tabell 3 ges svar på frågan om kvinnor missgynnas av Stockholms stads satsningar på fritid. I tabellen redovisas inte mäns och kvinnors del av satsningarna på parker. Orsakerna till detta är att vi både saknar tillräckligt många observationer där och de svar som vi fått av befolkningen i fritidsvanestudierna innehåller många osäkerhetsmoment. Både i ungdoms- och vuxengruppen visar dessa studier att män och kvinnor utnyttjar parker i ungefär samma grad.[18]

Vi ser att kvinnorna sammantaget tillgodogör sig 47% av de kommunala anslagen till fritidsverksamhet och männen 53%. Eftersom kvinnorna i huvudstaden är några procent fler än männen överskattas dessutom deras utnyttjande av de kommunala satsningarna något. Kvinnorna missgynnas alltså av staden .[19]

Undersöker vi fritidsnämndens verksamhet för sig ser vi att kvinnorna tillgodogör sig 39 procent och männen 61 procent. Detta stämmer väl med resultaten i de studier som tidigare har genomförts inom ramen för Fritid Stockholms forskningsenhet.[20] Inom området idrott tar kvinnorna 34% av Fritid Stockholms satsningar och männen 66%.[21] Även detta resultat stämmer bra med resultaten i mina studier från början av 1990-talet. Inom kulturförvaltningens område samt musikskolans och stadsteatern går 55% av satsningarna till kvinnorna och 45% till männen.

Tabell 3. Antal miljoner kronor som män respektive kvinnor tillgodogör sig av Stockholms stads satsningar dels inom varje verksamhetsområde dels totalt 1995.

	Flickor	Pojkar
Fritidsgårdar	32,0	59,0
Fritidsinriktad fältverksamhet	6,5	10,0
Parklekar	19,0	23,5
Samlingslokaler	20,5	25,5
Vår teater	13,5	4,5
Kostfrusen ishockeybana		
Fotbollsplaner		
Konstfrusen bandybana	18,0	87,0
Rundbana skridskor (konstfrusen)		
Friidrottsanläggning/banor		
Motionsspår/skidspår	0,3	0,7
Skidbackar	0,2	0,3
Friluftsverksamhet	2,3	2,3
Motionscentraler	0,3	0,7
Sporthall/gymnastiksal	15,5	18,5
Strandbad/utomhusbad	1,8	1,8
Simhall	25,5	20,5
Föreningsbidrag övrigt föreningsliv	8,3	8,3
Föreningsbidrag idrott	11,0	20,0
Föreningsbidrag öppen verksamhet	7,0	10,5
Ridanläggning	4,5	0,5
Fiske	0,1	0,4
Kommunala musikskolan	25,0	18,0
Bibliotek	89,0	73,0
Stadsmuseum/Medeltidsmuseum	17,0	20,5
Stadsteatern (koncernbidrag)	78,0	54,0
Liljevalchs	2,0	1,5
Kulturhuset	20,0	22,0
Bidrag till folkbildningen	22,0	15,5
Arsbidrag till teatrar, folkoperan m.m	14,0	10,5
Parkteatern	3,5	2,5
Totalt i miljoner kronor	**456,8**	**511,5**

I vilken grad år 1995 är representativt när det gäller kvinnors och mäns utnyttjande av de offentliga satsningarna på fritid i Stockholm är en fråga som flertalet läsare troligtvis ställer sig. En hel del talar för att resultatet 1995 är representativt för åtminstone de tre senaste åren. För det första har nedskärningarna under treårsperioden drabbat de olika programområden som män respektive kvinnor dominerar i ungefär lika stor grad. För det andra har inga stora nyinvesteringar gjorts under samma period. För det tredje går varje år under perioden ungefär lika lite av de ganska små nyinvesteringarna inom programområdet idrott till kvinnor.

Läsaren ställer sig med stor sannolikhet också frågan om skillnaderna mellan mäns och kvinnors utnyttjande av de offentliga fritidssatsningarna är lika små i övriga landet som i Sveriges huvudstad. Något säkert svar på den frågan finns inte. Det finns dock några faktorer som talar för att kvinnor missgynnas mer i de flesta övriga kommuner än i Stockholm.

För det första satsas det i huvudstaden ungefär lika mycket pengar på det som ingår inom kulturnämndens område + musikskolan samt stadsteatern som det satsas inom fritidsnämndens område. Jag har i den här rapporten visat att kvinnor utnyttjar kulturnämndernas satsningar i högre grad än män. Ju mindre kommunerna satsar på de aktiviteter som historiskt förts till kulturnämnderna i förhållande till de aktiviteter som förts till fritidsnämnderna, desto större anledning finns det att anta att kvinnorna missgynnas mer av kommunernas totala satsning på fritid än i Stockholm. Kommunförbundets uppgifter visar också att driftkostnaderna (brutto) för kulturnämnderna utgör ungefär 43 % av kommunernas totala driftkostnader (brutto) för fritid.

För det andra tyder våra fritidsvaneundersökningar på att skillnader mellan män och kvinnor generellt är mindre i Stockholm än i framför allt de gamla bruksorterna. Det verkar alltså vara så att kvinnor tar för sig mer av fritids- och kulturutbudet i kommuner där en stor del av befolkningen är organiserade i TCO och i SACO än i kommuner där LO-kollektivet dominerar.

Nya satsningar måste specialgranskas

Varje år satsar kommunerna, enligt kommunförbundet, ungefär 1 miljard kronor på investeringar inom fritids- och kulturnämndernas område. Nyinvesteringar ger oss kunskap om vilka verksamheter som de förtroendevalda vill prioritera. Detta är speciellt intressant eftersom en hel del kommuner har fattat beslut om att speciellt satsa på kvinnors fritid. *Därför är det speciellt viktigt att specialgranska investeringarna ur ett könsperspektiv.* Investeringskostnaderna för de frågor som ligger inom kulturnämndernas område är i landet som helhet enligt kommunförbundet omkring 45% av de totala investeringarna på fritid.

I ett första steg bör man redovisa de sammanlagda investeringskostnaderna för varje år för kulturnämnderna, fritidsnämnderna och de andra nämnderna vad gäller människors fritid. I ett andra steg kan det vara av intresse att försöka skilja på investeringarna inom programområdena kultur respektive fritid. I ett tredje steg bör investeringskostnaderna enbart för området idrott redovisas ur ett könsperspektiv.

Hur ska då investeringskostnaderna redovisas? Det är speciellt viktigt att skilja på underhållskostnader och nyinvesteringar. Detta framför allt beroende på att det inom idrottens område under hela 1900-talet har byggts anläggningar efter påtryckningar från i första hand representanter för de idrotter som domineras av män. Det innebär, om man inte lägger ner typiska pojkidrottsanläggningar, att underhållsbudgeten under ganska många år framåt i störst utsträckning kommer att tillfalla män. Om kommunernas förtroendevalda menar allvar att satsa mer på flickors fritid än på pojkars kommer det att kunna utläsas ur nyinvesteringsbudgeten. En annan konsekvens av ett sådant beslut blir att pojkarna år för år kommer att tillgodogöra sig en allt mindre del av de totala investeringskostnaderna.

Investeringsbudgeten kan t. ex. presenteras på följande sätt:

	Underhåll		**Reinvesteringar + Nyinvesteringar**		**Totalt**	
	pojkar	flickor	pojkar	flickor	pojkar	flickor
Fritid (inkl. idrott)						
Kultur						
Andra nämnders fritidssatsningar						
Totalt						

Samma redovisningsform kan också användas även inom programområdet idrott.

Tyvärr har vi tidsmässigt inte haft möjlighet att granska Stockholms stads investeringar för hela fritidsområdet. Däremot har vi granskat investeringsbudgeten för Fritid Stockholm sedan 1985. Huvuddelen av de investeringar som gjorts har gått till programområdet idrott. Av tidsskäl har vi inte hunnit bryta ner investeringsbudgeten i delområdena underhåll och investeringar.

I tabell 4 presenteras hur investeringsbudgeten för Fritid Stockholm inom programområdet idrott mellan 1986 och 1996 fördelar sig mellan män och kvinnor.

Tabell 4. Investeringsbudgetens fördelning på män respektive kvinnor inom programområdet idrott. Fritid Stockholm. %.

År	Kvinnor	Män
1986	34	66
1987	38	62
1988	39	61
1989	42	58
1990	43	57
1991	20	80
1992-1994	43	57
1995	36	64
1996	50	50

Vi kan konstatera att investeringarna under perioden mellan 1986 och 1995, trots att kommunen vid tre tillfällen under perioden beslutat att satsa på kvinnors idrott, i störst utsträckning har gått till mäns idrottande. Det förslag som ligger för 1996 innebär dock att kvinnor för första gången får lika mycket av nyinvesteringarna inom programområdet idrott som män.[22]

Vad kan man göra för att rätta till missförhållandena?

Jag har alltså visat att kvinnor i Stockholms stad får något mindre av fritidssatsningarna än männen. I många andra kommuner får kvinnorna troligtvis betydligt mindre av satsningarna är männen. Dessutom har jag kunnat konstatera att kvinnorna i Stockholm mellan 1986 och 1995 har fått mindre av nyinvesteringarna än männen. Detta trots att de förtroendevalda åtminstone tre gånger under denna period har fattat beslut om att kvinnor ska få en lika stor del av nyinvesteringarna som männen.

Det är förmodligen så att de allra flesta personer i landet tycker att män och kvinnor inom fritidsområdet bör få ungefär lika stor del av de offentliga satsningarna. Vilka åtgärder bör man då genomföra för att kvinnor ska få en större del av satsningarna? Att i detalj formulera ett handlingsprogram för detta ligger helt utanför denna skrifts målsättning. Vid utarbetande av ett konkret handlingsprogram måste man också ta hänsyn till både de klassmässiga och etniska skillnader som finns bland kvinnor när det gäller fritidsvanor. Här ska jag dock i punktform visa på några centrala åtgärder som bör genomföras. Eftersom det är inom programområdet idrott den stora ojämlikheten finns, ska jag mest här diskutera detta område.

1. En av de frågor man ställer sig med anledning av resultaten är hur män kan få mer av investeringarna, trots att det har fattats många beslut om att kvinnor ska ha lika mycket eller mer. Det finns åtminstone två tänkbara svar på den frågan. För det första har företrädarna för de mansdominerade idrotterna varit mycket skickligare påtryckargrupper än företrädarna för de kvinnliga idrotterna. För det andra har det fram till nu saknats redskap för att beskriva de könsmässiga konsekvenserna av både drifts- och investeringsbudgeten. Det innebär i många fall (dock inte i alla) att de förtroendevalda helt enkelt inte kunnat överblicka de

könsmässiga konsekvenserna. *Det är därför viktigt att fritids- och kulturnämnderna* (självklart också övriga nämnder i kommuner, stat och landsting) *fattar beslut om att alla stora enskilda ärenden och summan av alla förslag när det gäller både drift och nyinvesteringar ska beskrivas ur ett könsperspektiv.* Fritidsnämnden i Stockholm kommer troligtivs också som första nämnd i Norden att i januari 1996 fatta ett sådant beslut.

2. Även om det förefaller självklart är det viktigt att påpeka att det är kvinnornas preferenser som ska ligga till grund för tjejsatsningarna. Valet att t. ex. få välja att gå på teater eller konstutställningar framför att spela bordtennis eller springa i ett motionsspår, måste vara en självklar utgångspunkt när åtgärder ska diskuteras. Vi kan se att kvinnorna är överrepresenterade inom ramen för kulturnämndens kompetensområde och männen inom fritidsnämndens. Det förefaller därför viktigt ur ett kvinnoperspektiv att kommunerna satsar ungefär lika mycket på de verksamheter som historiskt förts till kulturnämnderna respektive fritidsnämnderna. Det är också viktigt att komma ihåg, när medel ska fördelas, att männen som kollektiv i dag i högre grad än kvinnor bejakar tävlingsspiralen och en professionalisering av verksamheter. Vi kan se att tjejer starkt dominerar Vår Teater. Bland de professionella skådespelarna dominerar däremot män. Vi ser också att flickor dominerar musikskolan. Bland de professionella musikerna är män överrepresenterade. Inom idrottens område söker kvinnor i högre grad än män värden som gemenskap, medan män i högre grad än kvinnor bejakar att vinna och spela med bästa laget.[23] De allra flesta barn och ungdomar som rider är flickor. Bland tävlingsryttare på elitnivå är det minst lika många män som kvinnor. *En satsning på amatörism och bredd istället för professionalism/elit verkar alltså gynna kvinnor som kollektiv. Även flertalet pojkar skulle troligtvis vinna på en sådan inriktning av fritidspolitiken.*

Det är också viktigt att flickors preferenser kommer fram vid beslut om vilka nyinvesteringar som ska göras.

I t. ex. Stockholm önskar gymnasieflickor att staden ska satsa på följande anläggningar:

Tabell 5. Vilka idrottsanläggningar gymnasieflickor i Stockholm önskar att staden ska satsa på. 1993.[24]

1.	Sporthallar för gymnstik/workout/dans	51 %
2.	Simhallar	24
3.	Sporthallar för budosporter/styrke-träning	19
4.	Anläggningar för ridsport	16
5.	Anläggningar för skytte	16
6.	Sporthallar för bollspel	14
7.	Friidrottsanläggningar	12
8.	Anläggningar för motorsport	12
9.	Bollplaner	8
10.	Konstfrusna isbanor	8

Vi ser att flickor i första hand vill att kommunerna ska satsa på inomhusanläggningar för olika gymnastikformer samt bad.

När man inom idrottens område ska satsa på anläggningar som gynnar flickor som kollektiv är det viktigt att komma ihåg vilka idrotter flickor är överrepresenterade i.

I tabell 6 visas könsfördelningen i ett antal RF- idrotter bland högstadieelever i ett antal kommuner.[25]

Tabell 6. Andelen pojkar respektive flickor i ett antal RF-idrotter. Högstadiet. Små kommuner + stora kommuner + storstäder. n=12118.

Flickor		Pojkar	
Konståkning	100%	Biljard	100%
Ridning	97	Cykel	100
Gymnastik	92	Ishockey	97
Dans	88	Boxning	94
		Brottning	91
Volleyboll	80	Motorcykel	91
		Bandy	90
Friidrott	57		
Basket	56	Kanot	84
Simning	52	Bordtennis	82
Handboll	44	Innebandy	81
Skidor	42	Bilsport	81
Orientering	41	Bangolf	80
Segling	40		
Judo	38		
Badminton	35		
Tennis	31		
Fotboll	30		

Om man önskar satsa på flickors idrottande är det i första hand de idrotter som domineras av tjejer som ska ha stöd. Kommunerna kan alltså genom att speciellt stödja de idrotter som flickor dominerar själva påverka resursfördelningen mellan män och kvinnor. Detta är extra viktigt att slå fast eftersom en hel del kommunala företrädare hävdar att man i kommunerna knappast kan påverka den offentliga resursfördelningen på fritidsområdet mellan könen. Det är också viktigt att komma ihåg att en extrasatsning på en idrott som många flickor utövar, men som ändå stort domineras av män i de allra flesta fall blir en pojksatsning. Flickor som kollektiv får enbart mer av satsningen på den mansdominerade idrotten, om det fattas beslut om att anläggningen enbart eller i första hand ska användas av flickor. Detta gäller dock bara under förutsättning att flickors idrottande inte flyttas till den nya anläggningen från de gamla.

3. Flickornas RF-idrottande måste jämställas med pojkarnas när det gäller tilldelning av tider. Om några specialidrottsförbund fattat beslut om att pojkarnas seriespel har företräde framför flickornas på samma nivå måste kommunerna ändra på detta när det gäller tilldelning av tider i kommunernas anläggningar. Tider på anläggningar måste också tilldelas dem som vill idrotta utanför en idrottsförenings ram. En sådan reform gynnar flickor.

4. Många av de idrottsanläggningar, fritidsgårdar och parklekar som finns har byggts och inretts utifrån i första hand pojkars behov av att idrotta och vara tillsammans. Det finns nu anledning att innehållsmässigt, lokalmässigt och säkerhetsmässigt se över anläggningarna ur ett tjejperspektiv. En arbetsgrupp inom det tjejprojekt som drivits inom Fritid Stockholm har redan utifrån målsättningen att innehållsmässigt, lokalmässigt och säkerhetsmässigt bättre svara på kvinnors preferenser utarbetat en flickrond (en checklista för hur anläggningen ska utformas för att svara mot kvinnors preferenser) för fritidsgårdar.[26] Nästa steg måste vara att utarbeta flickronder på alla typer av anläggningar över hela landet.[27, 28]

Bilaga. Dörrenkät för idrottsanläggningar, Fritid Stockholm.

Namn på idrottsanläggningen.....
Benämning på lokalen/utrymmet.....
Datum.....
Klockslag.....
Idrott som utövas.....
Antal utövare.....
Kön
Antal killar.....
Antal tjejer.....

Antal utövare	**Killar**	**Tjejer**
Under 7 år		
7-12 år		
13-16 år		
17-20 år		
Över 20 år		

Beräknad genomsnittsålder.....
Namnet på idrottsföreningen/annan arrangör .....
Övriga kommentarer.....
.....
Observationen är gjord av.....

Notförteckning

1. Nilsson, S, *Vägen till kulturpolitiken*, sid 13-15.
2. Olsson, H-E, *Staten och ungdomens fritid*, sid 68.
3. Olsson, H-E, *Från Hemgård till Ungdomsgård*, kap 13.
4. SOU 1983:45, *Turism och friluftsliv 2.*
5. Budgetdepartementet, *Offentliga tjänster på fritids-, idrotts- och kulturområdena*, sid 30.
6. Statens ungdomsråd, *Fritidspolitik och samhällsstöd*, sid 32.
7. LO, *Magasin Union*, nr 1/92 sid 25.
8. Gyllenhammar, PG, *Låt idrotten visa vägen till ett samhälle med jämställdhet mellan könen*, DN debatt den 2/9 1993.
9. Mogren,I, *Fritidsutbudet och flickorna i Ekerö kommun*, sid 3.
10. Blomdahl, U, *Kan befintliga undersökningar användas för att göra utsagor om offentligt rerursutnyttjande på fritids-och kulturområdet?*
11. Uppgifterna från kommunförbundet har lämnats av Hugo Blom.
12. Några av de större satsningarna inom ramen för kulturförvaltningen som inte redovisas i tabell 1 är: Kommittén för Stockholmsforskning 3 milj och projektbidrag 2,5 miljoner. Den centrala adminstrationen har som påtalats inte fördelats på de olika programområdena varken för fritidsförvaltningen eller kulturförvaltningen. Kulturfövaltningens adminstrativa avdelning kostar 8 miljoner och förvaltningsledning 2 miljoner dvs totalt ungefär 10 miljoner. Fritidsförvaltningens adminstrativa avdelning kostar 21 miljoner kronor och förvaltningsledning 2 miljoner kronor.

    Några av de större kostnaderna inom fritidsförvaltningen som inte redovisas i tabell 1 är: Garantipensioner 12,5 miljoner kronor, övertalig personal 4 miljoner kronor, vissa förvaltningsgemensamma kostnader 12 miljoner kronor samt arbetsmiljöinvesteringar 1 miljon kronor.
13. I följande tabell framgår tydligt att man underskattar flickornas underrepresentation avsevärt om man bara ser till andelen som är medlemmar och inte till antal gånger de har varit aktiva i sin idrottsförening.

Jönköping	Andel (%) som är medlemmar i idrottsförening			Antal gånger i förening senaste 4 veckorna	
	flickor	pojkar	flickor/ pojkar	Flickor andel	Flickor/pojkar
Mellanstadiet	60	81	0,74	35%	0,54
Högstadiet	46	67	0,69	28%	0,39
Gymnasiet	48	55	0,87	38%	0,61

14. 10% av pojkarna på mellanstadiet går i vår studie 1994 i Stockholm ofta på fritidsgård. Bland flickorna är samma siffra 2%.

Bland högstadielever i Jönköping ser vi tydligt hur flickors aktivitet överskattas om vi enbart ser till om man besökt fritidsgård eller ej utan att ta hänsyn till antalet besök.

Jönköping	Andel (%) som besökt fritidsgård senaste 4 v.			Antal besök på fritidsgård senaste 4 veckorna	
	flickor	pojkar	flickor/ pojkar	Flickor andel	Flickor/pojkar
Högstadiet	23	30	0,77	37%	0,59

15. I kommunala musikskolan deltar enligt uppgifter från musikskolan den 20.11.1995 4715 flickor och 3413 pojkar. Andelen flickor är alltså 58%.

16. När det gäller kulturförvaltningens verksamheter+stadsteatern har vi gått tillväga på följande sätt för att få fram könsfördelningen:

* I studieförbundens verksamhet deltar totalt 225 568 personer. Av dessa är 133 895 kvinnor , dvs 59%. Denna uppgift har vi fått från kulturförvaltnigen. Se stencil: Antal deltagare i studiecirklar och övrig folkbildningsverksamhet 94/95. Resultaten i fritidsvaneundersökningarna när det gäller könsfördelning i studiecirklar stämmer mycket bra med uppgifterna från studieförbunden.

* Könsfördelningen på stadsmuseeum, kulturhuset, parkteatern, bibliotek, Liljevalchs och stadsteatern har vi fått fram genom våra kontinuerliga fritidsvaneundersökningar bland barn och ungdomar för sig och vuxna för sig. Vi har i dessa undersökningar ställt frågan hur ofta Stockholmarna besöker dessa olika institutioner. Vi har sedan tagit fram hur stor del män respektive kvinnor står för av

samtliga besök vid anläggningen i vuxengruppen för sig och barn och ungdomsgruppen för sig. I nästa steg har vi vägt samman resultaten bland barn och vuxna. Det är viktigt att notera att tendenserna när det gäller könsfördelningen på de olika institutionerna i de allra flesta fall är likartad i barn-och ungdomsgruppen och bland vuxna. När det gäller könsfördelning på "teatrar allmänt" (gäller fördelningen av årsbidraget till teatrar mm) har vi också låtit resultaten från fritidsvaneundersökningarna vid Stockholms teatrar gälla.

Jämför vi resultaten från våra studier om könsfördelningen bland kulturbesökarna med andra studier, t. ex. SCB:s, kan vi se att tendenserna är likartade i de båda studierna. Se SCB, *Fritid 1976-1991*, sid 74-84 och 172-177. I båda studierna framkommer att kvinnor går mer på teatrar och konstutställningar/konstmuseer än män. Män och kvinnor besöker i ungefär lika stor grad övriga muséer i båda undersökningarna. Kvinnor besöker enligt resultaten i båda studierna bibliotek i något högre grad än män. Dessutom är kvinnor med i studiecirklar i högre grad än män både i vår studie och i SCB:s.

17. För få dörrenkäter har genomförts på samlingslokaler för att vi enbart utifrån dessa ska kunna avgöra könsfördelningen. Istället har könsfördelningen skattats med hänsyn taget till dels att de stora nyttjarna av samlingslokaler är studieförbund och föreningsliv dels med hänssynstagande till resultaten i dörrenkäterna. Könsfördelningen i studieförbundens verksamhet har vi fått fram med hjälp av registerdata och könsfördelningen bland de aktiva i föreningslivet med hjälp av fritidsvanestudier.

18. Blomdahl, U, *Parker och Grönområden.*

19. Läsaren ska alltså observera att vi har undersökt hur stor del av de offentliga satsningarna på fritid som går till män som kollektiv respektive kvinnor. En annan fråga som ligger utanför den här skriftens syfte är att undersöka om de kvinnor som utnyttjar de offentliga satsningar missgynnas i förhållande till de män som också utnyttjar just de offentliga satsningarna på fritid. Det skulle kunna vara så att de kvinnor som är aktiva inte missgynnas i förhållande till de män som är aktiva utan att orsakerna till att kvinnor som kollektiv missgynnas är att fler kvinnor än män inte alls utnyttjar de kommunala satsningarna. Om det är så ska vi utreda i en senare rapport.

Det är enbart i de programområden där vi använt dörrenkäter för att få fram könsfördelningen som kvinnors aktivitet underskattas något.

20. Se t. ex. Fredriksson/Holmberg: *Idrott på lika villkor*, t. ex. s. 42.

21. När vi här gör utsagor om idrott menas med idrott det som ligger inom programområdet idrott med undantag av strandbad/utomhusbad, fiske och friluftsområden.
22. Se Fritid Stockholm, *Program för upprustning av mindre och medelstora idrottsanläggningar*, verksamhetsprogram 1996.
23. Elofsson, S, *Varför är ungdomar med i idrottsförening?* t. ex. sid 33.
24. Eleverna har fått kryssa för högst tre alternativ.
25. För de idrotter som utövas av få ungdomar, t ex boxning, brottning och biljard, är den könsfördelning jag presenterar något osäker trots att över 12 000 elever ingår i studien. Det innebär att man inte utifrån denna studie kan påstå att det är fler flickor i boxning än i biljard. Det man kan påstå utifrån resultaten i studien är att minst 90% av de som sysslar med boxning, brottning och biljard är pojkar.
26. Se Prawitz, m. fl., *Flickrond på fritidsgård.*
27. Inom Fritid Stockholms har ett handlingsprogram för både idrott inomhus och idrott utomhus utarbetats. Se Bergkvist m. fl., *Handlingsprogram för flickors idrott.*
28. Denna artikel är framtagen inom ramen för forskningsprojektet *Resursutnyttjande och effekter av offentligt bedriven verksamhet på fritids- och kulturområdet*, Sociologiska insitutionen, Stockholms universitet och fritidsförvaltningen, Stockholm. Artikeln har utarbetats i samråd med Ingrid Widegren. Jag vill framföra ett varmt tack till henne, liksom till Mac Berg. Jag vill också tacka alla, ingen nämnd och ingen glömd, som varit behjälpliga vid framtagandet av underlag och som läst och kommenterat olika utkast till denna artikel.

Litteraturförteckning:

Bergkvist m. fl., *Handlingsprogram för flickors idrott*, 1995, Forskningsenheten vid Fritid Stockholm.

Blomdahl, U, *Gynnar de offentliga satsningarna på fritids-och kulturområdet de redan gynnade? En granskning av budgetdepartementets granskning i frågan*, 1985, Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet och forskningsenheten vid Fritid Stockholm.

Blomdahl, U, *Stockholmarnas och Västeråsarnas utnyttjande av Parker och Grönområden*, 1987, Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet och forskningsenheten vid Fritid Stockholm.

Blomdahl, U, *Kan befintliga undersökningar användas för att göra utsagor om offentligt resursutnyttjande på fritids- och kulturområdet?* 1987, Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet och forskningsenheten vid Fritid Stockholm.

Blomdahl, U, *PM angående offentligt resursutnyttjande på fritidsområdet*, 1990, Forskningsenheten vid Fritid Stockholm.

Blomdahl m. fl., *Att förverkliga de politiska målen -Flickprojektet*, 1993, Fritid Stockholm.

Blomdahl & Widegren, "Fritidsnämndens satsningar på vuxna minskar till förmån för barn och ungdomar" i *Fritiden* nr 5/1995.

Budgetdepartementet, *Offentliga tjänster på fritids, idrotts- och kulturområdena*, Ds B 1982:10.

Elofsson,S, *Varför är ungdomar med i idrottsförening?* 1994, Forskningsenheten vid Fritid Stockholm och institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet.

Fredriksson & Holmberg, *Idrott på lika villkor*, 1992, Institutionen för kommunal ekonomi.

Fritid Stockholm, *Program för upprustning av mindre och medelstora idrottsanläggningar*, 1995-11-20.

Gyllenhammar, PG, *Låt idrotten visa vägen till ett samhälle med jämställdhet mellan könen*, DN debatt den 2/9 1993.

LO, *Magasin Union*, nr 1/92 sid 25.

Nilsson, S, *Vägen till kulturpolitiken*, 1981, Publica.

Mogren, I, *Fritidsutbudet och flickorna i Ekerö kommun*. Rapport januari 1995. (Ekerö kulturnämnd)

Olsson, H-E, *Staten och ungdomens fritid*, 1992, Arkivs avhandlingsserie.

Olsson, H-E, *Från Hemgård till ungdomsgård. En studie i den svenska hemgårdsrörelsens historia*, 1982, RSFH:s förlag.

Prawitz m. fl., *Flickrond på fritidsgård*, 1995, Forskningsenheten vid Fritid Stockholm.

SOU 1983:45, *Turism och friluftsliv 2*.

SCB, *Fritid 1976-1991*, Rapport 85.

Statens ungdomsråd, *Fritidspolitik och samhällsstöd*, 1981, Liber förlag.

Penningströmmarna till svensk idrott

Idrottsekonomiskt Centrum (IEC)

I detta kapitel skall vi visa på penningströmmarna till svensk idrott, samt ekonomin inom idrottsrörelsen. Dels handlar det om att peka på idrottens intäktskällor och dels handlar det om att visa på hur pengarna fördelas inom idrotten.[219] Siffermaterialet hämtas till större delen från 1994, men i en del fall är det handlingar från 1994/95 som ligger till grund för vissa uträkningar. Delresultat jämförs med motsvarande resultat från 1993 års undersökning som delvis publicerades i ESO-rapporten *Idrott åt alla?*[220]

De offentliga penningströmmarna till idrotten 1994

Stöd

Staten	Riksidrottsförbundet	511 miljoner kr
Landstingen	Distriktsförbund	90 miljoner kr
Kommunerna	Idrottsföreningar	
	-kontantbidrag	1 100 miljoner kr
	-anläggningssubventioner	3 500 miljoner kr
Summa stöd:		*5 201 miljoner kr*

[219]De källor som använts är följande: årsredovisningar för specialidrottsförbund och distriktsförbund, årsredovisningar från Riksidrottsförbundet och Sveriges Olympiska Kommitté, statistik från RF och IMU-testologen, statistik från Svenska Sponsringsföreningen, material från Länsarbetsnämnderna, material från Kommunförbundet och material från Lotteriinspektionen.

[220]Ds 1993:58. *Idrott åt alla? Kartläggning och analys av idrottsstödet.* Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO). Finansdepartementet. Stockholm 1993.

Uppdrag

Länsarbetsnämnderna	lönebidrag	960 miljoner kr
Kommunerna	entreprenader	200 miljoner kr
Summa uppdrag:		*1 160 miljoner* kr

Betydande intäktskällor för idrotten 1994

Spelmarknaden	1 996 miljoner kr
Sponsring	595 miljoner kr
Publikintäkter	1 500 miljoner kr
Medlemsintäkter	1 500 miljoner kr
Summa:	*5 591 miljoner kr*

Staten stöd till idrotten fördelas till största delen via Riksidrottsförbundet (RF). För budgetåret 1994/95 erhöll RF ett statsanslag på 511,1 miljoner kronor. Därtill erhöll RF ett bidrag från AB Tipstjänst på 55 miljoner kronor. RF fördelar i sin tur statsanslaget vidare bl.a. till sina dåvarande 63 specialidrottsförbund, SF, (som idag är 66 till antalet) samt direkt till föreningslivet i form av lokalt aktivitetsstöd. Medlen till SF:n fördelas efter ett antal fastställda kriterier, såsom:

- föreningsantal inom SF
- antal aktiva inom respektive SF
- antal aktiviteter
- utbildningsinsatser
- volym på landslagsverksamheten

Landstingen

Landstingen utbetalar varje år bidrag för att stötta idrottens verksamhet på distriktsnivå. Det övergripande syftet är att täcka administrativa- och utbildningskostnader. 1994 fördelades ca 90 miljoner kr från landstingen till idrotten. Fram till 1992 var Landstingsförbundets rekommendationer att landstingsstödet skulle vara baserat på antal kronor per invånare. I dag har Landstingsförbundet inga generella re-

kommendationer om grunder för bidragsregler och minimibelopp. Det är alltså upp till det enskilda landstinget att avgöra vilka organisationer som ska erhålla bidrag. Vissa gemensamma kriterier, som angivits av Landstingsförbundet, finns emellertid fortfarande. Sådana kriterier är att föreningarna ska vara demokratiskt uppbyggda och ha ideologiska, opinionsbildande, demokratiska och sociala funktioner. För att ett DF ska erhålla landstingsbidrag måste de ha verksamhet över större delen av det aktuella länet. Därtill bör DF:n kontinuerligt uppbära årliga medlemsavgifter. Det sägs vidare att DF:n bör redovisa målen med sin verksamhet och efter verksamhetsperiodens slut inkomma med en redovisning över vad som genomförts.
(Källa: Distriktsförbundens årsredovisningar)

Kommunerna

Stödet från kommunerna till idrotten bestäms enskilt av varje kommun, men kan delas in i kontantbidrag av olika former samt anläggningssubventioner. Kommunförbundet beräknar kommunernas årliga kostnader för fritidsverksamheten till tio miljarder kronor. Kommunförbundet genomförde 1994/95 en enkätstudie bland landets kommuner angående fördelningen av kostnaderna för fritidsverksamheten vilken visar:

- *70%* av de totala kostnaderna utgörs av anläggningskostnader,
- *15%* utgörs av direkt föreningsstöd, varav 200 miljoner är så kallat uppdragsstöd. Det vill säga föreningslivet erhåller ersättning från kommunerna för entreprenad, exempelvis drift av idrottsanläggningar. Av resterande 1,1 miljarder utgörs 700 miljoner kronor av olika former av kontantbidrag och 400 miljoner kronor av kontanta lokalbidrag.
- *10%* av kommunernas fritidskostnader går till drift av fritidsgårdar.
- *5%* av totalkostnaderna utgörs av administrativa kostnader.

Den största delen av kommunernas fritidskostnader utgörs av anläggningskostnader. Enligt Kommunförbundet utgör idrottens andel 50 procent av de sju miljarder kronorna. Av kontantbidragen står

idrotten för 80%. Det ger följande penningströmmar från kommunerna till idrotten (i miljoner kronor):

- anläggningssubventioner	3 500
- kontantbidrag	1 100
- uppdrag	200

(Källa: Enkätstudie Kommunförbundet, Hugo Blom, 1994.)

Spelmarknaden

Olika former av lotterier har sedan länge utgjort en mycket viktigt intäktskälla för idrotten. Det gäller både riksomfattande lotterier och lotterier som anordnas lokalt av föreningslivet, såsom att sälja lotter vid matcher och andra föreningsaktiviteter. De två statligt ägda spelbolagen AB Tipstjänst och Penninglotteriet AB, samt Aktiebolaget Trav och Galopp (ATG) bedriver sin spelverksamhet med särskilt statligt tillstånd, s.k. koncession. Samtliga bolag erlägger en bruttovinsskatt på 35 procent till staten. De två statliga bolagen levererar in hela vinsten till staten. ATG använder överskottet till att utveckla trav- och galoppsporten i Sverige. Folkrörelsernas lotterier är reglerade i lotterilagen (1994: 1000). Vi kommer i detta avsnitt att beröra AB Tipstjänsts och Bingolottos verksamhet. Penningströmmarna från spelmarknaden till idrotten 1994 sammanfattas i följande tabell:

Tipstjänst	115 miljoner kronor
ATG	5 miljoner kronor
Penninglotteriet	1 miljoner kronor
Rikslotterier	15 miljoner kronor
Bingolotto	1 050 miljoner kronor
Lokala lotterier	160 miljoner kronor
Bingo	400 miljoner kronor
Fria lotterier	250 miljoner kronor
Summa:	*1 996 miljoner kronor*

I en TEMO-undersökning utförd på uppdrag av Tipstjänst visas befolkningens spelvanor, även uppdelat efter kön. Bingolotto är det spel som flest människor någon gång deltagit i. 70 procent av befolkning-

en har någon gång under det senaste året spelat Bingolotto. Den könsmässiga fördelningen är jämn bland Bingolottospelarna. Trisslotter kommer på andra plats, där 61 procent av befolkningen någon gång deltagit under det senaste året. I genomsnitt av samtliga spelformer är det fler män, ca. 10 procentenheter, som någon gång spelat under det senaste året, men i vissa spelformer och i vissa åldersgrupper är det fler kvinnor än män som spelat. Räknat som skillnader i procentandelar mellan respektive kön i ålder 15-75 år finns tydligast dominans bland män för Oddset (+25procentenheter) och Stryktipset (+22procentenh.). Tydligast dominans bland kvinnor finns för Bellmanlotter (+9procentenh.) och Penninglotter (+9procentenh.).

Tipstjänst

Mellan idrotten och Tipstjänst finns flera olika samarbetsformer. Det kan handla om både det direkta stödet, som beslutats av riksdagen, eller affärsuppgörelser där Tipstjänst agerar sponsor och erhåller exponering av sitt varumärke i utbyte mot pengar. Tipstjänsts betalning till idrotten såg 1994 ut på följande sätt:

Riksidrottsförbundet	55 miljoner kronor
Fotbollförbundet	40 miljoner kronor
Sponsring- och affärsuppgörelser	20 miljoner kronor
Summa:	*115 miljoner kronor*

Tipstjänst lämnade ett bidrag på 55 miljoner kronor till Riksidrottsförbundet för budgetåret 1994/95. Det var samma belopp som RF erhöll budgetåret 92/93. Vid sidan om RF är det Svenska Fotbollförbundet som erhåller mest pengar från Tipstjänst. De typer av ersättningar som SvFF erhåller är ersättning för att de anpassar seriespelet för att underlätta Tipstjänst möjligheter att bedriva spel, sponsorpengar (cirka 10 miljoner kronor), samt utvecklingsprojektet "Tipselit 2 000".

Tipstjänst har ett antal kommersiella projekt och är bland annat huvudsponsor eller näst största sponsor till: Svenska Ishockeyförbundet, Svenska Brottningsförbundet, Svenska Friidrottsförbundet, Svenska Bordtennisförbundet, Svenska Bandyförbundet och Svenska Innebandyförbundet. Tipstjänsts huvudsponsorskap för friidrottsförbundet upphör under 1996. Anledningen till att det är just dessa förbund som sponsras är främst för att Tipstjänst bedriver spel på deras matcher.

De är med andra ord kommersiellt intressanta. De är också starkt mansdominerade idrotter.

Under 1996 kommer Tipstjänst att lansera en ny spelform, så kallade värdeautomatspel. Överskottet från denna verksamhet ska helt gå till det lokala föreningslivets barn- och ungdomsverksamhet, där idrotten utgör drygt 85 procent. Bedömningarna av spelets omsättning är svåra att göra. Regeringens beslut ger emellertid Tipstjänst rätt att succesivt placera ut upp till 7 000 värdeautomater på restauranger med utskänkningstillstånd.

Bingolotto

Bingolotto startades i Göteborg 1990 och etablerade sig i samarbete med TV4 på riksplanet 1992. Därefter har Bingolotto kommit att utgöra en allt viktigare intäktskälla för idrotten. Under hösten 1991 övertog AB Kanal Göteborg den patenterade idén till Bingolotto från Göteborgs Distrikts- och Idrottsförbund. Kanal Göteborg producerar på uppdrag av Sveriges TV-Bingo AB, vilket ägs av Folkrörelsernas Samarbetsorgan i Lotterifrågor, det program som sänds i TV4.
En bingolott kostar 25 kronor och distribueras via distributionscentraler till föreningslivet och till tobakshandlare eller motsvarande näringsidkare. Pengarna från de sålda lotterna fördelar sig enligt följande:

- vinstmedel	11,25 kronor
- distributionsprovision	2,00 kronor
- administration och marknadsföring	1,25 kronor
- säljande föreningar	10,50 kronor

År 1992 omsatte Bingolotto 830 miljoner kronor och till år 1994 hade omsättningen stigit till 2 498 miljoner kronor. År 1995 uppgick omsättningen till 2 997 miljoner kronor.
För 1994 betyder det att 1 050 miljoner kronor tillföll föreningslivet från Bingolottoverksamheten. I ett antal fall tjänstgör idrottens distriktsidrottsförbund (DF) som distributionscentraler av bingolotter och erhåller två kronor per förmedlad lott som ersättning. Arrangörerna gav från början samtliga DF chansen att fungera som distributionscentraler, men endast ett fåtal accepterade.

Sponsormarknaden

Den svenska sponsormarknaden har återhämtat sig efter en betydande nedgång i samband med lågkonjunkturen under 90-talets inledningsskede. 1989 omsatte sponsring 1 150 miljoner kronor och 1993 var den nere i 750 miljoner kronor. 1995 pekar sponsoromsättningen åter på minst en miljard kronor. Summan en miljard kronor är den summa som svenska företag investerar i sponsring, vilket alltså inte betyder att hela beloppet oavkortat går till idrott, kultur eller vilket verksamhetsområde sponsringen nu avser. Företagen kan ha olika typer av genomförandekostnader och/eller behov av att anlita externa konsulter. Att sponsringen sköt ordentlig fart igen under 1995 kan delvis förklaras av VM i friidrott, som är det största idrottsevenemang som någonsin anordnats i Sverige. Det är de stora arenaidrotterna, såsom fotboll och ishockey, som kan räkna med de största intäkterna från sponsorer. I de små och medelstora föreningarnas ekonomier finns emellertid ett betydande mörkertal i det att många företag sponsrar med produkter och tjänster i stället för pengar. Under senare år har idrottssponsringen delvis fått lämna plats åt sponsorobjekt inom andra verksamhetsområden. Idrotten har 70 procent av den totala sponsorkakan i Sverige.

Sponsorutvecklingen (miljoner kronor):

1988	1 000
1989	1 150
1990	1 050
1991	950
1992	850
1993	750
1994	850
1995	1 000

(Källa: Svenska Sponsringsföreningen)

TV- och radiorättigheter

Allt fler TV- och radiostationer konkurrerar om sändningsrättigheterna till idrottsevenemang. Med två nya nordiska sportkanaler från och med våren 1996 kommer betydligt fler sporter än tidigare att kunna räkna med rättighetspengar från TV-stationer. Fortfarande kommer de stora lagidrotterna att vara de som tjänar mest på utvecklingen, men i det ökade utbudet av allt mer specialiserade kanaler har även de mindre sporterna chansen att erhålla både TV-pengar och exponering. Det kan betyda att kvinnlig idrott kommer att ges mer utrymme i medierna, tack vare de svenska framgångar på damsidan under 1995. I Norge och Danmark har exempelvis damhandboll rönt ett mycket stort mediaintresse efter respektive landslags stora internationella framgångar. I Norge och Danmark bevakas damhandbollen mer än herrhandbollen.

IFK Göteborg är den idrottsorganisation som erhållit mest intäkter från internationella TV-bolag efter framgångsrikt spel i den europeiska cupfotbollen. Under 1990-talet handlar det om 70-80 miljoner kronor i TV-intäkter bara för IFK Göteborg. Det ska dock påpekas att detta är exceptionellt. Även Svenska Ishockeyförbundet, hockeyns elitklubbar via Serieföreningen och Svenska Fotbollförbundet tjänar varje år stora belopp på rättighetsförsäljning av både nationella och internationella TV-rättigheter. 1995 har 150-200 miljoner kronor tillfallit svensk idrott i form av ersättning för TV-rättigheterna. Rättigheterna till VM i friidrott var värda närmare en miljard kronor, men dessa såldes av det internationella friidrottsförbundet (IAAF). Under 1996 kommer rättighetspengarna till svensk idrott att öka ytterligare med tanke på de två nya kanalerna.

Publikintäkter

Ishockey är den lagidrott som är mest beroende av publikintäkter. Under hela 90-talet har publikintäkterna utgjort cirka 40 procent av elitklubbarnas omsättning. För fotbollen är motsvarande siffra drygt 20 procent. De allsvenska lagen i fotboll 1995 redovisade för säsongen 1994 60,9 miljoner kronor i publikintäkter. I summan ingår inte IFK Göteborgs publikintäkter från Champions League. Motsvarande siffra för elitserielagen i ishockey säsongen 1994/95 var för säsongen 1993/94 105 miljoner kronor.

I en undersökning som Riksidrottsförbundet lät IMU-testologen göra betalar svenska folket varje år 1,5 miljarder kronor i inträde för att titta på olika idrotter. Bara ett fåtal idrottsföreningar eller förbund äger sina egna anläggningar och betalar därför arenahyror till kommuner eller privata anläggningsbolag. Denna ersättning utgörs ofta av en procentuell andel av de totala publikintäkterna (20-30 procent). Av de 1,5 inträdesmiljarderna är det rimligt att antaga att en dryg miljard kommer idrotten till del.

Medlemsintäkter

I undersökningen från IMU-testologen beräknas svenska hushåll spendera 10,5 miljarder på idrottsutövande per år. I denna summa ingår även medlemsintäkter, vilka 1992 beräknades till 1,5 miljarder. RF:s föreningsstudie från 1994 visade att 14 procent av idrottsföreningarnas intäkter utgjordes av medlems- och träningsavgifter.

Ekonomin inom idrottsrörelsen

Riksidrottsförbundet (RF)

Budgetåret 1994/95 omsatte RF 642,8 miljoner kronor (inkl finansiella intäkter), varav 566,2 miljoner kronor utgjordes av bidrag från staten och Tipstjänst. Statsanslaget uppgick till 511,1 miljoner kronor och bidraget från Tipstjänst var 55 miljoner kronor. Av de 642,8 miljonerna transfererades 555 miljoner till specialidrottsförbund, distriktsförbund, Sveriges Olympiska Kommitté, organisationer utanför Riksidrottsförbundet, anläggningar, aktivitetsbidrag etc. Övriga kostnader uppgick till 84 miljoner varav kansliets kostnader uppgick till 29,5 miljoner. Vid verksamhetsperiodens slut hade RF ett fritt eget kapital på 26,2 miljoner kronor sedan hela överskottet på 1,5 miljoner hade fonderats i RF:s jubileumsfond. Det bundna egna kapitalet uppgick till 20 miljoner, vilket tillsammans med det fria egna kapitalet ger RF ett soliditetstal på 17,2 procent. Noterbart är att RF vid bokslutet hade 157,1 miljoner i upplupna kostnader och förutbetalda intäkter. Merparten utgjordes av bidragsmedel som ännu inte betalats ut till underliggande organisationer.

De lämnade bidragen från RF fördelade sig enligt följande (i miljoner kronor):

Lokalt aktivitetsstöd	215,0
SF-bidrag	228,2
DF-bidrag	23,0
Gotlands- och Nordkalottbidrag	2,7
Riksanläggningar och närstående org.	20,3
Utanförstående organisationer	20,1
Anläggningsstöd	31,0
Forskning och utveckling	9,8
Studiestöd	1,7
Övriga bidrag	3,3
Summa:	*555,0*

Sveriges Olympiska Kommitté (SOK)

SOK erhöll för perioden 1/7 1994-30/6 1995 4,2 miljoner kronor i statsanlag och drog på egen hand in 14,9 miljoner kronor i egna medel från diverse kommersiella aktiviteter. Självfinansieringsgraden för perioden var 78 procent. Det är viktigt att understryka att ett olympiskt år erhåller SOK avsevärt högre statsanslag. Vid periodens slut hade SOK ett eget kapital på 32,8 miljoner kronor. Under perioden utbetalades 11,5 miljoner kronor till specialidrottsförbund med olympisk status.

Specialidrottsförbunden (SF)

Sammanlagt består undersökningen av de 63 specialidrottsförbund som fanns upptagna i Riksidrottsförbundet 1994. 1992 uppgick de totala intäkterna för SF:n till 683 miljoner kronor. Två år senare var omsättningen till 843 miljoner kronor, vilket motsvarar en ökning med 23 procent. Noteras kan att omsättningen redan 1993 uppgick till 836 miljoner kronor. Den tämligen stora förändringen förklaras dels i att bidragsnivån från RF ökat och dels i att de kommersiella intäkterna ökat. Fotbollen har bland annat ökat sina intäkter från 126 miljoner till 198 miljoner. En del av ökningen kan förklaras i det faktum att svensk fotboll varit mycket framgångsrik under senare år. Vidare befann sig de flesta SF i en mycket besvärlig sponsorsituation 1992. Till 1993 och 1994 hann det kommersiella läget i allmänhet och

sponsorläget i synnerhet förbättras. Av de totala intäkterna på 843 miljoner kronor bland de 63 specialidrottsförbunden utgjordes RF-bidraget av 204 miljoner kronor, vilket motsvarar ett totalt bidragsberoende hos SF:n på 24 procent. Motsvarande siffra två år tidigare var 23 procent. Fotbollförbundet med en omsättning på 198 miljoner kronor är fortfarande det avgjort största specialidrottsförbundet. De SF som har den högsta omsättningen är fotboll, ishockey, golf, ridsport, skidor, korpen, friidrott, orientering, gymnastik och tennis.
Bland de tio största SF:n sett till omsättningens storlek har tre förbund fler kvinnor än män som aktiva. Det är ridsport (84%), friidrott (60%) och gymnastik (79%). Övriga SF har fler manliga aktiva än kvinnliga. Lägst omsättning bland SF:n har issegling och kanotsegling med drygt 500 000 kronor vardera. 47 av specialidrottsförbunden redovisar ett positivt resultat. Vid undersökningen med 1991/92 och 1992 års årsredovisningar som underlag var motsvarande siffra 46. Störst vinst i den aktuella undersökningen visade Ishockeyförbundet (11,2 miljoner), Fotbollförbundet (3,9 miljoner), Skidförbundet (3,7 miljoner), Korpidrottsförbundet (3,1 miljoner), Seglingsförbundet (2,5 miljoner), Ridsportförbundet (2,3 miljoner), Tennisförbundet (2,3 miljoner) och Golfförbundet (2,0 miljoner).Störst förluster uppvisade Friidrottsförbundet (- 972 000), Basketförbundet (-529 000) och Akademisk idrott (-229 693). Noterbart är att inte något förbund tvingades redovisa någon miljonförlust, vilket var fallet vid den tidigare undersökningen.

De olika specialidrottsförbunden uppvisar väldigt olika finansieringsbilder. Självfinansieringsgraden varierar från 0,94 till 0,03. Självfinansieringsgraden visar hur stor del av de totala intäkterna som inte utgörs av bidrag från RF. De SF som har en självfinansieringsgrad över 0,80 är golf, flygsport, fotboll, ishockey, bilsport och ridsport.De förbund med en låg självfinanseringsgrad, upp till 0,25 är issegling, casting, militäridrott, draghund, akademisk idrott och curling.

Det är de stora arenaidrotterna som har lättast att svara för sin egen finansiering. Arenaidrotterna anordnar landskamper och turneringar och ingår många gånger i ett internationellt utbyte som genererar höga intäkter. Oftast är det mansidrotten som har möjlighet att generera de stora intäkterna. Ett exempel är ishockey-VM i Sverige 1995 som gav Ishockeyförbundet ett överskott på 39 miljoner kronor. De mindre, oftast icke-olympiska, idrotterna får i större utsträckning förlita sig på bidragsmedel för att kunna finansiera sin verksamhet.
Följaktligen är det också de stora arenaidrotterna som har haft störst möjlighet att bygga upp ett eget kapital.

De SF som har det största egna kapitalet är Ishockeyförbundet, som valt att utåt visa 35,5 miljoner kr, men som i det senaste bokslutet hade nästan lika mycket fonderat i balansräkningen. De fem rikaste förbunden är ishockey (35,5 milj. kr), fotboll (19,8 milj. kr), golf (12,3 milj. kr), handboll (7,6 milj. kr), segling (7,1 milj. kr).

Åtta SF uppvisar ett negativt eget kapital, det vill säga att skulderna överstiger de totala tillgångarna. Mest skuldsatt är Svenska Friidrottsförbundet med -1 858 000 kronor. Övriga förbund med negativt kapital är baseboll, basket, biljard, boxning, gång, skidskytte och vattenskidor.Det sammanlagda egna kapitalet bland SF:n uppgår enligt SF:ns egna beräkningar till 148,1 miljoner kronor. Beloppet är förmodligen 30 till 40 miljoner kronor större med tanke på olika fonderingar inom SF:n.

Fördelas RF-bidraget per aktiv medlem i de olika SF:n framträder väldigt stora skillnader mellan de olika idrotterna. Det är viktigt att påpeka att detta nyckeltal kan vara vanskligt att använda eftersom SF:n har olika definitioner för aktiva utövare. De fem specialförbund som erhåller högst RF-bidrag per aktiv medlem är rodd, tyngdlyftning, skidskytte, militäridrott och brottning.

Fördelning kvinnor och män

Av det totala RF-bidraget till SF:n på 203, 8 miljoner kan 71 miljoner sägas tillkomma kvinnliga utövare av idrott och 132,7 miljoner kan sägas tillkomma manliga idrottsutövare. Beloppen har plockats fram genom att fördela RF-bidraget i förhållande till könsdifferensen per SF. Sett till det totala antalet kvinnor i SF:n (43%) skulle 87,6 miljoner ha tillfallit kvinnliga utövare ifall målet varit att fördela RF-bidraget jämnt mellan könen. Ännu större blir skillnaden ifall det egna kapitalet i SF:n fördelas på liknande sätt mellan könen. Av totalt 148,1 miljoner tillkommer 35,9 miljoner kvinnorna och 112,1 miljoner tillkommer männen. Skillnaden förklaras i att det är de stora arenaidrotterna, som domineras av män, som har bäst förutsättningar för att bygga upp ett eget kapital.

Föreningarna

Det finns cirka 22 000 föreningar anslutna till Riksidrottsförbundet (RF). I en föreningsstudie som RF företog 1994 (*Föreningsstudie 1994*, Riksidrottsförbundet) och som syftade till att undersöka vad det

är som skapar en bra idrottsförening och vilka drivkrafter som utvecklar den. Den "goda" föreningen benämns "Bra IF" och underlaget utgjordes av ett styrt urval föreningar med ansett bra verksamhet. "IF Svensson", som var den andra kategorin utgjordes av ett slumpmässigt urval och skall vara ett tvärsnitt av hela idrottsrörelsen. Undersökningen visar främst att idrotten hämtar intäkter från flera olika källor. En idrottsförening uppträder både på kommersiella marknader och som bidragssökande till offentliga instanser. Dessutom är idrottsföreningarna en betydande aktör på spelmarknaden. Föreningarna har med andra ord en utpräglad riskspridning, vilket gör att föreningarna inte står och faller med en typ av intäkter. Samtidigt påverkas föreningarnas ekonomi av förändringar inom flera olika områden i samhället. Kommunala besparingar, ingrepp i spelmarknaden, reklammarknadens utveckling, arbetsmarknadspolitiska åtgärder, olika sporters popularitet i medierna.

När det gäller elitklubbarna är det emellertid en annan ekonomisk bild som framträder. Den rikaste av alla föreningar är IFK Göteborg, som representerade 35,5 % av den totala omsättningen i allsvenskans fotbollföreningar. Elitföreningarna i både fotboll och ishockey agerar betydligt mer riskfyllt i ekonomiskt hänseende än föreningslivet i övrigt. Det är framför allt köp och försäljning av spelare som gör verksamheten riskfylld.

De allsvenska fotbollklubbarna omsatte 278 miljoner kronor (1994) och elitserieklubbarna i ishockey omsatte 298 miljoner kronor under säsongen 1993/94, alltså nästan 300 miljoner kronor vardera. Av fotboll- och ishockeyföreningarna är det emellertid inte alla som besitter miljonkapital. Flera klubbar har betydande skulder.

Kommittédirektiv

Fördelning av offentliga resurser till fritidsverksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv

Dir. 1995:74

Beslut vid regeringssammanträde den 11 maj 1995

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas för att kartlägga fritidsverksamheten för kvinnor och män och analysera fördelningen av offentliga resurser till sådan verksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv. Utredaren skall föreslå de förändringar som resultatet av analysen motiverar.

Bakgrund

Hur fritiden tillbringas är i hög grad en fråga om personliga val och individuella förutsättningar. Sociala bakgrundsfaktorer som uppväxtvillkor och utbildning har också betydelse för människors fritidsverksamhet.

Staten stöder och stimulerar fritidsverksamhet genom olika former av statsbidrag till både idrottsrörelsen och det övriga föreningslivet. I vissa fall utgår även projektstöd till förnyelse- och utvecklingsverksamhet.

Det är framför allt på den kommunala nivån som verksamheter utformas och lokala prioriteringar görs. En utgångspunkt för de kommunala satsningarna är att de skall bidra till att skapa goda levnadsförhållanden för medborgarna. Den kommunala fritidssektorn finansieras till 90 procent av skattemedel. Cirka 5 procent av de kommunala nettoutgifterna avser

2

driftskostnader till denna sektor. Därtill kommer investeringar i form av ny- och ombyggnader. I huvudsak går resurserna till anläggningar för fritidsverksamhet. I den allmänna debatten hävdas att det oftare är pojkar och män än flickor och kvinnor som deltar i aktiviteterna i dessa anläggningar.

Föreningslivets verksamhet engagerar både kvinnor och män. Ett övergripande mål med statsbidragen till föreningslivet är också att främja jämställdhet mellan könen. Rekryteringen av nya medlemmar till föreningslivet har under senare år stagnerat och minskat. Framför allt är det flickor och kvinnor som söker sig till andra verksamheter. En del görs dock för att motverka dessa tendenser. Ungdomsstyrelsen genomför till-sammans med ungdomsorganisationerna en särskild satsning för att stärka flickors roll i föreningslivet. Allmänna arvsfonden fördelar också stöd till föreningar som vill pröva nyskapande verksamhet för bl.a. flickor.

Den svenska idrottsrörelsen bedriver en omfattande verksamhet som framför allt engagerar många ungdomar. Bland högstadieungdomar är cirka 60 procent av pojkarna och 40 procent av flickorna med i en eller flera idrottsföreningar.

Vissa uppgifter tyder på att flickor och kvinnor ofta får sämre tider och mötesplatser för sina verksamheter. Enligt en rapport som Fritid Stockholm lämnat om storstadsungdomars förändrade fritidsvanor mellan åren 1985 och 1991 framhålls att flickor och kvinnor överger den etablerade idrotten. Som skäl uppges bl.a. att det inom den etablerade idrotten inte gått att förena idrott och social samvaro.

Idrottsrörelsen har satt upp egna mål för hur en mer jämställd idrott skall kunna uppnås och jämställdhetsprogrammet skall utvärderas vid kommande riksidrottsmöte hösten 1995.

Det finns således mål - direkta och indirekta - för olika verksamheter inom fritidssektorn. Resultaten följs upp utifrån varje sådant mål men det behövs också en samlad resultatuppföljning av hela fritidssektorn utifrån ett jämställdhetsperspektiv.

Det övergripande målet för jämställdhetspolitiken är att

kvinnor och män skall ha lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter i samhället. En jämlik fördelning av ekonomiska resurser inom olika samhällssektorer är en viktig jämställdhetsfråga. Mycket tyder på att flickor och kvinnor inte har lika stor tillgång som pojkar och män till de offentliga resurserna inom fritidssektorn.

Det finns ett behov av att få en fördjupad kunskap om flickors och kvinnors användning av offentligt finansierad fritidsverksamhet och i vilken utsträckning den motsvarar deras intressen och behov.

Mot denna bakgrund bör en särskild utredare kartlägga fritidsverksamheten för kvinnor respektive män och analysera fördelningen av offentliga resurser till sådan verksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv. Utredaren skall föreslå de förändringar som resultatet av analysen motiverar.

Utredningsuppdraget

Kartläggning av fritidsverksamheten för kvinnor och män

I en tid där de offentliga resurserna minskar är det särskilt angeläget att användningen blir effektiv i förhållande till de mål som ställts upp. Studier av kvinnors och mäns fritidsvanor och fritidsverksamheter finns i viss utsträckning. Utredaren skall, så långt det är möjligt, med utgångspunkt från befintliga studier kartlägga fritidsverksamheten för kvinnor och män. Vid behov skall kompletterande kartläggningar genomföras. Utredaren skall med ledning av kartläggningen belysa de könsskillnader som finns i fråga om kvinnors och mäns fritidsverksamhet.

Utredaren skall behandla följande frågeställningar:

- Vilka fritidsverksamheter är typiska för flickor och kvinnor respektive pojkar och män?
- Hur är dessa fritidsverksamheter finansierade?
- Vilka är kostnaderna för den enskilda individen?
- Vilka orsaker finns till flickors och kvinnors respektive pojkars och mäns val av fritidsverksamhet?

4

Analys av fördelning av offentliga resurser till kvinnor och män

Utredaren skall göra en sammanställning av de samlade offentliga resurser som avser fritidssektorn och analysera hur dessa satsningar stämmer överens med den fritidsverksamhet som flickor och kvinnor respektive pojkar och män bedriver. Som ett led i detta arbete skall utredaren undersöka de offentliga resursernas fördelning inom fritidssektorn i kommuner och föreningar. Utredaren bör belysa om något av könen missgynnas i denna fördelning och i sådana fall närmare analysera orsakerna till detta samt överväga om och hur omprioriteringar av resurserna kan ske. I detta sammanhang skall utredaren också studera andelen kvinnor och män i beslutande positioner.

Även om offentliga resurser satsas på fritidsverksamhet som vänder sig till båda könen är det inte ovanligt att formerna eller ledningen av en fritidsverksamhet utgår från värderingar som inte alltid stämmer med flickors och kvinnors intressen och behov. Utredaren skall därför särskilt beakta om och hur resurser avsätts som tillgodoser behovet av nya metoder och förnyelse i syfte att stimulera en utveckling som innebär en mer jämställd fritidsverksamhet.

Utredaren bör också studera vilka satsningar som gjorts när det gäller forskning om kvinnors respektive mäns fritidsverksamhet. I vilken utsträckning fokuseras på frågor som gäller t.ex. kvinnors villkor inom idrotten eller andra verksamheter?

Utredaren skall föreslå de förändringar som resultatet av analysen motiverar.

Hur arbetet skall bedrivas

Utredaren skall ha kontakt med den särskilda utredningen (dir. 1994:102) om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män.

Utredaren skall beakta regeringens direktiv till samtliga

kommittéer och särskilda utredare att pröva offentliga åtaganden (dir. 1994:23) samt redovisa regionalpolitiska konsekvenser (dir. 1992:50).

Tidsplan

Uppdraget skall redovisas senast den 31 december 1995.

(Civildepartementet)

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

1. Den nya gymnasieskolan – hur går det? U.
2. Samverkansmönster i FoU-finansieringen. U.
3. Fritid i förändring.
   Om kön och fördelning av fritidsresurser. C.

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Utbildningsdepartementet

Den nya gymnasieskolan - hur går det? [1]
Samverkansmönster i FoU-finansieringen. [2]

Civildepartementet

Fritid i förändring.
Om kön och fördelning av fritidsresurser. [3]

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

FRITZES
Postadress: 10647 Stockholm
Fax 08-20 50 21, Telefon 08-690 90 90

ISBN 91-38-20152-6
ISSN 0375-250X